

Tarjima nazariyasi va amaliyoti

Мазкур ўқув қўлланма “Таржима назарияси ва амалиёти” фани бўйича олий таълимнинг 5120100-Филология ва тилларни ўқитиш ҳамда 5111400-Хорижий тил ва адабиёти таълим йўналиши 4-босқич бакалавриат талабалари учун мўлжалланган бўлиб, у “Таржима назарияси ва амалиёти” фанидан Ўзбекистон Республикаси ОУМТВнинг 2020 йил 14 август билан тасдиқланган намунавий дастур асосида тузилган. Ўқув қўлланмада талабаларнинг таржима назариясининг фан сифатида шаклланиши ва таржима тарихининг асосий босқичлари, ёзма ва оғзаки таржиманинг назарий масалалари, аслият ва таржима тилларининг лексик, грамматик ва стилистик сатҳларидаги ўхшаш ва тафовутли жиҳатлари ҳамда таржима турларининг ўзига хос хусусиятлари тўғрисида, матнни лексик, семантик ва стилистик таҳлил қилиш, маълумотни турли контекстларда таҳлил қилиш орқали унинг маъносини қайта ифода этиш усуллари, таржиманинг асосий усул ва трансформациялари билан боғлиқ билим ва кўникмаларини ривожлантиришдан мақсадида маълумот ва машқлар берилган, шунингдек ўқув қўлланма охирида мавзулар доирасида мунозара учун саволлар ва назорат тестлари ўз ифодасини топган.

Qosimova Nafisa Farhodovna - Tarjimashunoslik va lingvodidaktika kafedrasida dotsenti, PhD.

Zokirova Nargiza Savriyevna - Tarjimashunoslik va lingvodidaktika kafedrasida o`qituvchisi.

9 7 8 6 1 3 9 4 1 6 5 2 3

Globe
EDIT

Qosimova Nafisa, Zokirova Nargiza

Globe
EDIT

Qosimova Nafisa · Zokirova Nargiza

Tarjima nazariyasi va amaliyoti

O`quv qo`llanma

**Qosimova Nafisa
Zokirova Nargiza**

Tarjima nazariyasi va amaliyoti

FOR AUTHOR USE ONLY

FOR AUTHOR USE ONLY

**Qosimova Nafisa
Zokirova Nargiza**

Tarjima nazariyasi va amaliyoti

O`quv qo`llanma

FOR AUTHOR USE ONLY

GlobeEdit

Imprint

Any brand names and product names mentioned in this book are subject to trademark, brand or patent protection and are trademarks or registered trademarks of their respective holders. The use of brand names, product names, common names, trade names, product descriptions etc. even without a particular marking in this work is in no way to be construed to mean that such names may be regarded as unrestricted in respect of trademark and brand protection legislation and could thus be used by anyone.

Cover image: www.ingimage.com

Publisher:

GlobeEdit

is a trademark of

Dodo Books Indian Ocean Ltd., member of the OmniScriptum S.R.L
Publishing group

str. A.Russo 15, of. 61, Chisinau-2068, Republic of Moldova Europe

Printed at: see last page

ISBN: 978-613-9-41652-3

Copyright © Qosimova Nafisa, Zokirova Nargiza

Copyright © 2022 Dodo Books Indian Ocean Ltd., member of the
OmniScriptum S.R.L Publishing group

FOR AUTHOR USE ONLY

**Қосимова Нафиса Фарҳодовна
Зокирова Наргиза Савриевна**

Таржима назарияси ва амалиёти

**5120100-Филология ва тилларни ўқитиш
5111400-Хорижий тил ва адабиёти**

Ўқув қўлланма

Бухоро - 2021

Қосимова Н.Ф., Зокирова Н.С. “Таржима назарияси ва амалиёти фанидан ўқув қўлланма.

Мазкур ўқув қўлланма “Таржима назарияси ва амалиёти” фани бўйича олий таълимнинг 5120100-Филология ва тилларни ўқитиш ҳамда 5111400-Хорижий тил ва адабиёти таълим йўналиши 4-босқич бакалаврият талабалари учун мўлжалланган бўлиб, у “Таржима назарияси ва амалиёти” фанидан Ўзбекистон Республикаси ОЎМТВнинг 2020 йил 14 август билан тасдиқланган намунавий дастур асосида тузилган.

Ўқув қўлланмада талабаларнинг таржима назариясининг фан сифатида шаклланиши ва таржима тарихининг асосий босқичлари, ёзма ва оғзаки таржиманинг назарий масалалари, аслият ва таржима тилларининг лексик, грамматик ва стилистик сатҳларидаги ўхшаш ва тафовутли жиҳатлари ҳамда таржима турларининг ўзига хос хусусиятлари тўғрисида, матнни лексик, семантик ва стилистик таҳлил қилиш, маълумотни турли контекстларда таҳлил қилиш орқали унинг маъносини қайта ифода этиш усуллари, таржиманинг асосий усул ва трансформациялари билан боғлиқ билим ва кўникмаларини ривожлантиришдан мақсадида маълумот ва машқлар берилган, шунингдек ўқув қўлланма охирида мавзулар доирасида мунозара учун саволлар ва назорат тестлари ўз ифодасини топган.

Масъул муҳаррир:

З.И.Расулов - БухДУ филология фанлари доценти

Тақризчилар:

З.Б.Тошев - ТИҚХММИ Бухоро филиали доценти

М.М.Рахматова - БухДУ филология фанлари бўйича фалсафа доктори

Н.С.Қобилова - БухДУ филология фанлари бўйича фалсафа доктори

Ушбу “Таржима назарияси ва амалиёти” номли ўқув қўлланма БухДУ илмий кенгашининг 2021 йил 10 апрелдаги 13-йиғилишида муҳокама қилинган ва нашрга тавсия қилинган.

Кириш

Ўзбекистон Республикаси таълим тизимида илм-фаннинг замонавий натижаларини ёритувчи дарсликларни яратиш ва ўқув жараёнига жорий этиш муҳим вазифалардан бири ҳисобланади. Хусусан, мамлакатимизда ўзбек тилидан хорижий тилларга ва хорижий тиллардан ўзбек тилига таржима қилувчи малакали мутахассисларни тайёрлашда олий ўқув юртларида таржима назарияси ва амалиётини ўқитишда маънавий жихатдан эскирган дарслик ва адабиётлардан фойдаланиб келинаётганлиги боис, янги авлод дарслик ва ўқув қўлланма ва ўқув-услубий қўлланмаларни яратиш ҳамда нашр эттириш эҳтиёжини юзага келтирди. Бинобарин, инглиз тили йўналишида таҳсил олаётган олий ўқув юртлари талабалари учун «Таржима назарияси ва амалиёти» фанидан талабалар семинар дарсларида фойдаланишлари учун ўқув-услубий қўлланма яратиш таржима назарияси ва амалиёти фанини ўқитишда юзага келган ана шундай муаммони ҳал қилишда қўйилган хайрли қадамлардан биридир. Маълумки, таржима инсон фаолиятининг энг қадимий турларидан бири бўлиб, у туфайли биз жамият таракқиёти тарихининг барча тафсилотларини очиқ-ойдин тасаввур этамиз. Таржима халқаро дўстлик, қардошлик ва ҳамкорлик манфаатларига, халқлар ўртасидаги иқтисодий-сиёсий, илмий, маданий ва адабий алоқаларнинг кенгайишига хизмат қилувчи қудратли қуролдир. У турли халқлар адабиётларининг ўзаро алоқаси ва бир-бирига таъсири жараёнини тезлаштиради. Таржима асарлари туфайли китобхонлар жaxon адабиёти дурдоналаридан баҳраманд бўлади. Шу билан бирга, таржима тилларнинг ривожланиш суръатини жадаллаштирувчи, луғат бойлигини оширувчи ва такомиллаштирувчи восита сифатида ҳам муҳим аҳамият касб этади. Ушбу жихатлар таржимани инсон маънавий ҳаётини бойитувчи, она тилининг бор бисотини рўёбга чиқарувчи, айна пайтда, унинг сержило бўлишини таъминловчи, китобхоннинг тафаккурини чархлаб, янги ғоялар, тушунчалар билан бойитувчи хусусиятга эга эканини далиллайди. Шунингдек, Таржима жамиятда янгича муносабатлар, қарашлар қарор топишига хизмат қилади. Таржима туфайли миллий адабиётларга янги ғоявий йўналиш, янгича сюжет, жанр, янги образ ва бадиий тасвир воситалари кириб келади. Шу маънода, таржимани аслиятни қайта яратиш, талқин этиш санъати деб таърифлаш мумкин. Таржиманинг мақсади у ёки бу тилда яратилган матнни иккинчи бир тил воситасида қайта яратишдан иборат. Бунинг учун таржимондан, биринчи навбатда, аслият мазмун-моҳиятини тўла-тўқис идрок этиш, уни ўгирилайётган тилда бекам-кўст қайта ифодалашга эришиш талаб қилинади. Кейинги йилларда амалга оширилаётган лингвистик тадқиқотларда

таржима муаммоларига катта эътибор берилмоқда. Таржимашунослик бўйича яратилаётган тадқиқотларда таржима назарияси ва амалиётининг жузъий масалалари билан бир қаторда, мазкур соҳанинг туб моҳиятини акс эттирадиган умумназарий муаммолар устида ҳам кенг қўламда изланишлар олиб борилмоқда ва таржимашунослик масалалари тадқиқотчиларни борган сари кўпроқ ўзига жалб қилмоқда.

Таржимага лингвистик нуқтаи назардан ёндашилса, таржимани бир тилда яратилган матнни унинг шакл ва мазмун бирлигини сақлаган ҳолда, ўзга тил воситалари асосида қайта яратиш мақсад қилиб қўйилган ижодий жараён сифатида таърифлаш мумкин. Демак, таржима жараёнида аслият тили воситалари ёрдамида яратилган асар таржима тили қонуниятлари ва имкониятларига мос равишда қайта яратилади. Шу йўл билан аслият ва таржима матнларининг мазмуний-услубий муқобиллиги (адекватлиги) юзага келади. Мазкур жараён бевосита тиллараро ҳамкорликка алоқадор бўлиб, лингвистик таржимашунослик фаолиятининг асосий вазифаси мазкур амалиёт билан боғлиқ.

Ушбу ўқув қўлланма талабаларда юқорида баён этилган жараён ҳақидаги назарий ҳамда амалий билим ва кўникмаларни шакллантиришга доир мавзуларни қамраб олган. Қўлланманинг мақсади инглиз тили йўналишларида мутахассислар тайёрлайдиган олий ўқув юртлири талабаларига таржима назарияси ва амалиёти фани бўйича ана шундай қўламдаги билимлар мажмуини такдим этиш, бу орқали Ўзбекистон Республикаси узлуксиз таълим давлат стандартларининг олий таълим босқичидаги «5120100-филология ва тилларни ўқитиш (Инглиз тили) ва 5111400-Хорижий тил ва адабиёти (Инглиз тили)» йўналиши бўйича бакалавр тайёргарлиги даражаси ва зарурий билимлар мазмунига қўйиладиган талабларга мос билим ва кўникмаларни ҳосил қилиш имконини яратишдан иборат.

1-мавзу. “Таржима назарияси ва амалиёти” фанига кириш

1. Таржима назарияси ва амалиёти фанининг тарихи ва ривожланиш босқичлари.
2. Таржиманинг умумий назарияси.
3. Таржиманинг хусусий назариялари.
4. Таржимашунослик фанининг объекти, мақсади ва вазифалари.
5. Таржиманинг тилшунослик билан боғлиқ жиҳатлари.

Таълимий мақсад: талабаларда таржима назарияси фанининг объекти ва предмети, унинг филология соҳасида тутган ўрни ҳақида назарий билимларни, шунингдек, таржима жараёнининг моҳияти ҳамда бу жараёнда қўлланиладиган методлардан фойдаланиш бўйича кўникмаларни шакллантириш.

Таянч сўз ва иборалар: таржима, ўгириш, ағдариш, аслият, аслият матни, таржима матни, таржима назарияси, таржима амалиёти, таржима методлари, луғавий маъно, бадий таржима, ижодкорлик, оғзаки таржима, компенсация, киёсий тилшунослик.

Таржима инсон фаолиятининг қадимий турларидан бири бўлиб, турли тили халқларнинг мулоқотини амалга оширишга йўналтирилган. Ўзбек тарихга ва ўзига хос ривожланиш босқичларига эга таржимонлик фаолияти фақат XX асрга келиб алоҳида фан, тилшунослик билимларининг бир соҳаси сифатида шакллантирилди. XX асрда I ва II жаҳон урушлари сабабли бўлиб ўтган глобал ўзгаришлар, фан ва техниканинг ривожланиши, халқаро алоқаларнинг жадаллашуви ва кўпгина социолингвистик омиллар таржима фаолиятининг фан сифатида ривожланишига турки бўлди. Таржимашуносликнинг ўзига хос назария сифатида ривожланишига таниқли тилшунос ва таржимашунос олимлар В. Комиссаров, А. Фёдоров, Л. Бархударов, Я. Рецкер, Ф. Саломов, Қ. Мусаев, Ю. Найда, Ж. Кетфорд ва бошқалар катта ҳисса қўшди. Таржима назарияси борасида XX асрда амалга оширилган илмий ишларнинг, яратилган таржима мактабларининг мантикий давоми XXI асрда ҳам ўз самарасини курсатмоқда.

Таржима назарияси борасида олиб борилган илмий тадқиқот ишларини таҳлил қилар эканмиз, Россия, Европа, Ўзбекистон ва бошқа давлатларда яратилган илмий мактаблар, олиб борилган ишлар диққатга сазовор. Жумладан, инглиз таржимашунослари Т. Сэвори, Ж. Кетфорд тадқиқотлари эътиборга лойик. Т. Сэвори умумий таржимашунослик тамойилларидан четга чиқмаган ҳолда замонавий таржимашуносликнинг муҳим омилларида бири - таржима

жараёнини батафсил ўрганиб чиккан. Т. Сэвори фикрича, таржима тури, асосан, китобхоннинг қайси тоифага мансублигидан келиб чиқади. Бу ходиса таржима прагматикасида жуда муҳим аҳамиятга эга. Таржимашунос ўз тадқиқотида китобхонларни 4 тоифага бўлиб ўрганишни тавсия этади:

- 1) умуман чет тилини билмайдиган китобхон;
- 2) чет тилини таржима орқали ўрганган китобхон;
- 3) чет тилини билган, лекин унутиб юборган китобхон;
- 4) чет тилини жуда яхши биладиган китобхон.

Рецепторларнинг мазкур таснифи таржима назариясида бошқа кутарилмаган бўлса-да, лекин таржима жараёнининг натижаси ким учун таржима қилинаётгани билан боғлиқлиги ҳақидаги гоё замонавий таржима фаолиятининг концептуал аппаратида мустаҳкам урнашган. Замонавий таржимашуносликнинг шаклланишига хисса қушган инглиз таржимашуноси Ж. Кетфорднинг «Таржимашуносликнинг тил назарияси» илмий тадқиқоти муҳим ўрин тутди.

Ўзбекистонда асос солинган таржима мактаблари ҳам таҳсинга сазовор. Хусусан, профессор Файбулла Саломовнинг дастлабки тадқиқотлари у хали Самарканд давлат университетида таҳсил олаётган йиллари бошланган эди. Унинг «Мақол, матал ва идиомалар таржимаси», «Бадий таржиманинг лексик-фразеологик масалалари», «Рус тилидан ўзбек тилига мақол-маталлар таржимаси» рисоалари чоп этилди, кўп ўтмай «Тил ва таржима» (1964) номли монографияси «Фан» нашриётида босилиб чиқди. Шу йиллари у луғатчилик ва қомусчилик масалаларига доир илмий ишлар ёзди. «Таржимон маҳорати», «Дустлик кўприклари» (ҳаммуаллифликда), «Бадий таржима ва адабий таҳрир проблемалари», «Таржима ташвишлари», «Адабий анъана ва бадий таржима проблемалари», «Таржима назариясига кириш», «Таржима назарияси асослари» номли монография ва дарсликлари чоп этилди. Унинг бевосита раҳбарлигида «Таржима санъати» тупламининг олти китоби чоп этилди. Бу ишларда бадий таржима назарияси, киёсий адабиётшунослик ва таржима, тил, адабиёт ва таржима, таржимон маҳорати ва таржима санъати, миллий колорит ва таржима аниқлиги, давр руҳи, услуб ва таржима борасида изчил назарий фикрлар баён этилган, бир неча тилда яратилган адабиётлар, таржималарни киёслаб ўрганиш асосида долзарб илмий муаммолар ечилган. Профессор Файбулла Саломов биринчилардан бўлиб бу икки йуналишни бириктирди, яъни таржима ҳам лисоний, ҳам бадий ходиса эканини илмий жиҳатдан исботлади. «Таржима тарихи», «Таржимашуносликка кириш», «Умумий таржима назарияси асослари» деган курсларни ишлаб чиқиб,

дастурлар тўзди ва иккита дарслик ёзиб, нашр эттирди. Бу дарсликлардан хозир ҳам республика олий ўқув юртларида фойдаланиб келинмоқда.

Хозирги даврда XXI асрнинг замонавий таржимашунослигига жуда кўплаб ўзбек таржимонлари ва лингвистлари ўз хиссаларини қушмоқда. Булардан Хуршид Даврон, Муҳаммад Али, Иброҳим Ғафуров, Қудратхон Мусаев, Абдўзхур Абдуазизов, Нажмиддин Комилов, Иброҳим Ғафуров, Бегойим Холбековаларни айтиб утиш лозим.

Бугунги кунда таржимага тобора ортиб бораётган кундалик эҳтиёж, ўз навбатида, малакали таржимонларга бўлган эҳтиёжнинг усишига олиб келмоқда. Олий ўқув юртлари ўқув базасини кучайтириш учун ранг-баранг дарслик ва ўқув қулланмалар, луғатлар нашр этишга катта эътибор қаратилмоқда. Тўзувчилар Шавкат Бутаев ва Аббос Ирискуловнинг 70 минг сўз ва иборани жамлаган инглизча-ўзбекча, ўзбекча-инглизча луғати, А. Исмоилов, О. Муминов, Н. Камбаров сингари захматқаш олимларнинг дарсликлари талабаларнинг хорижий тилларни ва таржимонлик фаолитини ўрганишларида асосий қулланмалардан бири сифатида хизмат қилмоқда. Абдўзхур Абдуазизов сингари жонқуяр олимларнинг яратган тилшунослик ва фонетикага доир дарсликлари янги давр талабаларига тил ўрганишларида гоят қул келмоқда. Қудратилло Мусаевнинг «Таржима назарияси асослари» дарслиги ва, айниқса, унинг 240 босма табоқдан иборат уч жилдли инглизча-русча-ўзбекча иктисодий терминлар луғати ва дарсликларнинг янги авлодини яратиш йўлидаги таҳсинга сазовор йирик ишлардан биридир. Ўзбекистоннинг етакчи олий таълим муассасаларида ўтказилаётган илмий конференциялар таржима назарияси ва унинг киёсий, когнитив лингвистика билан ўзвий богик муаммоларини ечиш устида олиб борилаётган тадқиқотлар илмий соҳанинг муҳим йуналишларини камраб олаётганлигини яққол курсатди.

Таниқли таржимашунос олим Носир Камбаров уларнинг айримлари ҳақида фикр билдириб, таржима таҳрири асослари ишлаб чиқилмаганлиги ва бунга мутлақо эътибор берилмаётгани, таржима таҳрири буйича биронта ҳам қулланма ёзилмаганлигига диққатни қаратади. Ҳақиқатан, хозирги кунда чиқаётган таржима асарларни укиганда ута гализ, пала-партиш таржима қилинган тушунарсиз жумлаларга дуч келиш мумкин. Бу таржимонларнинг лингвистика, стилистика, синтаксис услуб-қоидаларини пухта ўрганмасдан таржимага киришиб кетаётгани натижасидир. Юқоридаги таржима назарияси соҳасида ютуқларни таҳлил қилар эканмиз, эътиборимизни Россияда яратилган таржима мактаблари ва уларнинг ютуқлари, таржима назарияси соҳасига қушиб келаётган хиссалари беихтиёр жалб этади. Сўнгги йилларда яратилган адабиётларни таҳлил қилган ҳолда қуйидаги таржимашунос

олимларнинг ишларини тахсинга сазовор, десак муболага бўлмайди. В. В. Алимовнинг «Таржима назарияси. Профессионал мулоқот соҳасидаги таржима» ўқув кулланмасида таржима назарияси, таржимоннинг назарий тайёрланиши учун муҳим бўлган лингвистик ҳолатлар; таржима тиллараро ва миллатлараро мулоқот воситаси сифатидаги аҳамияти; таржиманинг икки хиллиги, кўп хиллиги ва асоси; таржима тушунчаси; таржиманинг аниқлиги; интерференция ходисаси, тўғри ва эркин таржима; таржиманинг мундарижа буйича муҳим турлари; таржиманинг қонуний тўғри келиши; таржимада грамматик қийинчиликлар, хорижий адабиётнинг аннотацияси ва уни рефератлаш, таржима нашрнинг асослари каби мавзулар жуда яхши ёритилиб, кўплаб саволларга жавоб берилган. Линн Виссон «Рус тилидан инглиз тилига синхрон таржима» асарининг аудио кулланмаси синхрон таржимага ургатиш йўлида куйилган биринчи кадам деб ҳисобланади. Инглиз тили грамматикасидан яхши билимига эга бўлган бошловчи таржимонга мулжалланган ушбу йигма ўз камровига ёзма ва оғзаки таржима бирлигини олади. Уни 3 қисмга булиш мумкин. Биринчиси 25 та рус тилидаги ёзма матнлардан иборат. Ўз жанри буйича нотикларнинг БМТ кенгашларида ва бошқаларда сўзланган нутқлари, интервью саволларига жавоблар ва бошқа турли мавзулардаги материаллар сиёсат, иқтисод, экология, тиббиёт ва санъат соҳалари буйича материаллар ҳисобланади. Т. А. Казакованинг «Таржиманинг амалий асослари» ўқув кулланмаси инглиз тилини ўрганувчилар учун мулжалланган бўлиб, таржима назарияси ва амалиётини ургатувчи фанлар дарсликларига қиради. Кулланма инглиз тилидан рус тилига ва рус тилидан инглиз тилига таржима қилишга оид билимларни эгаллаш ва малакани оширишга йўналтирилган. Кулланма яратилишининг асосий тамойили икки томонлама таржима мобайнидаги тил бирликларини ўзгартиришнинг усулларини ишлата билиш ҳисобланади. Қўлланма хорижий филология факультетларида таҳсил олаётган бўлғуси таржимонлар, инглиз тили ўқитувчилари ва бошловчи таржимонларга мулжалланган. Л. К. Латишевнинг «Таржима технологияси» китоби ўқитувчилар, немис тилидан таржимонлар, филология факультетлари талабалари учун кулланма сифатида тавсия этилади. Китобда рус ва немис тилларидаги мисоллар билан бирга, ҳар бир назарий билим аниқ мисоллар билан берилган. Ушбу қўлланмадан нафақат филология йўналишида, балки бошқа йўналишдаги олий таълим муассасаларининг таржимонлик соҳасини ўрганаётган ҳамда билимларини мустақил ривожлантириш-моқчи бўлган талабалар ҳам фойдаланиши мумкин. «Ўзбек тилининг изоҳли луғати»да: «Таржима - бирор тилдан иккинчи бошқа бир тилга ағдарилган матн», - дея таърифланади. Ушбу таъриф «таржима»

сўзи муайян фаолият натижаси эканлиги ҳамда бу сўз мохияти замирида фақат натижа ётмаслигидан далолат беради. Чунки хар қандай натижа мантиқан маълум бир жараёнга хос махсулот хисобланади. Шу нуктаи назардан, «таржима» сўзининг замирида яширинган иккинчи маъно «ўғириш жараёни» экани маълум бўлади. Бу таржима билан алоқадор фанларнинг умумий мақсади бир тилда яратилган матнни иккинчи тилга ўғириш жараёнини ўрганиш билан боғлиқлиги ва бу борада тўпланган билим ва кўникмалар сифатини таржима натижалари воситасида текшириб кўриш мумкинлигидан далолат беради.

Албатта, ушбу жараённинг физиологик ва психологик томонлари ҳам мавжуд. Аммо ушбу дарсликда таржиманинг лингвистик томонларини ёритиш мақсад қилиб қуйилди. Бошқача айтганда, асосий эътибор таржима жараёнини соф лингвистик маънода тушунишга, яъни бир тилдаги матнни иккинчи бир тилга ўғириш, трансформация қилиш масалаларига қаратилади. Шунга мувофиқ тарзда таржима назариясининг предметини аниқлашда бир тилдаги матнни бошқа тилга ўғириш жараёни тушунилади. Унинг ўрганиш объектини эса ёзма ва оғзаки нутқ ташкил қилади. Ушбу фаннинг вазифаси таржима жараёнига хос лисоний, адабий ҳамда социолингвистик қонуниятларни ўрганишдан иборат.

Ғ. Саломовнинг фикрига кўра, таржима атамаси форсча «тарзобон» сўзининг ўзгарган шаклидир. Тарзобон форс тилида «чиройли сўзловчи, нотик, тили бурро киши» деган маъноларни англатади. Асли арабча бўлган ушбу сўз «таржумон» шаклида бўлиб, ундан «таржимон», «таржима» сўзлари ҳосил бўлган.

Таржима - бу тиллараро алоқа воситаси. Таржимон асл манбаа билан бир хил коммуникатив кийматга эга бўлган, таржима қилинган матн ёрдамида турли тилларда сўзлашувчи кишилар уртасида ахборот алмашилиш имкониятини яратиб беради. Таржима матн ва аслият матн уртасидаги шаклий-мазмуний фарқлар сабабли, улар доимо ҳам муқобил матнлар бўлавермайди. Бирок таржима матн (ТМ) истемолчилари уни аслият матн (АМ) билан вазифавий, таркибий ва мазмуний жиҳатдан бир хил хисоблайдилар. Функционал ўхшашликда ТМ АМ муаллифи асаридек қабул қилинади. Таржима худди аслият матндек нашр қилинади, танқид қилинади. Масалан, британиялик газетхон инглиз тилидаги газетада куштирнок ичидаги «Франция Президенти кеча қуйидагича баёнот берди» гапини куради ва сўнгра баёнотни уқийди. Франция Президенти баёнотини ўқиганига ишончи қомил, аммо Франция Президенти францўз тилида гапирган. Газетада келтирилган маълумот аслият

матндан бироз бошқачарок бўлса-да, инглиз уни тушунди. Демак, бу матн францўз давлат арбобининг инглиз таржимони томонидан уғирилган баёноти мақомига эга. Ч. Диккенс асарини ўзбек тилида уқиган китобхон, Таржима аслият матнга қанчалик яқинлигидан катъи назар, ушбу муаллифнинг асарини мутолаа қилаётганларига ишонади ва гуё бевосита муаллиф асари билан танишиб чиккандек, унинг афзалликлари борасида «Менга Диккенснинг асари ёқди», «Диккенснинг услуги сохта», «Диккенс асарларининг луғати жуда бой» деган хулосаларга келади. Таржиманинг функционал мақоми аслиятнинг структурал ҳамда семантик бир хиллиги билан мустахкамланади. Таржимон муаллифлик ҳуқуқини бўзиши мумкин бўлган изох ва иловаларни иложи борича ўз матнида қулламастикка ҳаракат қилиши лозим. Таржиманинг таркибий тўзилишида асл манба матннинг қуйидаги хусусиятларига эътибор қаратилиши лозим:

а) баён қилиш кетма-кетлиги;

б) матндаги алоҳида бўлақлар тартиби ўзгармаслиги.

Булардан кўзланган мақсад таржимадаги ҳар бир бўлақнинг аслиятдаги тегишли қисми билан иложи борича ўхшашлигини таъминлаш ва ҳар қандай бир хилликнинг бўзилиши аслиятда акс этган маънони аниқроқ кучиришга бўлган эҳтиёж натижасидир. Таржимон томонидан баён қилиш ёки изохлаш тартибини ўзгартиришга фақат тўғридан-тўғри, бевосита таржима имкони бўлмаганда йўл қуйилади. Таркибий ўхшашлик таржима матннинг тегишли қисмида аслиятнинг қайси элементлари мавжуд ёки мавжуд эмаслиги, қайси элемент қўшилганлиги ёки тушириб қолдирилганлиги ҳамда уларнинг мувофиқлигини аниқлаш имконини беради. Бошқача айтганда, таркибий ўхшашликлар аслият матнининг энг кичик бўлақларини ҳам таржимада тушириб қолдирилишига йўл қўймайди. Асл манба матн таржимасидаги энг муҳим нарса - бу мазмуний ўхшашликдир. Унда таржима матн аслият матн билан бир хил мазмун касб этади деб ҳисобланади. Манба матн орқали ўзатирилган маълумот билан таржима матн сифатида қабул қилинган маълумот уртасида фарқ мавжудлиги тўлиқ маълумот алмашиш имкониятининг чекланишига сабаб бўлади. Манба ва таржима матн уртасидаги семантик бир хиллик маъно муқобилларининг турли даражаларига асосланади. Таржимон, одатда, асл манба матнга яқин бирликлардан фойдаланишга ҳаракат қилади. Чунки таржима амалиёти аслият матнни бошқа тилга кучиришда содир бўладиган ҳаракатлар мажмуидир. Бунга ўз касбининг устаси бўлган, малакали ёки шу ишга тугма иқтидори бўлган таржимонларгина эришади. Шох таржима асарлар улкан сўз санъаткорлари саъй-ҳаракатлари ҳосиласи уларок юзага келади. Тахлилга тортилган воқеа-ҳодиса каби таржима ҳам

бирор ходиса табиати, таркибий кисмлари ва уларнинг ички алоқаларини тушунишга қаратилган илмий машғулот объекти бўла олади. Таржима жараёнини ва шу жараён хосиласи бўлган асарларни назарий жиҳатдан ўрганиб бориш таржима назариясининг вазифасидир. Назарий изланиш - бу таржима нималигини аниқлаш, таржимон ички сезгилари асосини ташкил этувчи объектив омилларни топиш, манба ва унинг таржима матни коммуникатив кийматидаги ўхшашликларни намоён қилувчи йўл ва услубларни тасвирлашдир. Таржима назарияси таржимонни таҳлил ва умумлаштириш учун зарур бўлган коида, усул ҳамда воситалар билан таъминлайди, манба матнда нимани излаш кераклигини ургатади, таржима қилинган матн қандай булиши ва таржимани қандай амалга оширишни тушунтиради. Энг муҳими, у таржимоннинг хунари, санъатига айланади. Таржима - лисоний, психологик, маданий, адабий омилларни камраб олган мураккаб ходиса. Таржиманинг турли қуринишлари тегишли фан усуллари ёрдамида ўрганилади. Хозирги кунгача тилшунослик тизимида таржима назариясига оид кўплаб ишлар қилинди. Лисоний таржима назарияси турли тилларда сўзлашувчи кишилар орасида мулоқот ўрнатувчи нутқ шакли бўлган таржима тури билан шуғулланади. Ушбу назариянинг асосларини макролингвистика, психоллингвистика, социоллингвистика, матн тилшунослиги фанлари ўрганади. Мулоқот имконини берувчи тил эса инсоният фаолиятининг ажралмас қисмидир. Умуман олганда, таржима матн манба матн билан бир хил кийматга эга бўлиб, унинг ўрнини босиши мумкин, чунки ҳар икки матн бир хил қонунқоидаларга бўйсунувчи инсон нутқи воситалари орқали юзага келади. Умумий таржима назарияси таржиманинг умумий масалалари билан шуғулланади ва шу соҳага доир фанлар асосини ташкил қилади. Умумий таржима назариясининг муҳим қисми манба ва унинг таржима матни орасидаги семантик муносабатларни ўрганувчи муқобиллик назариясидир. Айни вақтда, шуни ҳам айтиш керакки, ҳар қандай таржимада тушириб қолдиришлар, қўшимчалар ёки ўзатилаётган маълумот ўзгариши муқаррарлиги сабаб, бундай бир хиллик йўқлигини исботлаш қийин эмас. Масалан, инглизча “My brother has done the homework” гапининг ўзбек тилидаги таржимаси “Акам уй вазифасини бажариб бўлди” гапи инглизча гапининг муқобили ҳисобланади. Аммо вазифавий, таркибий ва мазмуний жиҳатдан бу гапларни бир хил деб бўлмади. Чунки ўзбекча таржимада артикль тушириб қолдирилган, яъни аниқ уй вазифаси ҳақидаги маълумотни олмаямиз. Шунингдек, ўзбек тилидаги таржимада аслият матнда бўлмаган қўшимча маълумот келтирилган. Ундан иш бажарувчининг сўзловчиға нисбатан катта ёшдалигини билишимиз мумкин. Аслият матнда у сўзловчидан

ёш бўлиши ҳам мумкин. Таржима матнда аслият матнда мавжуд келиши категорияси келтирилмаган. Шунингдек, таржима матнда акс этган эгалик цушимчаси аслиятда йўқ. Таржима жараёнида тушириб қолдириш ёки қўшимча қилиш ахборот учун аҳамиятсиз бўлса-да, таржима муқобили матнларнинг тўлиқ мазмуний ўхшашлигини назарда тутмайди. Мувофиқлик назарияси бир хилликни таъминловчи омилларни ўрганади ва таржимада матнлар қанчалик ўхшашлигини аниқлашга ҳаракат қилади. Умумий таржима назарияси ҳар бир таржима ходисаси учун мос бўлган асосий тамойилларни тасвирлайди. Таржимон таржима матнда манба матнда мавжуд турли лисоний унсурларни: услубий бетараф ва хис-хаяжон сўзлар, архаик сўзлар, истиора, ўхшатиш, шева, жаргон, баландпарвоз иборалар, жаргон ва арголар, мақол, иқтибос, нуксонли нутқ шакли билан ифодаланган шакл ва сўзлар маъносини сақлаши ҳамда таржима қилинаётган тилдаги муқобилига мослаб бериши керак. Манба матн фалсафа фанидан тортиб замонавий соҳасларга оид бўлиши мумкин. Таржимон бу ўринда ихтисослашган баён тасвирларига ечим топиши ҳамда тегишли атамалари хали таржима қилинмаган янги ихтиролар ҳақида тегишли иловалар бериши керак. Унинг вазифаси дипломатик музокараларни, сиёсий баёнотларни, илмий диссертацияларни, ёрқин хажвий асарларни, ижодий дастурларни адекват таржима қилишдир. Саҳна асарларини таржима қилаётган таржимон драматик асарнинг театр саҳнасидаги ижросини тасаввурида гавдалантира олиши, фильмга овоз бераётганда унинг таржимаси фильм кахрамонининг лаб ҳаракатларига мос бўлиши керак. Синхрон шарҳда таржимон тез гапирувчи нотқни нутқини бир хил суръатда таржима қилиши, эшитилаётган жумладаги шева ва нуксонли талаффузларни тушуниши ёки сўзловчи тил талабига жавоб бермайдиган ҳолда гапирса-да, унинг нима демокчилигини фаҳмлаши керак. Кетма-кет шарҳлашда таржимон узундан-узоқ нутқ тинглайди, унинг муҳим жойларини ёзиб олади, сўнгра тўлиқ ёки қисқа шаклда, яъни барча тафсилотлар ёки асосий мазмунни таржима қилиб беради. Кўп ҳолларда истеъмолчилар хатто асл маънонинг асосий қисми таржимаси билан коникадилар, бошқа ҳолларда таржимонлар фаолиятида арзимас тушириб қолдириш ёки кичик хатолар кўзатилиши мумкин. Ҳар бир таржима турининг таржима жараёнига таъсир этиб турувчи омиллар мажмуи мавжуд. Умумий таржима назарияси таржимонлик фаолиятининг кўплаб турларини ўрганувчи, ҳар бир турнинг ўзига хос устувор томонларини тасвирловчи бир нечта махсус таржима назариялари билан тулдирилади. Таржима назариясининг бошқа бир муҳим соҳаси Таржима жараёнида бир-бирини тўлдирувчи манба матн ва таржима матн birlikларини ўрганиш билан шуғулланади. Мувофиқ матнларнинг яратилиши икки матндаги ўзаро

алока бўлган тил мувофиқлигини келтириб чиқаради. Хар қандай таржимада бир-бирининг ўрнини босувчи айнан бир хил ёки ўхшаш жуфт бирликлар мавжуд. Тил унсурининг коммуникатив киймати унинг семантикаси (маъно моҳияти) ва нутқда қўлланилиш усулига боғлиқ. Шунинг учун таржима мувофиқлиги (тенг маънолик) тегишли тил тизимида бирликларнинг ўзаро ўхшамаган жойларни эгаллаши билан яратилади. Таржима қилинган матнни манба матн билан солиштирмасак, уларнинг тенг кийматли бирликларини аниқлай олмаимиз. Бундан ташқари, икки тилли таржима назарияси манба тил ва таржима тил деб ҳисобланган тиллар билан биргаликда алоҳида иккита тенг кийматли сўзлар мажмуини ўрғанади. Шундай бўлса ҳам, икки тилли барча таржима назариялари эквивалентларни таснифлайди ва уларнинг таржима жараёнида тутган ўрнини тадқиқ қилади. Таржима назарияси учун таржимон ўз фаолиятида қандай усул ишлатганлигини, қандай қилиб манба матн ва таржима матнда бир хил коммуникатив кийматга эришишини аниқлаш жуда мушкул. Тўғри, бу жараёнларни бевосита назорат қилиб бўлмайди. Шундай бўлса-да, улар турли усуллар билан ўрганилиши керак. Таржима назариясининг бу йуналишида манба матн ҳамда таржима матн орасидаги мувофиқликни таъминлашда таржимон фойдаланадиган меодларни аниқлаш катта амалий аҳамиятга эга. Таржима жараёнини ўрганиш таржиманинг умумий стратегияси ҳамда унинг ўзига хос муаммоларига ечим топишда ишлатиладиган муайян услубларни аниқлашга хизмат қилади. Таржима жараёнининг амалий жиҳатларини ўрганувчи тадқиқотларга алоҳида тўхталиш жоиз. Турли тилларда мулоқотга киришадиган сўзловчилар хар хил маданиятга мансуб бўлиб, турли билим, ижтимоий ва тарихий ўтмишга эга булишади. Бу эса таржимоннинг асосий мақсадига сезиларли таъсир кўрсатади. Чунки манба матндаги айрим сўз ва тушунчалар таржима матн ўқувчиларига қисман ёки умуман тушунарсиз бўлиши мумкин. Шунинг учун таржимон таржима жараёнида аслиятдаги тушунчаларни аниқ таҳлил қилиб бериши лозим. Бу эса таржима тили соҳибларига манба матндаги ахборотни таржима қилиб етказиш заруратини келтириб чиқаради. Агар таржима қилинган матн муайн ижтимоий гуруҳ ёки касб эгалари томонидан қабул қилинаётган бўлса, таржимоннинг амалий қўникмалари аҳамияти кескин тус олади. Бундай ҳолларда таржиманинг амалий киймати таржимон фаолияти сифатини белгиловчи асосий омил ҳисобланади. Таржима назариясининг барча булимлари таржимон фаолиятини муҳим тамойиллар асосида тадқиқ этади ҳамда таржима амалиёти тажрибалари асосида назарий фаразларни илгари суради. Юқорида биз таржима жараёнини бирор тилдаги матнни иккинчи бир тилдаги матнга трансформация қилиш, ўзгартириш деб

таърифлагандик. Таржима жараёнида, албатта, иккита матн (А. И. Смирницкий фикрига кура, «нутқий махсулотлар») юзага келади. Булардан биттаси бошлангич, дастлабки матн ҳисобланади. Иккинчи матн эса биринчи матн асосида маълум услубий-лисоний амалиётларни бажариш йўли билан вужудга келади. Биринчи матн аслият матн ёки манба матн (ММ) деб аталса, иккинчи матн таржима матн (ТМ) ёки таржима деб аталади («таржима» сўзининг биринчи маъносида). Аслият матн қайси тилда баён қилинган бўлса, ўша тилни аслият тили (АТ) деб атаймиз. Таржима матн қайси тилда яратилган бўлса, уша тилни таржима тили (ТТ) деб номлаймиз. Таржима мохиятини аниқлашда қуйидаги саволга жавоб бериш ута муҳим ҳисобланади: нимага асосланиб биз таржима матнни аслият матнга муқобил деб топамиз? Масалан, нима учун Акам уй вазифасини бажариб бўлди гапи инглизча *My brother has done the homework* гапининг таржимаси деб айта оламиз-у, Мен бугун Самарқандга бораман гапи юқорида келтирилган инглизча гапининг таржимаси деб айта олмаймиз? Маълумки, таржима жараёнида бир тилдаги матнни иккинчи тилда исталган матн билан алмаштириб бўлмайди. Таржима жараёни ихтиёрий равишда эмас, балки маълум қоидалар асосида содир бўлади. Агар ушбу қоидаларга риоя қилинмаса, таржима ҳақида гапиришга ўрин қолмайди. Аслият тилидаги матнни таржима тилидаги матнга алмаштиришда маълум бир инвариант сақланиб қолиши шарт. Ушбу инвариантнинг сақланиб қолиш даражаси таржима матннинг аслият матнга нисбатан муқобиллик ёки адекватлик даражасини аниқлаб беради. Таржима жараёнида нима инвариант бўлиб сақланиб қолади? Бу муаммони ечишда ҳар бир белгининг икки томони: шакл ва мазмун (маъно) мавжудлигини инобатга олиш керак. Тил ўзига хос белгилар тизими бўлганлиги сабабли, унинг бирликлари ҳам шакл ва маъно хусусиятларига эга бўлади. Бу борада таржима учун турли тилларнинг шакл жиҳатидан фарқли, мазмунан бир хил (ёки ўхшаш) бўлган тил бирликларига эгаллиги хал қилувчи роль ўйнайди. Масалан, юқорида келтирилган гапларда инглизча «brother» сўзи ўзбекча «ака» сўзидан шакл жиҳатидан фарқ қилади-ю, аммо маъно жиҳатидан унга ўхшаш. Бу ҳолатда биз турли тилларга оид бирликларнинг маъно жиҳатдан, одатда, қисман ўхшаш бўлишини инобатга олмаяпмиз. Масалан, инглизча “brother” сўзи ака маъносидан ташқари, “ука” маъносига ҳам эга. Бундай ҳодиса, яъни турли тилларга мансуб бирликлар маъноларининг қисман ўхшашлиги таржима жараёнини қийинлаштиради ҳам, аммо унинг мохиятини ўзгартирмайди. Шу асосда қуйидагини таъкидлаб ўтишимиз мумкин: инглизча “brother” сўзини ўзбекча “ака” сўзи билан алмаштирганимизда шакл жиҳатидан фарқ қиладиган бу сўзлар маъно жиҳатидан ўхшаш ёки муқобилдир. Аслида эса, энг кичик матн сифатида гап

хизмат қилганлиги сабабли, таржима жараёни битта ёки бир неча гап доирасида содир бўлади. Турли тилларга мансуб бирликлар маъноларининг бир-бирига тўғри келмаслиги, кўпинча, гап сатхида баргараф этилади. Юқоридаги мисолдан келиб чиккан холда айтиш жоиз-ки, таржимада биз фақат инглизча “brother” сўзини ўзбекча “ака” сўзига ёки инглизча “has done” бирикмасини ўзбекча бажариб бўлди бирикмасига алмаштириб қўймасдан, балки инглизча “My brother has done the homework” гапини ўзбекча “Акам уй вазифасини бажариб бўлди” гапига алмаштирамыз. Бу ўринда “бажариб бўлди” бирикмасини “қилиб тугатди” бирикмасига алмаштириш ҳам мумкин. Хар икки холатда ҳам ўзбекча гап асл инглизча гапдан шакл жихатидан фарк қилиб, маъно жихатидан унга тула ўхшаш бўлади. Юқорида баён қилинганларга асосланиб, таржимага қуйидагича таъриф бериш мумкин:

Таржима деб, бир тилдаги нуткий фаолият махсулини иккинчи тилга ўгириш, ўзгартириш жараёнига айтилади. Таржима жараёни, юқорида бир неча марта кайд этилганидек, бир тилдаги матнни иккинчи бир тилга ўгиришдир. Демак, ана шу жараённи тилшунослик нуктаи назаридан таржима жараёни деб аташ мумкин. Шунингдек, таржимани трансформацияларнинг ўзига хос бир тури деб аташ ҳам мумкин. Бошқача айтганда, таржима назарияси тиллараро трансформацияларга, яъни таржима жараёнига бўлган илмий қарашларнинг ўрганилиши, ёритилиши саналса, яратилган таржима намуналари унинг тадқиқот объекти сифатида хизмат қилади. Таржимашуносликнинг 4 асосий жабхаси (аспектлари) бор:

- 1) таржимашуносликка кириш;
- 2) таржима тарихи;
- 3) таржима назарияси;
- 4) таржима танқиди.

Бу аспектлар таржимашуносликнинг ўзига хос йўналишлари бўлиб, хар бири бугунги кунда алоҳида фан сифатида ўрганилади. Таржимашунослик фан сифатида, Л. С. Бархударов фикрига кура, қуйидагиларни ўз ичига олади:

- 1) киёсий метод (чунки таржима икки тилни киёслаш асосида амалга оширилади);
- 2) таркибий қисмларга ажратиш (componential method) ёки семаларга ажратиб тахлил қилиш методи (componential method semes);
- 3) трансформация методи (икки тил турлари ва воситаларига хос хусусиятларни аниқлаб, натижаларни тахлил қилувчи метод). Лексик, грамматик трансформациялар);
- 4) статистик тахлил методи;

5) оппозицияли (қарама-қарши қўйиб таҳлил қилиш) метод (boy-boys, came-did not come).

Ушбу методлардан ташкари таржима усуллари ҳам мавжуд бўлиб, улар қуйидагиларни ўз ичига олади:

1) маълумотларни қисқа ва лўнда қилиб ёзиб олиш (керакли жойларини қисқа кайд этиш) ва уларга таяниб ўгириш усули (масалан, оғзаки таржимада);

2) таржимада асл нусха материални маъноли бўлақларга ажратиб ўгириш усули (барча таржима турларида);

3) матнни лексик, грамматик трансформациялар орқали ўгириш усуллари:

а) оғзаки трансформациялар орқали ўгириш усули;

б) ёзма трансформациялар орқали ўгириш усули;

в) оғзаки-ёзма трансформациялар орқали ўгириш усули;

г) антонимик воситалар орқали ўгириш усули;

д) синонимик воситалар орқали ўгириш усули;

е) транскрипция орқали ўгириш усули;

ё) транслитерация орқали ўгириш усули;

ж) калька орқали ўгириш усули;

з) компенсация усули;

и) умумлаштириш усули;

й) конкретлаштириш усули;

к) ихчамлаштириш усули;

Ушбу усуллар дарсликнинг «Таржимада лексик ва грамматик трансформациялар» бўлимида батафсил шарҳланади. Хулоса Таржима - тиллар орасидаги воситачиликка йўналтирилган ўзига хос адабий фаолият, яъни тилларнинг ранг-баранглик хусусияти асосида пайдо бўладиган маданиятлараро мулоқот тусикни енгиб утиш жараёнидир. Таржима фаолияти шу кадар серкирраки, усиз ҳаётимизнинг бирон жабҳасини ҳам тасаввур қила олмаймиз. Таржимонлик фаолияти ўзининг бой тарихига эга бўлиб, фақат ХХ асрга келиб фан сифатида олимлар томонидан тан олинди ва тадқиқ қилина бошланди. Хозирги пайтда таржима назарияси бир неча булимга булиб ўрганилади. Бунда юқорида кўрсатиб ўтилган методлардан ўрни билан фойдаланилади.

Кейинги пайтларда юзага келаётган лингвистик тадқиқотларда таржима муаммоларига катта эътибор берилмоқда. Лингвистик таржимашунослик буйича яратилаётган купчилик тадқиқотларда таржима назарияси ва амалиётининг жузъий масалалари билан бир каторда мазкур соҳанинг моҳиятини акс эттирадиган умумназарий муаммолар устида ҳам кенг куламда бош котирилмоқда. Бу ҳол лингвистик таржимашуносликнинг тадқиқотчилар

эйтиборини борган сари купрок узига тортаётганлигидан далолат беради. «Таржимага лингвистик таржимашунослик нуктаи назаридан ёндашиб, куйидагича гаъриф бериш мумкин. Инсоният фаолиятининг мураккаб шакли булмиш таржима - бир тилда яратилган нуткий ифодани (матнни), унинг шакл ва мазмун бирлигини саклаган холда, узга тил воситалари асосида кайта яратишдан иборат ижодий жараёндир. Демак, аслият мансуб булган тил воситалари ёрдамида яратилган нуткий ифода (матн) таржима тили конуниятлари асосида вужудга келган шундай ифода билан алмаштирилади. Шу йул билан аслият ва таржима тиллари матнларининг мазмуний-услубий адекватлиги юзага келтирилади. Мазкур таъриф тиллараро амалга ошириладиган жараёнга алоқадор булиб, инсоният фаолиятининг купрок киеми мазкур амалиёт билан боғлиқдир. Шу туфайли таржима» деганда аксарият кишилар куз олдига, биринчи навбатда, бир тилдаги матнни иккинчи тилга угириш фаолияти намоён булади.

Т а р ж и м а инсоният фаолиятининг энг қадимий турларидан бири булиб, у туфайли биз инсоният таракқиёти тарихини барча тафсилотлари билан очик-ойдин тасаввур этамиз:!

Т а р ж и м а халқлар уртасидаги дустлик, кардошлик ва хамкорлик манфаатларига, улар уртасидаги иқтисодий-сиёсий, илмий, маданий ва адабий алоқаларнинг кенгайишига хизмат қилувчи қудратли қуролдир.

Таржима турли халқлар адабиётларининг узаро алоқаси ва бир-бирига таъсири жараёнини тезлаштиради. Таржимавий асарлар туфайли китобхонлар жахон адабиёти дурдоналаридан бахраманд буладилар, уларнинг эстетик туйғулари ошади, дидлари усади, уларда гузал нарсалар хақида тушунчалар ҳосил булади. Таржима тилларнинг қамолоти учун зарурий восита сифатида, уларнинг ривожланиш суръатини жадаллаштиради, лугат бойлигини оширади ва такомиллаштиради. Таржима инсон маънавий ҳаётини бойитади, она тилининг имкониятларини рўёбга чиқаради, уни сержило қилади.

Таржима туфайли китобхон тафакқури чархланиб, янги Ғоялар, тушунчалар билан бойийди. Таржима жамиятда янги муносабатлар, қарашлар қарор топиш ига хизмат қилади.

Таржима туфайли миллий адабиётлар уртасидаги алоқаларнинг маҳсули сифатида янги гоъвий йўналишлар, янги сюжет, жанр шаклланади. Таржима Ватан адабиётига янги образлар, бадиий-тасвирий воситалар ҳада этади. Бир суз билан айтганда, таржима - аслиятни қайта яратиш, қайта талқин этиш санъатидир. Аммо шунини хам назарда тутиш лозимки, мазкур жараён натижаси хам «таржима» истилоҳи ёрдамида ифода этилади. Бунда аслиятнинг уғирмаси булмиш иккиламчи матн назарда тутилади. Лисоний таржима

хилма-хил турларга булинадики, бадий адабиёт таржимаси улар орасида алохида урин тутади. Угирилаётган матннинг хусусияти бадий таржиманинг узига хос урини белгилайди. Бадий адабиёт намуналари бошка нуткий ифодалардан шуниси билам фарк киладики, унда бадий-эстетик ва поэтик жихатлар хукмронлик килади. Бундай асар турининг асосий вазифаси муайян эстетик таъсирчанликка эришишдан, бадий образ яратишдан иборатдир. Айни эстетик йуналиш бадий нуткни ахборот гаркатиш вазифаси устун бошка нуткий фаолият-лардан ажратиб туради. III ундай килиб, угириладиган матнларни вазифаларига караб «бадий» ва «нобадий» (ахборий) каби турларга булиш мумкин. Модомики гап бадий нутк таркибини ташкил этувчи алохида бирлик ва парчалар таржимаси хакида кетар экан, бадий таржиманинг бошка таржима турларидан асосий фаркини таржимавий матннинг бадий кимматга эгалиги билан изохлаш лозим. Узгача килиб айтганда, «бадий таржима» деганда асосий вазифаси китобхонда аслиятдагидек бадий-эстетик таъсир уйгота оладиган нуткий ифода хосил килишдан иборат таржима фаолияти турига айтилади. Таржиманинг максади - хорижий тил лисоний воситалари ёрдамида яратилган матнни она тили материали асосида кайта яратишдан иборатдир. Бунинг учун таржимон, биринчи навбатда, асл нухани тула-тукис идрок этиши, сунгра уни уз тилида беками-куст кайта ифодалашни даркор. Муаллиф яратган бадий-эстетик вокеликни тулалигича идрок этиш учун таржимон кенг мушохада кувватига эга булгани холда, бадий асар таркибидаги лисоний воситаларнинг мазмуний па услубий-эстетик жихатларини тугри англаши, шу билан бирга муаллиф назарда тутган бош гоани, унинг ният ва максадларини, очик-омдин кузга ташланиб турган вокеа-ходисалар тасвиридан ташкари яна матн ортида турган вокеликни, бир суз билан айтганда нафакат лисоний, балки гайрилисоний омилларни хам тула-тукис тасаввур этиши зарур. Токи натижа шундай булсинки, аслият уз китобхонига кандай бадий-эстетик завк бахш этса, унинг таржимаси хам асарни аслиятда мутолаа кила олмайдиган китобхонга худди шундай таасурот инъом этсин. Китобхон таржимада шавк-завк уйгота олмайдиган асарни муаллиф томонидан паст савияда битилган деб бахолайди, яъни хом-хатала таржима китобхон тасаввурини чалгитади. Таржиманинг вазифаси - аслият ва таржима тиллари лексик, грамматик ва стилистик ходисалари уртасидаги уйгун хамда тафовутли жихатларни пухта узлаштириб олган холда, аслиятнинг шакл ва мазмун бирлигини она тили воситалари ёрдамида кайта яратишдан иборатдир. Бу тамойилга риюя килмаслик таржимада аникликнинг, тула-тукисликнинг, демакки, ифода меъёрининг бузилишига, харфхурликнинг содир булишига олиб келади. Асл нуха

муаллифидан вокеликни тугри акс эттириш талаб этилса, таржимондан асл нусхани беками-куст талкин этиш талаб килинади. Таржимада асл нусханинг шакл ва мазмун бирлигини, яхлитлигини бежирим ифода этиш учун таржима тилида мукобил ифода воситалари кидириб топиш зарурати тугилади. Бу жараён асл нусха мазмунини узга тилда ифода этиш нинг катор имкониятлари орасидан энг макбулини танлаб олишни такозо этади. Асл нусха ва таржима тиллари лисоний имкониятлари одатда узро уйгунлик холатида булмаслиги, яъни икки тил суз ва ибораларининг мазмуни билан эстетик киймати катор матний холатларда бир-бирининг урнини коплай олмаслиги талай таржимавий кийинчиликларни юзага келтиради. Бундай холларда ифоданинг бадий-эстетик кийматини кайта яратиш таржиманинг аслият матнига моддий жихатдан эмас, балки вазифавий монанд келишини такозо этади. Таржимавий муаммоларни хал килиш таржимондан пухта филологик билим ва тегишли назарий тайёргарликни талаб килади. Таржимон назарий билимни таржима амалиёти гахлили асосида эхтиёж туфайли вужудга келиб, кенг куламда фаолият курсатаётган таржима назариясидан олади. Таржима назариясининг вазифаси - асл нусха билан таржима уртасидаги нисбат конуниятларини кузатишдан, хусусий таржимавий ходисалардан хосил булган хулосаларни илмий далиллар асосида умумлаштиришдан, шу йул билан таржима амалиётига таъсир утказиб, унинг сифатини яхшилашга кумаклашишдан иборатдир. Таржима амалиёти макбул ифода воситаларини кидириб топиш йули билан муайян таржима муаммоларини хал килишда зарур андоза, коида, далил ва исботларни таржима назариясидан олади.

Ш ундай килиб, икки тил лисоний-услугий ходисаларини киёслаш оркали асл нусханинг шакл ва мазмун бирлигини таржимада мукобил лисоний воситалар ёрдамида кайта яратиш йул ва имкониятларини кидириб топиш ва шу асосда таржима амалиётининг сифат узгаришига олиб келадиган назарий умумлашмалар яратиш таржима назариясининг предметини белгилайди.

Мамлакатимизда таржима назарияси муетакил филологик соха сифатида асосан XX аернинг 50-йилларидан эътиборан шакллана бошлаган булса-да, таржима амалиёти бир неча минг йиллик тарихга эга. Бундан таржимачилик минг йиллар мобайнида назариясиз ривожланиб келган экан-да, деган хулоса келиб чикмаслиги керак. Араб, форс, хинд, озарбайжон, турк ва рус тилларидан жуда куп илмий, тарихий, сиёсий, диний, фалсафий, бадий китобларни уз тилларига угириб келган таржимонларимиз гарчи ёзилмаган, тартибга келтирилмаган, умумлаштирилмаган булсада, куп асрлар мобайнида кабул килинган, рюя этилган маълум таржимачилик акидаларига, коидаларига асосланиб иш курганлар. Таржима назариясининг ахампти

шундан иборатки, у айрим таржимонларнинг субъектив майлига, матн таржимасига «интуиция» йули билан ёндашиб, узбошимчаларча иш куришла рига тусик куяди. Чунки «Таржима - бу илм, юксак истеъдод ва интуиция билан чукур филологик билим, тинимсиз лугавий меҳнат ҳамда уринли илмий шархнинг коришмасидан иборат назарий-ижодий жараёндир». Зеро, ҳар қандай амалий фаолият сингари таржимачилик ҳам қонуниятлар жорий қилинишига ва назарий умумлашмалар яратилишига эҳтиёж сезади. Бундай қонуният ва умумлашмалар, уз навбатига, кенгрок микёсдаги ҳулосаларга олиб келгани холда, уларни қатор таржимавий ходисаларга татбиқ этишга даъват этади.

Таржима одатда тарихий-маданий, адабиётшунослик, лисоний-услубий, рухшунослик йуналишларида тадқиқ этилади. Аммо бу йуналишларнинг барчаси ё бевосита, ё билвосита мазкур соҳаларнинг бири — лисоний-услубий йуналишида уз аксини топади, чунки таржима ҳамма вақт тил материаллари билан иш куришни тақозо этадиган жараёндир. Бинобарин, таржима назариясида икки тил лингвистик-стилистик воситалари билан боғлиқ лисоний тадқиқ йуналиши алоҳида урин тутади. Демак, таржима амалиётини ҳатто адабиётшунослик йуналишида урганиш ҳам, аксарият ҳолларда, тил ходисаларини таҳлил қилиш орқали амалга оширилади. Шундай қилиб, таржимавий умумлашмалар яратиш учун турли жуфт тиллар лисоний-услубий воситаларини қиёсий урганиш ҳамда бадиий матннинг эстетик узиға ҳослигини ташкил этувчи унсурлар таркибида мужассамлашган семантик-услубий ва прагматик (шароитдан қелиб чиқилган) хусусиятларни муайян қилиш услубий асосга таянишни тақозо этади. Зеро, шу нарса аёнки, тилнинг ҳар бир воситаси, айниқса бадиий асар тили воситалари бевосита ёки билвосита услубий вазифапар ифодаси учун хизмат қилади: ҳар бир тил ходисаси, баён этилган фикрнинг қулаидан қатъий назар, маълум даражада услубий бўёқ қасб этиши мумкин. Тил воситаларининг бундай хусусияти таржима назариясини лингвотаржимавий тадқиқотлар учун асос бўлиб хизмат қиладиган қиёсий услубият билан яқинлаштиради. Кейинги ун йилликлар мобайнида барча мамлакатлардаги сингари бизнинг юртимизда ҳам таржимачилик фаолияти изчил ривожланиб келмоқда. Унга ҳамоҳанг тарзда таржималарнинг сифати ҳам аста-секин яхшиланмоқда. Бунга сезиларли туртки бераётган омиллардан бири - таржима назариясининг сунгги пайтларда жиддий равишда олдинга силжиб бораётганлиғидир. Таржима назарияси уз тадқиқотларини бошқа қатор анъанавий филологик, айниқса лингвистик тадқиқот методларидан урни билан фойдалангани холда, қупрок қиёсий-солиштирма метод билан қамбарчас боғлиқликда қулланиладиган семантик-

услубий метод асосида олиб боради. Шу билан бирга аслият ва таржима тиллари лисоний воситаларини батафсил таҳлил қилиш зарурати лингвистик тадқиқотнинг бошқа айрим махсус методларидан ҳам, жумладан, компонентлар таҳлили методидан фойдаланишни тақозо этади. Бундай пайтда қиёсланаётган икки тил бирликларининг турли контекстларда қушимча маъно ва маъно белгилари қасб этиш ҳолатлари таҳлил этилади. Бир-бирларини тулдиришга хизмат қиладиган мазкур методлар амалга оширилган таржималарни ҳар жиҳатдан пухта ва ҳолис баҳолаш имкониятини беради.

Ш ундай қилиб, мамлакатимизда таржимачилик ҳозирги кунда уз тарихига, ривожланрш хусусиятларига, аъналарига, тадқиқот методларига ҳамда тамойилларига эга булган ижодий жараёнга айланиб қолди. Унинг назарий асослари тадқиқотчилар томонидан янада чуқурроқ урганилмоқда.

Мунозара учун саволлар:

1. Таржима сўзининг маъноси нимани аңглатади?
2. Таржима назарияси нимани ўрганади?
3. Таржима назариясининг объектини нима ташкил этади?
4. Таржима назариясининг предмети нима?
5. Таржимашунослик фанининг мақсад ва вазибалари нималардан иборат?
6. Қайси жиҳатлар таржимашуносликни мустақил фан сифатида тадқиқ этишга имкон беради?
7. Таржимашунослик фани қандай фанлар билан ўзаро алоқада?
8. Таржима неча турга булинади?
9. Таржима турларининг асосий фарқларини изоҳанг.
10. Таржимон фаолиятининг асосини ташкил этувчи қисмлар нималардан иборат?
11. Таржима билан шуғулланиш учун лингвистик билимнинг ўзи қифоя қиладими?

2-мавзу. Таржиманинг методик аспекти

1. Таржима турлари.
2. Таржима бирликлари ва даражалари.
3. Маълумотлар турлари.
4. Терминологик луғатлар.
5. Муқобил таржима.
6. Муқобилликнинг турлари.

Таълимий мақсад: талабаларга таржима назариясининг асо-сий тушунчаларидан бири хисобланган муқобиллик (эквивалентлик) ва унинг турлари буйича маълумот бериш ва таржима амалиёти жараёнида тегишли муқобилликни аниқлаш буйича уларнинг амалий кўникмаларини шакллантириш

Таянч сўз ва иборалар: муқобиллик тушунчаси, таржимада муқобиллик, муқобиллик турлари, муқобиллик даражалари, таржимада муқобилликка эришиш, шакл ва мазмунни саклаш, тасвирий ифода, мулоқот мақсади, адекват таржима.

Маълумки, Маъмун академияси Дорул-Хикматда Шарк таржимонлик мактаби фаолият курсатган. Унда марказий осиёлик олимлар билан араб, форс, хинд, яхудий, турк, юнон олимлари биргаликда фаолият кўрсатиб, шу жумладан, таржимонлик ишларига ҳам раҳбарлик қилганлар. Мазкур таржимонлик мактаби саъй-харакатлари туфайли антик маданият намуналари араб тилига угирилиб, бутун Шарқда кенг ёйилган. сусан, Аристотель ва Афлотун асарлари Ибн Сино, Фаргоний таржималари орқали бизгача етиб келган. Бундан минг йиллар илгари Ибн Рушд, Ахмад Фаргоний, Марвзий, Абу Райхон Беруний ва шу каби улуг олимларимиз дунёга машхур асарларини яратиш билан бирга, таржима ишлари билан ҳам шугулланишган. Бекиёс полиглот бўлган ватандошимиз Беруний бир қанча китобларни хинд тилидан араб тилига таржима қилган. Унинг мақсади ўз халқини илмга, маданиятга, маърифатга чорлаш, бошқа халқлар дурдона асарлари билан таништириш эди. Беруний асл нусхани бўзиб таржима қилганларни танқид қилади ва уни ўзининг «Хиндистон» номли китобида бир неча бор ўктириб утади.

XIX-XX асрларда яшаб ижод қилган ватандошларимиз Мунис, Хайдар Хоразмий, Огахий, Ойбек, М. Шайхзода, Ф. Гулом, Миртемир ва бошқалар ижодкор булишлари баробарида мохир таржимонлар ҳам бўлган. Таржиманинг тарихий ривожланишини ўрганишга багишланган илмий тадқиқотлар олиб борган олимлар талайгина. Европа ва Марказий Осиёда,

хусусан, Ўзбекистонда фаолият олиб борган таржима мактаблари буйича олиб борилган илмийтадқиқот ишлари орасида Россияда яратилган ишлардан Е. О. Семенец ва А. Н. Панаевнинг «История перевода [Средневековая Азия, Восточная Европа (XV-XVIII века)]» (1991), Н. К. Гарбовскийнинг «Теория перевода» (2004), И. С. Алексееванинг «Введение в переводоведение» (2004), С. Б. Велединскаянинг «Курс общей теории перевода» (2010), Ўзбекистонда яратилган илмийтадқиқот ишлардан О. Муминовнинг «History of translation» (2005), Европа олимлари томонидан яратилган Savory T. «The Art of Translation» (1968), Nida A. «Towards a science of translating» (1964), Johnston D. «Stages of Translation» (1996), Newmark P. «About translation» (1991) каби таржима тарихига бағишланган китоблар таржимонлик фаолияти ривожланишининг боскичларини, ушбу фаолиятнинг инсоният ивожланишида тутган ўрнини яққол кўрсатиб беради. Таржима амалиёти пайдо бўлибдики, таржимонлар олдига аслиятни она тилига қандай ўгириш лозим: сўзмасўзми ёки эркин тарзда деган савол кундаланг туради. Урта асрлар таржимонлари диний асарлар таъсирида «барча манба матнлар сўзмасўз таржима қилиниши лозим» деган консерватив қоидага риоя қилганлар. Бу анъана XX асрнинг бошларида ижод қилган баъзи таржимонларга ҳам ўз таъсирини утказган. Улар сўзмасўз таржимани ёқлаб, амалий фаолиятларида шу усулдан кўпроқ фойдаланиб келган бўлсалар, кўпчилик ижодкорлар эркин таржимани афзал қуриб, таржимон аслиятнинг харфини эмас - рухини, сўзини эмас - мазмунини, шаклини эмас ахборотни бера олиши керак деган нуқтаи назарни олга сўрганлар. Аммо масалани назарий ҳал қилиш лозимлиги ҳеч кимнинг хаёлига келмаган. Таржиманинг савияси ва диди, матн тури каби қатор масалалар кун тартибига қўйилмаган. Назарий асоснинг яратилмаганлиги таржима жараёнига турлича ёндашувларни келтириб чиқарган ва қатор таржима турларининг вужудга келишига сабаб бўлганки, уларнинг айримлари ижодий-илмий, бошқалари эса камчиликларга эга деб тан олинган. Таржиманинг назарий аспектда ўрганилиши уни турларга бўлиб таҳлил қилишни такозо этади. Таржима турларини умумлашган ҳолда шакли ва мазмунига қура таснифлаш мақсадга мувофиқ.

Маълумки, ҳар қандай тил оғзаки ва ёзма нутқда ифодаланади. Таржима, шаклига қура, ёзма таржима ва оғзаки таржимага бўлинади. Ёзма таржима деганда, ҳар қандай матн (ёзма ёки оғзаки материал)нинг ёзма шаклдаги таржимаси тушунилади. Оғзаки таржима эса, ҳар қандай материал (ёзма ёки оғзаки матн асар)нинг оғзаки шаклда угирилишидир. Манба тили ва таржима тили материалнинг қай шаклда ўгирилишига қура, таржимани бир неча

турларга ажратиш мумкин. Бунда таржимага манба тили ва таржима тили материалларининг мохияти, тури, шакли асос қилиб олинади. Манба тили ва таржима тилининг ўрнига кура таржимани кейинги босқичда қуйидаги турларга ажратиш мумкин:

- оғзаки (МТ) - оғзаки (ТТ) - оғзаки эшитилган ахборот-нинг оғзаки таржимаси;
- ёзма (МТ) - ёзма (ТТ) - ёзма матннинг ёзма таржимаси;
- ёзма (МТ) - оғзаки (ТТ) - ёзма матннинг оғзаки таржи-маси;
- оғзаки (МТ) - ёзма (ТТ) — оғзаки эшитилган матннинг ёзма таржимаси.

Оғзаки-оғзаки таржима, ўз навбатида, икки турга булинади:

- 1) изчил (кетма-кет) таржима;
- 2) синхрон таржима.

Оғзаки таржиманинг бу икки тури ўзига хос хусусиятларга эга. Изчил таржимани амалга оширишда таржимон учун муайян имкониятлар мавжуд бўлса, синхрон таржимада бундай эмас: мавжуд чекловлар ушбу таржима турининг мураккаб фаолият шакли эканлигидан далолат беради.

Изчил таржима имкониятлари:

- 1) вақтнинг етарлилиги;
- 2) пауза (оралик вақт) берилиши;
- 3) ўйлаб, пухта таржима бериш имкониятининг мавжудлиги;
- 4) лозим бўлса, аниқлаштириш имкониятига эгаллиги.
- 5) Синхрон таржима имкониятларининг чегараланганлиги:

- 1) нотиқ билан бир вақтда нутқини тенг таржима қилиш;
- 2) вақтнинг зиклиги (паўзалар йўқ);
- 3) пухта, атрофлича ўйлаб, таржима қилиш имкониятининг йўқлиги;
- 4) қайта сураш, аниқлаштириш имконияти йўқлиги;
- 5) ҳам эшитиб улгуриш, ҳам таржима қилиш, ҳам вазиятни хушёр баҳолаш каби масъулиятлар.

Таржимашуносликда таржима турларининг мазмуни ва мохиятидан келиб чиқиб, ҳар иккала тилдаги матнларнинг шакли эмас, балки уларнинг мазмуни ёки мохиятига таяниб таснифланади. Мазмунан таржима информатив (ахборот характеридаги) ва бадий таржима турларига булинади.

Таржимани мазмуний турларга ажратишда таржимашунослар турлича қарашларни олга сўрганларини таъкидлаб утиш зарур. Хусусан, таржимашунос олим Н. Комиссаров таржиманинг семантик турларини дастлаб қуйидагича таснифлайди:

1) бадий таржима; 2) информатив таржима.

Ушбу таснифнинг асоси сифатида таржима материалнинг мазмуни ва мохияти ҳисобга олинади. В. Н. Комиссаров ўзининг кейинги изланишларида таржиманинг қуйидаги турлари ҳақида сўз юритади:

- 1) адаптациялаштирилган (содалаштирилган) таржима;
- 2) муқобил таржима;
- 3) антономик таржима;
- 4) хижжалаб тар-жима;
- 5) информатив таржима;
- 6) бадий таржима;
- 7) яқинлаштирилган таржима;
- 8) эркин таржима;
- 9) қисқартирилган таржима;
- 10) аниқ таржима;
- 11) трансформацион таржима;
- 12) хомаки таржима;
- 13) эквивалент таржима;
- 14) дастлабки ишланма шаклидаги таржима.

Г. М. Хошимов эса таржималарни фақат икки гуруҳга ажратади:

1) бадий таржима; 2) нобадий таржима.

Р. К. Миньяр-Белоручев таснифига кура, қуйидаги таржима турлари мавжуд:

1) ёзма таржима; 2) синхрон таржима; 3) изчил таржима; 4) коғоздан таржима.

Бу таснифда изчил таржима, Миньяр-Белоручев фикрича, турт хил булиши мумкин:

1) бир томонлама таржима; 2) икки томонлама таржима; 3) хатбошидан-фразага таржима; 4) қайдлар орқали таржима.

Ушбу муаллифнинг фикрича, қандай матн таржима қилинаётганлигига қараб таржимани қуйидаги турларга ажратиш мумкин:

1) бадий таржима; 2) ижтимоий-сиёсий таржима; 3) илмий-техникавий таржима.

Ушбу таснифни яна қуйидагича давом эттириш мумкин:

1) диний матнлар таржимаси; 2) спортга доир матнлар таржи-маси; 3) ҳарбий соҳага доир матнлар таржимаси; 4) иктисодиёт ва тадбиркорлик матнлари таржимаси.

Таржимада асл нусхадан угирилаётган материал маъно-сининг қай даражада акс этганлигига қараб, Р. К. Миньяр-Белоручев қуйидаги таржима турлари ҳақида ҳам фикр юритади:

1) муқобил (тулакони) таржима; 2) антонимик таржима; 3) хижжалаб қилинган таржима; 4) икки томонлама таржима (икки суҳбатдош мулоқотининг бир вақтининг ўзида икки таржимон ёрдамида амалга оширилаётган таржимаси); 5) қайта таржима (матнни аслият тилига қайта таржима қилиш); 6) мах-сус таржима.

Юқорида айтиб ўтилган таржима турлари ва соҳаларининг ҳар бири ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, таржима жараёнида уларнинг бетакрорлиги намоён бўлади. Акс ҳолда, тар-жиманинг алоҳида турлари ва соҳаларини таснифлаш бесамар кетади.

Кайд этилган таржима турларидан ёзма таржима кенг ом-малашган бўлса-да, уларнинг барчаси ҳам муҳим ва аҳамиятли. Чунки улар бир-бирини тулдиради, рад этмайди. Таржима турлари бири-бирининг ўрнини боса олмайди, масалан, оғзаки таржима лозим бўлган жойда ёзма таржимадан фойдаланиб бўлмайди ёки аксинча.

Бугунги кунда таржиманинг бошқа турлари билан бир қаторда, оғзаки таржиманинг изчил ва синхрон турлари катта аҳамият касб этиб бормокда. Бунга сабаб, жаҳонда кўплаб дипломатик, савдо-сотик, маданий ва илмий-техникавий алоқаларга катта эҳтиёж борлигидир.

Оғзаки таржимада таржимон айтилаётган нутқ мазмунини тез ўқиб олиши, олдиндан тайёрланиб, тез таҳлил қилиш кўникмасини ва тўхтамай таржима қилиш усулларини ишлаб чиққан булиши керак. Бу жараёнда таржимон таржима қилаётган матнни тўзатиш ёки қайтадан таккослаш имкониятига эга эмас. Оғзаки таржиманинг характерли хусусияти шундаки, таржимон матнни, аввало, акустик шаклда, яъни эшитганларини таржима қилади. Оғзаки таржиманинг иккинчи асосий характерли хусусияти унинг нутқни эшитиб, кейин амалга оширилишидир. Айрим ҳолларда шундай вазиятлар бўлиб қоладики, таржимон нотик гапнинг эга ва кесимини айтишини кутиб, кейин таржима қилишга киришади. Таржима жараёнидаги бундай муаммо тилларнинг типологик жихатдан турли гуруҳларга мансублиги сабабли рўй беради. Масалан, инглиз тилида сўз тартиби қуйидагича схемада булиши шарт: Субъект-предикат-объект (SPO - Subject-predicate-object).

Ўзбек тилида эса сўз тартиби қуйидагича шаклланади:

Субъект-объект-предикат (SOP - Subject-object-predicate).

Шу боис, ўзбек тилидан инглиз тилига таржима қилишда ўзбек тилида предикатнинг айтилишини кутиш лозим бўлади. М и с о л : Минглаб кишилар нейтрон бомбасига қарши уюштирилган митингга қатнашдилар. - Thousands of people participated in the meeting of against N-bombs.

Оғзаки таржиманинг бир тури бўлган синхрон таржимада таржимон сўзловчининг нутқини эшитиб, шу захотиёк Таржима қилиши керак. Одатда, синхрон таржима техник воситаларни қўллаш йўли билан амалга оширилади. Бунда сўзловчининг нутқи махсус кабинада ўтирган таржимонга «эшитгичлар» орқали етказилади ва таржимоннинг микрофонга узатган таржимаси тингловчиларга етказилади. Синхрон таржима жараёнида таржимон жуда катта рухий ва жисмоний қийинчиликларга дуч келади, чунки синхрон таржима ўта мураккаб жараён ҳисобланади. Таржимон сўзловчи нутқи тезлигидан орқада қолмасдан таржима қилиши зарур. Шунинг учун синхрон таржимонлар 20-30 дақиқа ишлаб, кейин бошқа таржимонлар билан урин алмашади. Синхрон таржиманинг яна бир тури борки, бунда таржимон рецептор ёнида туриб ёки ўтириб, паст овозда (шивирлаб) нотикнинг нутқини таржима қилади. Бу ҳолда рецептор таржимани бевосита ёки эшитгич орқали қабул қилади. Кетма-кет қилинадиган изчил таржимада таржимон сўзловчи нутқининг бирор-бир қисмини нутқ тугаганидан сўнг таржима қилади. Таржиманинг бу турида таржимон сўзловчи нутқидаги асосий бўғинларни илғаб олиши, агар нутқ ўзунрок бўлса, унинг энг муҳим жойларини ёзиб бориши керак. Бу эса таржимонга эшитганини эсга олишини таъминлайди. Кетма-кет қилинадиган изчил таржима таржимоннинг фикрлаш ва эса саклаш қобилиятига боғлиқ. Француз таржима назариясининг асосчиси Эдмон Кари «La traduction dans le monde» китобида француз дипломати Андре Франсуа Понсенинг «Мил-датлар Иттифоқида» сарлавхали икки ярим соат давом этган нутқининг кетма-кет қилинган изчил таржимаси хусусида гапиради. Кетма-кет қилинадиган изчил таржима Жан Эрбер, Роббер Конфино, ака-ука Каминкер, Жорж Матъе номлари билан бевосита боғлиқ. Антуан Веллемана Женева университети қошидаги таржимонлар мактаби асосчиларидан бири ҳисобланади. Ғарбда бу мактаб ўз мавқеига эга бўлган. Оғзаки таржиманинг яна бир ўзига хос хусусияти шундаки, ёзма матнни оғзаки таржима қилишда матн мазмунини тез ўқиб олиш, таҳлил қилиш кўникмасига эга булишдир. Масалан, 1800 босма белгидан иборат матнни ун дақиқа ичида таржима қилиш керак бўлади. Бу турдаги таржима at sight таржима дейилади.

Ёзма таржимада таржимон кулида аслият матни бўлиб, таржима жараёнида унга бевосита таяниш ва таржимани қайта кўриб чиқиб, аслият билан солиштириш имкониятига эга бўлади. Шунингдек, бундай таржима жараёнида у мутахассислардан маслаҳат олиши ҳам мумкин. Бу эса таржиманинг хар томонлама мукамал чикишига ёрдам беради. Оғзаки таржимада эса бундай имкониятлар бўлмайди. Ёзма таржимани оғзаки

таржималардан фарқлайдиган омиллardan бири - вақтдир. Оғзаки таржимада нутқнинг бир қатор характерли хусусиятлари кўзга ташланиб туради. Масалан, синхрон таржимада таржимон нутқи баланd овозда ва тез айтилади. Таржиманинг бу турида сўзларнинг сони таржима қилинаётган нутқ хажмига боғлиқ. Кетма-кет қилинадиган изчил таржимада нутқ темпи пасаяди, чунки таржимон кулэзмага эътибор бериши ва хорижий тилда айтилган фикрни аввал тушуниб, кейин тингловчига етказиши лозим. Оғзаки таржима назарияси таржимон олдига қуйидаги талабларни куяди:

- 1) аниқ талаффуз қилиш;
- 2) нутқ маромини бир хил саклаш;
- 3) жумлаларнинг мазмуний боғлиқлигига эътибор бериш.

Оғзаки таржиманинг характерли хусусияти унга ёзма таржимадан фарқли ўларок, махсус таржима деб қараш керак. Оғзаки таржима назарияси билан шуғуланувчи мутахассислар таржиманинг бу кўринишида ҳам сон, ҳам сифат жиҳатидан характерли хусусиятларни кўрсатиб утади. Ёзма ва оғзаки таржима характери унда иштирок этувчи кишилар савияси билан ҳам белгиланади. Масалан, ёзма таржимада коммуникант «матн» хисобланади, шунинг учун таржимоннинг диққат марказида таржима қилинадиган матн туради ва таржима сифатига фақат таржима тугаганидан кейин баҳо берилади. Оғзаки таржимада таржимон коммуникант билан бевосита алоқада бўлади. Таржимон сўзловчининг нутқи қандай бўлишидан қатъи назар, уни таржима қилиши лозим. Шунинг учун таржимон билан сўзловчининг уртасида ўзаро бир-бирини тушуниш омили ҳам ётади. Таржимашунос олим А. Ф. Фёдоров ёзма таржиманинг қуйидаги кўринишларини кўрсатиб ўтади:

- 1) газета хабарлари, расмий хужжат ва махсус илмий матнлар таржимаси;
- 2) оммавий-сиёсий ҳамда публицистик асарлар таржимаси;
- 3) бадий асар таржимаси.

Оғзаки таржиманинг яна қуйидаги кўринишлари мавжуд:

- 1) ёзма матнни оғзаки таржима қилиш. Бунда таржимон аслият матнини аввал ичида ёки хатбоши билан ўқиб, кейин оғзаки таржима қилади;
- 2) оғзаки матнни ёзма шаклда таржима қилиш. Таржиманинг бу тури амалиётда жуда кам ишлатилади. Оғзаки айтилган сўзлар стенография (яъни шартли белгилар асосида ёзиш) ёрдамида ёзиб олиниб, кейин стенографик матн таржима қилинади. Бунда оғзаки таржима ёзма таржиманинг алоҳида куриниши хисобланади. Масалан:

- ер юзи, дунё; земный шар, мир.
- инсоният; человечество.

- комус; закон; конституция.

- бойлик, капитал; капитал, богатство.

« - буйрук, карор; приказ, постановление (Р. К. Миньяр-Белоручев.

Пособие по устному переводу. - М.: 1969. С. 184-189).

Таъкидлаш жоизки, чет тили фанларини ўрганишда дарсларда қўлланиладиган диктант таржималар ҳам бор. Бу қуйидагича амалга оширилади: Чет тили ўқитувчиси секинлик билан уқиган матнни ўқувчилар она тилига таржима қилишлари керак.

Матннинг жанр хусусиятларига кура таржимаси:

1. Газета-ахборот, хужжат, сиёсий-ижтимоий адабиётларни таржима қилишнинг ўзига хос хусусиятлари ҳисобга олинади.

2. Сиёсий-ижтимоий соҳага оид материалларни таржима қилишда ишлатиладиган лексик бирликларни икки асосий гуруҳга ажратиш мумкин:

1-гуруҳга кирувчи материаллар мавзу мазмунига доир бўлади.

2-гуруҳни ташкил этувчи сўзлар умумистеъмолдаги сўзлар бўлиб, улар турли хил мавзуларда ишлатилади.

- A delegation of American businessmen arrived in Tashkent yesterday for talks with Uzbek trade organizations.

- Кеча Америка ишбилармонларидан иборат делегация Ўзбекистондаги савдо ташкилотлари билан музокаралар олиб бориш учун Тошкентга ташриф буюрди.

Сиёсий-ижтимоий хужжатларни таржима қилишда сўзнинг аҳамияти жуда катта. Бунда муқобил лексика муҳим роль уйнайди. Улар қуйидагилар:

1) муқобил сўзлар: Жаҳон Касаба Уюшмалари Федерацияси - Всемирная Федерация Профсоюзозов - La Federation Syndicale Mondiale - Organization of Trade Union Federation. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти (БМТ.) - Organization des Nations Unies (O. N. U.) - United Nations Organizations (UNO.) Муқобилларга хос сўзлар, газета тилига оид турли фразеологик бирликлар қиради.

2) иккинчи ҳолатда таржимон зиммасига жуда кўп эквивалентлар ичидан матнга монанд муқобил вариант топиш вазифаси юкланади. 3) учинчи ҳолатда таржимоннинг ўзи эквивалент топиши лозим. Бундай ҳолатда у неологизмларга, хос сўзларга (луғат-ларда кўп кайд этилмаган сўзларга) мурожаат этади. Маса-лан: *clanique* сўзининг ўзаги *clan* - «қабилла» маъносини бера-ди. Бунда *ique* суффикси нисбий сифат ясашда қўлланилади.

Clanique сўзини «қабиллавий, қабиллага оид, қабилла... шаклларида» деб таржима қилиш мақсадга мувофиқ.

Газета-ахборот, сиёсий-ижтимоий ҳужжатларни таржима қилишда сўзларнинг кўп маъноли эканлигига катта аҳамият берилади. Бунда, энг аввало, сўзнинг контекстдаги маъносини тўғри таржима қилиш керак. Масалан, *engager* феъли ўзининг асосий маъноси жалб қилмоқдан ташқари, тортмоқ, гирифтор қилмоқ каби маъноларда ҳам ишлатилади. 1. *I'll engage son ami dans une mauvaise affaire.* - У дустини хатарли ишга тортди. 2. *I'll m'a fallu plus d'un effort pour engager mon ami dans cette entreprise.* - Дустимни бу муассасага жалб қилиш менга жуда қийин бўлди.

Инглиз тилида ҳам *engage* сўзи бир неча маънода ишлатилади ва унинг қандай маънода ишлатилганини матн белгилай-ди. Масалан: *He is engaged in research work.* - У тадқиқот ишлари билан банд. *She is engaged.* - У унаштирилган (унинг боши боғланган). *She engaged my attention.* - У менинг диққатимни ўзига жалб этди. Тил ва таржима масаласи ҳақида гап кетганда, аввало, жаҳонда 1981 йил маълумотларига караганда, 3 500 га яқин тил мавжудлигини таъкидлаш жоиз. Хуш, шунча тиллардан таржимани қандай амалга ошириш мумкин? Бунинг устига уларнинг ҳар бири ўзининг морфологик ва синтактик қурилиши, лугавий ва услубий ранг-барангликка, фразеологик нозикликларига эга. Баъзи тиллар хали ўзининг ёзилган грамматикасига ёки норматив курсига ҳам эга эмас (масалан, Америка хиндуларининг митти экзотик тиллари). Бу муаммолар ҳам таржимада муайян қийинчиликлар келтириб чиқариши табиий. Типологлар дунё тилларининг шаклига кура қуйидаги турларини ажратиб кўрсатишади:

SOV - (туркий тиллар).

SVO - (хинд-европа тиллари).

OVS - дунёнинг бошқа тиллари (Африка халқлари тиллари).

Объект (O), кесим)нинг чап ёки унг томонида жойлашувига караб, тилларнинг ўзаро ўзок-яқинлигини аниқлаш мумкин. Таржима бир-бирига типологик жиҳатдан яқин бўлган тиллар орасида нисбатан осон амалга оширилади. Типологик жиҳатдан бир-биридан ўзок тиллардан эса таржима қилиш бироз муаммоли кечади. Лекин қандай булмасин, таржима исталган тилдан бошқа тилга амалга оширилиши мумкин. Гап айти холатда таржиманинг осон ёки қийин кечиши ҳақида кетяпти, чунки сўз ва конструкцияларнинг ўзаро яқинлиги таржиманинг тулакони ёки нисбатан осон кечишига ёрдам беради. Масалан, рус тилидан инглиз ёки немис тилига таржима қилиш анча осон кечади, чунки бу тиллар SVO қолипидаги тиллар бўлиб, хинд-европа тилларига мансубдир. Шунинг учун рус таржимони учун рус тилидан инглиз тилига ёки инглиз тилидан рус тилига таржима қилиш унчалик қийин эмас. Лекин ўзбек таржимони учун бу анча муаммоларни келтириб чиқаради, сабаби

Ўзбек тили туркий тиллардан бири бўлганлиги, SOV қолипли эканлигидир, шунинг учун ўзбек тилидан инглиз тилига ёки, аксинча, инглиз тилидан ўзбек тилига таржима қилиш нисбатан оғир кечади.

Лекин бу қийинчиликларни бартараф қилиш таржимоннинг билими, маҳорати ва савиясига боғлиқ. Тилларнинг кардош ёки кардош эмаслиги эса таржимани амалга оширишда тусиқ бўла олмайди. Таржима назарияси ва амалиётида бадий таржима алохи-да урин тутади. Ва у ҳам шаклан, ҳам мазмунан бир қатор тур-ларга булинади.

И ж о д и й т а р ж и м а . Бу таржима турида аслиятнинг лисоний воситалари, контекстуал маънолари ва услубий ранг-барангликлари умумхалқ тили грамматик қодалари билан ҳамохангликда қайта яратилади. Лисоний воситаларнинг миллий-тарихий, ижтимоий ва образли-хиссий хусусиятлари аслиятга хос ва мос тарзда талкин этилади. Асар саҳифаларида муайян услубий мақсадлар учун кулланилган фонетик-орфоэпик ҳамда лексик-грамматик чекинишлар ўз вазифаларига мувофиқ тарзда муқобил лисоний воситалар ёрдамида тикланади. Буларнинг барчаси муаллиф мақсадининг китобхонга тулик етиб бориши учун имкон яратади.

С ў з м а - с ў з т а р ж и м а . Бу таржима турида аслият таркибидаги сўз бирикмалари, барқарор иборалар, грамматик қурилиш, сўз тартиби аксарият ҳолларда таржима тили қонуниятларига мослаштирилмайди. Кўплаб лисоний воситалар матний ҳолатларга, вазифавий жиҳатларга, даврий ва миллий хусусиятларга қараб эмас, балки лугавий маънолари асосида угирилади. Бу ҳол миллий-тарихий ва хиссий-услубий воситаларнинг қўшимча хусусиятлардан холи услубий бетараф, нурсиз сўз ва сўз бирикмалари ёрдамида талкин этилишига олиб келади. Бинобарин, сўзма-сўз таржима таржимонлар назарда тутган мақсадни - асарнинг мазмуний-ғоявий хусусиятини китобхонга тўла-тўқис етказиб бериш вазифасини утай олмайди. Чунки ўқувчи олдида бадий асарнинг бошқа бир шахс томонидан нурсиз лисоний воситалар ёрдамида амалга оширилган баёни туради. Турли мамлакатларда бадий таржима муаммоларига бағишлаб ўтказилган минтақавий кенгаш ва симпозиумларда сўзма-сўз таржима амалиёти қаттиқ қоралаб келинди, танқидий фикрлар билдирилди. Жумладан, А. Шариф ўз маърузасида сўзма-сўз таржима амалиётини иллатли усул деб ҳисоблаган бўлса, Т. Гнедич унинг ижодий иш эмас, балки «цирк томошасига ўхшаш масҳарабозлик» эканлигини кайд этди. Х. Хантемированинг фикрича, «энг яхши сўзма-сўз таржима» ҳам аслият бойлиги ва ўзига ҳослигини тўла-тўқис талқин этишга ожизлик қилади. 1975 йили таржимон ва таржимашуносларнинг Морис Торез номидаги Москва чет тиллар

институтида бўлиб ўтган «Таржима назарияси ва таржимонлар тайёрлашнинг илмий асослари» номли конференциясида М. Л. Гаспаров «Сўзма-сўз таржима ва тулаконлилиқ даражаси» деб аталган маърузасида амалий фаолиятнинг айна турини пуч ва самарасиз деб баҳолаб, унинг бадий ёдгорлик шакл ва мазмунининг диалектик бирлиги ва бутунлигини қайта яратиб беришга ожиз эканлигини амалий далиллар мисолида илмий асослаб берди. Дархақиқат, сўзма-сўз амалга оширилган таржима адабий асар миллийлиги ва бадийлигини ташкил этадиган барча унсур-ларни жуда хира талкин этади: асар яратилган давр буёғи, унинг муסיкийлиги ва ритми, хиссий-образли воситалари, персонажлар нутқи тасвири, ифоданинг жозиба кучини оширадиган янги тил бирликлари, ёзувчининг индивидуал-ижодий услуби - бўларнинг ҳаммаси деярли йўққа чиқарилади. Таржимоннинг бундай услубдаги таржимасида муаллиф услубидан кура таржимон калами кўпроқ кўзга ташланиб туради. Демак, илгари мамлакатимизда хоржий тилларни пухта эгаллаган зиёлиларнинг етишмаганлиги туфайли сўзма-сўз таржимага ноилож мурожаат қилинган. Хозир эса чет тилларни мукамал эгаллаган иждокорларнинг кўплаб етишиб чиқаётганлиги туфайли сўзма-сўз таржимага амалий фаолиятдан бемалол сиқиб чиқарилиши лозим бўлган иллатли усул сифатида қаралади. Сўзма-сўз таржима китобхонни асар мазмуни билан умумий тарзда таништиргани холда, мукамал бадий таржима яратиш учун хомаки матн сифатида хизмат қилиши мумкин. Шу мақсадда атайлаб тайёрланадиган сўзма-сўз таржимани илмий адабиётда «таглама» деб аташади. Бу таржима усули ёрдамида собик иттифок даврида кўпгина иттифокдош республикалар муаллифлари иждод намуналари, шу қаторда, ўзбек қаламкашлари асарлари ҳам рус тилига уғирлар эди. Гохо тагламадан асарни таржима қилишда ҳам фойдаланилган. Жумладан, Эркин Воҳидов Гётенинг «Фауст» фожиасини ўзбек тилига Борис Пастернакнинг русча таржимасидан ўйрганида шу асарнинг Н. Холодковский рус тилига ағдарган русча таржимасидан таглама ўрнида фойдалангани ва бу матннинг унга сўзсиз ёрдами теккани ҳақида гапирган. Қайд қилиш лозимки, таглама бадий нутқка хос хусусиятлардан бирортасини ҳам ўзида мужассам этолмаслиги туфайли ҳеч қачон назарий умумлаштириш материали сифатида хизмат қила олмайди. Сўзма-сўз таржимани харфма-харф таржимадан фарқлаш керак, чунки улар бир хил тушунчалар эмас. Сўзма-сўз таржима (дословный перевод) харфма-харф (хижжалаб қилинган) таржимадан фарқли уларок, аслиятнинг синтактик қурилишини ўзгартирмаган ва сўз тартиби тўзилишига жиддий путур етказмаган холда амалга оширилган таржимадир. Бундай таржима, кўпинча, аслиятнинг мазмуний-вазифавий уйғунлигини сохталаштиради, унинг

услугий-прагматик хусусиятини сайкаллаштиради, ўзга тилга хос унсурларни таржима тилига олиб келади ва пировард-натижада уларнинг кишилараро мулоқот воситаси сифатидаги мақомига путур етказди. Бирок синтактик тўзилиши бир-бирига яқин тиллардан, масалан, рус ва инглиз, ўзбек ва уйғур (ёки бошқа туркий) тиллардан қилинадиган таржималарда ўрни билан сўзма-сўз таржима усулидан фойдаланиш мумкин. Киёсланг: Poverty is not vice. (Аслият) - Бедность не порок. (Русча таржимаси). First World War had far-reaching economic, political, and consequences in all the capitalist countries of the New World. (Аслият) - Камбагаллик айб эмас. (Ўзбекча таржимаси). Первая мировая война имела далеко идущие экономические, политические и социальные последствия во всех капиталистических странах. (Аслият). - Биринчи жаҳон уруши барча капиталистик мамлакатларда узок мақсадни кўзлаган иқтисодий, сиёсий ва ижтимоий оқибатларга эга эди. (Ўзбекча таржимаси).

Хижжа (харфма-харф) таржима аслият тили билан Таржима тили орасида кўзатиладиган ташқи ўхшашлик (этимологик хижжалаш) ва сўз маъносини гап маъносига боғламасдан таржима қилиш (мазмуний хижжалаш)га асосланади. Таржиманинг бу тури, асосан, ёш таржимонларда ёки аслият матнининг маъно нозикликларидан холи таржималарда учрайди. Киёсланг: Аслият Асл маъноси Таржимаси complexión юз ранги комплекция compositor терувчи композитор лунатик лунатик савдойи Имловий ва фонетик ўхшашликлар, кўпинча, кардош тилларда учрайди ва таржимон учун қатор қийинчиликлар тугдиради. Улар илмий манбаларда «таржимоннинг сохта дустлари» («ложные друзья переводчика») деб аталади. Бундай «сохта дустлар» луғатлари, масалан, инглиз ва рус тиллари материали асосида тўзилган (масалан: Англо-русский и русско-английский словарь, под общим руководством В. В. Акуленко. - М.: 1963. - С. 384). Агар сўзма-сўз таржимадан, юқорида айтилганидек, тегишли уринларда фойдаланиш мумкин бўлса, хижжалаб таржимадан фойдаланиш мутлақо мумкин эмас. Чунки бундай Таржима ўқувчига, шунингдек, таржима тили софлигига ута салбий таъсир курсатади.

Э р к и н т а р ж и м а . Таржима амалиётининг бу турига ХХ асрнинг ўрталаригача тез-тез мурожаат қилиб турилган. Бунда таржимон аслиятнинг шаклини тула эътибордан соқит этгани холда, мазмунини ўз сўзлари билан содда ва қисқа хикоя қилиб берган. Онда-сонда диалогик нутқ намуналари таржимада берилган бўлса-да, персонажлар нутқи тасвирини тиклашга эътибор қилинмаган. Бу усул қулланилганида, бадиий-тасвирий воситаларни қайта яратишга деярли эътибор қилинмаган. Натижада муаллиф яратган

сикик, образли, хиссий-таъсирчан ифодалар нурсиз баён даражасига тушиб колган. Гохо Таржима шу даражага етганки, таржимонлар парчалар мазмунини, персонажлар хусусиятларини ўзларича ўзгартирганлар, бутун бошли тасвирларни ўзларидан қўшганлар, асардаги айрим тасвирларни таржимадан тушириб қолдирганлар. Хатто асар персонажлари номларини баъзан ўз ватандошлари номлари билан алмаштиришгача борганлар. Окибатда муаллиф асари таржимада таниб булмас даражада ўзгариб кетган.

Бу билан китобхонлар асарни муаллиф яратган зарурий шаклда эмас, балки соддалаштирилган, қисқартирилган тарзда укиган ва ўзга миллат китобхони муаллиф ижоди ҳақида нотўғри тасаввурга эга бўлган.

Аслият тилидан бевосита таржима қила оладиган уста санъаткорлар деярли бўлмаган ҳолатда халқларига эркин ўгириш йўли билан бўлса-да, асарни етказиб бериш вазифасини ўз олдига мақсад қилиб қуйган таржимонни қайсидир маънода тушуниш мумкин. Аммо юртимизда козок, киргиз ва коракалпок тилларини мукамал биладиган зуллисонайн адибларни истаганча топиш мумкин бўлган бир пайтда, Габит Мусреповнинг «Козок солдати», Хидир Деряевнинг «Кисмат» романларининг ҳамда А. Бекимбаевнинг «Оғир қисматни енгувчилар» повестининг ўзбек тилига эркин таржима қилинишини қандай баҳолаш лозим?! Мақсади аслиятнинг мазмун ва шакл бирлигини айнан сақлашдан иборат бўлган таржимон ўз ишига ҳалол муносабатда бўлганида, араб афсоналари туркуми «Минг бир кеча» таркибига кирувчи «Бир соатлик халифа» асарининг ўзбекча таржимасида берилган таржимон изоҳида қуйидаги сатрларни уқимаган бўлардик: «Мен... таржимада русча нусхага каттик риюя қилмадим, китобхонга кулай булсин учун катма-кат жумлаларни сиқиштирдим, такрорларни қисқартирдим, ўқувчини шубҳага соладиган жойларини олиб ташладим». Ёки В. Смирнова Рақитининг «Абу Али ибн Сино қиссаси»ни ўзбекчага угирган таржимон изоҳидаги ушбу ҳолга йўл қуйилмас эди: «Таржимада имкон борича ўзимизни эркин тутдик. Китоб яна ҳам яхши, яна ҳам уқимишли булсин деб кераксиз тафсилотларни қисқартирдик, айрим уринларнинг яна ҳам мантклирок булишини кўзда тутиб ўзгартирдик». Таржимонлар «ортикча ташвишлар» билан ўзларини «банд қилиб» юрмасдан, асарлар қандай яратилган бўлса, уларни ўз тилларига шундайлигича талкин қилишлари, шу йўл билан китобхонларда асл нусхалар ҳақида ҳолисона тасаввур ҳосил булишига эришишлари лозим эди. Зеро, таржимоннинг ижодкорлиги унинг ҳаммуаллифлигида эмас, балки аслиятнинг барча таркибий унсурларини айнан ўзидай қайта яратишида намоён булиши даркор.

Адекватликка эришиш борасида давом этиб келаётган ўзлуксиз ижодий жараён сўнги ун йилликлар мобайнида эркин таржима амалиёти томирига сезиларли даражада болта уриб келдики, натижада кейинги 60-70 йил ичида амалга ошириб келинган таржималар аслият руhini имкон қадар акс эттира бошлади. Яъни таржималарда хозирги китобхон нуктаи назаридан нима қайта яратилиши лозим бўлса, ҳаммасини тиклаш борасида саъй-ҳаракатлар олиб борилмоқда, амалга оширилаётган таржималар адекватлик сари интилмоқда.

Образлаштирилган (идиомалаштирилган) таржима.
Бу таржима турида муаллифнинг индивидуал ижодига хос тарздаги тасвири юзага келтирилган лисоний воситалар асосиз образли иборалар, хис-туйғуни ифода этадиган сўзлар, баландпарвоз бирикмалар билан алмаштириб угирилади. Натижада муаллиф тасвиридаги меъёр бузилиб, муддаога зид ўзгача услубли матн юзага келади. Тўғри, муаллиф ижоди ҳам ўз-ўзидан хиссий-таъсирчан сўз ва иборалар, образли ташбеҳлар билан тулиб-тошган булиши мумкин. Бу ёзувчининг воқеликни бадий-эстетик жихатдан барқамол тасвирлашга интилиши билан боғлиқ бўлиб, айна саъй-ҳаракат ҳеч қачон меъёрдан ошиб кетмайди. Образлаштирилган таржимада эса барча ҳаракатлар асар образлилигини кучайтириш учун атайлаб амалга оширилиши туфайли умумий образлилик ҳаддан зиёд тус олиб, гайритабиий хусусият касб этади. Натижада китобхоннинг гашига тегадиган бундай таржима матн сохта эстетик тасаввур ҳосил қилади.

Мосламатаржима. Бу таржима турида аслиятга ўта эркин муносабатда булинади. Кўпроқ комедия жанрига мансуб сахна асарлари ҳамда шеърият намуналари таржимасида мавзу, персонажлар таркиби, азмуний хусусият, одатда, сақланса-да, аслиятда мужассамлашган миллий ўзига хослик, урф-одатлар, рухий ҳолатлар таржима тили сохибларига хос шундай жихатлар билан алмаштирилади. Натижада ўзига хос тасвирий воситалар силсиласидан иборат муаллиф матни таржима тили мансуб бўлган халқ либосига бурканади. Бундай таржима аслиятни имкон қадар таржима тили сохибларига яқинлаштиришни ўз олдига мақсад қилиб қуяди. Мослаштирилган таржима усулига кўпроқ XX асрнинг 30-40-йилларида мурожаат қилинган. Бунда муаммо шу даражага бориб етганки, кўп ҳолларда сахна асарлари персонажлари номлари маҳаллий халқ вақиллари номлари билан алмаштирилган, сахнада намойиш қилинган туй-томоша ва бошқа тадбирлар ўзбекона усулга яқинлаштириб талкин этилган. Мослаштирилган таржиманинг пайдо булиш сабабларидан бири ижодкорнинг ўз асарини китобхон қулида тезроқ қуриш орзуси билан боғлиқ. Иккинчи сабаб: таржимоннинг ўзга халқ ҳаётининг ўзига хос тарздаги тасвирига бағишланган

бадий ёдгорликни ўз китобхонига макбул ва манзур тарзда етказиб бериш истагидан иборат. Учинчи сабаб: муаллиф ва таржимон таржима асари ўқувчиларнинг эстетик диди, савиясини ҳисобга олган.

Муаллифларнинг таржима. Бундай Таржима муаллиф розилиги ва иштирокида амалга оширилади. Ўз асарининг юкори бадий-эстетик кийматга эга эмаслигини ҳис этган, бинобарин, унинг ўзга тил китобхони томонидан юкори баҳоланишига кўзи етмаган, шуҳратпараст муаллиф асари тақдирини ўзига нисбатан талантлироқ туюлган адиб-таржимон кулига топширади. Натижада таржима асл нусхага нисбатан мукамаллик касб этади. Бунда таржимон асар мазмунини, асосан, сақлаб қолса-да, адекват таржима яратиш тамойилига зид тарзда ўз олдига қуйилган талабларни эътибордан соқит қилиб, асарнинг айрим уринларини олиб ташлаш, уни қисқартириш ёки унга ўзидан янги парча ёки бутун бошли боблар қушиш, муаллифнинг ўзига хос тили ва услубини эътиборсиз қолдириб, асарни ўз услубига бўйсундириш йўли билан Таржима қилади, оқибатда, янги, аслиятдан тубдан фарқ қиладиган асар вужудга қелади. Аслият ва унинг таржимаси билан алоҳида-алоҳида танишган икки тил билимдони уларни бир мавзуга бағишланган икки асар эканда деган ҳулосага келиши табиий. Муаллифлаштирилган таржима - аслият муаллифи томонидан ўқиб чиқилган ва ижодий баҳоланган таржима. Бундай ҳолатда муаллиф зуллисонан бўлиши, таржима тилини яхши билиши ва таржима матнига муайян тўзатишлар кирита олиши лозим. Таржимон шундагина таржима қилинаётган асарнинг ўзига хос «ҳаммуаллифи» бўлиши мумкин. К. Сименовнинг уруш йилларида ёзилган «Жди меня и я вернусь» - «Мени кутгил ва мен қайтарман» қушигининг Ҳамид Олимжон томонидан қилинган таржимаси муаллифлаштирилган таржиманинг гўзал намуналаридан ҳисобланади. Бунда аслият муаллифи ҳам, таржима муаллифи ҳам муштарак поэтик-ижодий туйғулар билан таниш, замондош ва ҳамфикр бўлишлари шарт. Ур-тамиёна истеъдод соҳиби ўз асарини талантлироқ адиб (шоир) - таржимон кулига топширади.

Таржимонларнинг таржима. Таржима ҳамма вақт ҳам аслиятнинг шакл ва мазмун бирлигини тула-туқис сақлаган ҳолда амалга оширилавермайди. Гоҳо таржимонлар таълим мақсадини назарда тутган ҳолда, талабалар савиясидан келиб чиқиб, одатда, мумтоз адабиёт намуналарини ҳозирги замон тилига қисқа, содда ва тушунарли тарзда, аксарият назмни насрий йўл билан баён этиб беради. Демак, таржима бир тил доирасида амалга оширилади. Чунончи,

Алишер Навоий каламига мансуб «Фарход ва Ширин» достонининг куйи синф ўқувчиларига мулжаллаб амалга оширилган таржимаси бунга мисол бўла олади.

Хорижий тиллар тахсили билан шуғулланувчи талабалар учун тили ўрганилаётган мамлакатлар адиблари асарлари ҳам тадбил қилиб нашрдан чиқариб берилади. Китобхон тадбилни асарнинг тула шакли сифатида қабул қилмаслиги учун китоб нинг номи тагида «адаптация (тадбил қилинган, мослаштирилган)» деб ёзиб қуйилади. Ушбу таржима турига ўзга тилда битилган асар мазмунини кўпроқ таълим мақсадида она тилига қисқа ва содда шаклда хикоя қилиб бериш ҳам қиради. Бу хорижий тилдан она тилига тадбил қилиб ўгиришдир.

А к а д е м и к т а р ж и м а . Аслиятни илмий тадқиқ қилиш мақсадида амалга оширилган таржима академик таржима дейилади. Бунда аслиятнинг фақат мазмуни сақлангани холда, шакли эътибордан деярли четда қолади. Шеърин асарга хос кофия, турок каби ходисалар алоҳида эътибор билан тикланмайди. Таржимавий матн аслиятнинг тағламасига ўхшашлиги сабабли, китобхонга бадий таржимадек тулақонли эстетик завқ бахш эта олмайди. Бундай таржимада аслиятнинг мазмуни тула тикланса-да, унинг шакли, баён услуби, охангдорлиги, бадий-тасвирий воситалар ёрдамида ҳосил қилинган образлилиги, хиссий таъсирчанлиги йўқолади. Демак, диалектик нуктаи назардан етакчи ҳисобланмиш мазмун шаклини қурбон қилади. Оқибатда иккаласи асосида вужудга келиши лозим бўлган диалектик бирлик, яхлитлик бўзилиб, номутаносиблик юзага келади. Б и л в о с и т а т а р ж и м а . Кенг китобхон оммасини турли халқларнинг нодир асарлари билан таништириш, уларни инсоният заковати махсули булмиш юксак даражадаги пурмаъно фикрлар дунёсидан бахраманд қилиш масъулияти республикамизда бадий таржима ишига катта эътибор қаратишни талаб қилмоқда. Фуқароларимиз адабий захираларини ўз ватандошлари асарлари ҳисобигагина эмас, балки жуда кўп ёндош, қардош халқлар, хатто ўзбек хорижлик муаллифлар яратган дурдоналар ҳисобига ҳам бойитмоқдалар. Хозирги кунда ўзбек таржимачилиги ҳам миқдор, ҳам сифат жиҳатидан гурқираб ўсиш, камолот чуққиси сари интилиш жараёнида. Аммо қайд қилиш лозимки, таржима қилинаётган асарларнинг ҳаммаси ҳам тўғридан-тўғри аслиятдан исталган тилга таржима қилинапти деб бўлмайди, уларнинг кўпчилиги иккинчи, хатто баъзан учинчи воситачи тил орқали ўгириляпти. Ўзбек тилига қилинаётган таржималарга келсак, қатор ҳамдустлик республикалари ва кўпчилик хорижий халқлар тилларидан ўгириляётган асарларнинг аксарияти, асосан, рус тили орқали амалга оширилмоқда. Шунингдек, ўзбек адабиёти намоянда-ларининг

асарлари ҳам жaxonнинг кўпчилик тилларига воситачи тил - кўпроқ рус тили орқали таржима қилинмоқда. Шундай қилиб, мамлакатимизда хозирги пайтда аслиятдан таржима қилиш билан бир каторда, воситачи тил орқали ўгириш амалиёти ҳам кенг куламда амалга оширилаётган бир пайтда, таржимашунос олимлар асл нусхадан бевосита Таржима қилиш ишига тула хайрихох бўлсалар, билвосита таржима амалиётига нисбатан улар орасида турли-туман қарашлар ҳукм сурмоқда. Баъзи тадқиқотчилар воситачи тил орқали таржимани бутунлай кораласа, айримлари бу усулни жон-жаҳдлари билан химоя қилади. Масалан, Н. Чуковский «Унингчи санъат илоҳаси» номли мақоласида мазкур усулга тиштирноғи билан қарши чиқади: «... Мопассанни рус тилидан таржима қилиш қанчалик бемаънилик бўлса, Лев Толстойни озарбайжончадан ўгириш ҳам шунчалик беҳуда иш». Таниқли адиб Абдулла Каххор эса Н. Чуковский мақоласига жавоб тарикасида ёзган «Таржимачилик ташвишлари» номли мақоласида танқидчининг мазкур фикрига қарши чиқиб, воситачи тил орқали таржима амалиётини каттик туриб химоя қилади: «Ҳақиқатгуй булиш керак! Агар биз кўпчилик миллий республикалардаги ҳамма ёзувчиларни ва барча адабиёт ихлосмаңдларини тилларни ҳамда қардош ва хорижий халқлар адабиётини ўрганишга сафарбар қилганимизда ҳам бевосита асл нусхадан таржима қилиш ишларини йўлга қуя олмас эдик. Биз асл нусхадан тўғридан-тўғри таржима қиладиган санъаткорни ҳамма вақт эъзозлаймиз, албатта. Аммо бунақа таржимонлар бизда хозирча жуда кам. Нега энди биз миллий адабиётларни рус тили орқали қулга киритилиши мумкин бўлган қувончдан маҳрум этишимиз керак?! Лопе де Вега, Мольер, Шекспир, Гольдони асарлари сахналаримиз бебағи ҳисобланади; китобхонларимиз В. Гюго, Р. Тагор, Т. Драйзер, Ж. Верн, Ж. Лондон, Э. Золя, Лу Син, Г. Флобер, Р. Роллан, Э. Хемингуэй, Ю. Фучик асарларини ўз она тилида уқишга муяссардирлар. Уларнинг барчаси ўзбекчага рус тилидан таржима қилинган. Грек ёзувчиси Костос Франческос ўзбек ёзувчиси асарини (Абдулла Каххор ўзининг «Синчалак» кассасини назарда тутмоқда. - К.. М.) таржима қилди. Нахотки, биз унинг бу олижаноб ишини икки барабар бемаънилик деймиз? Ахир у асарни нафақат аслиятдан, ҳатто рус тилидан ҳам эмас, балки французчадан таржима қилган». Қуриниб турибдики, икки мақола муаллифи ҳам масалани жуда кескин қуяди. Бири воситачи тил орқали амалга ошириладиган таржимани иллатли ҳисоблаб, ундан бутунлай воз кечишни тавсия этса, иккинчиси бу усулни оқлаб чиқади. Фикримизча, мазкур нуктаи назарларнинг иккаласи ҳам баҳсли. Н. Чуковский фикрининг нотўғри, бинобарин, Абдулла Каххор фикрининг тўғри томони шундаки, бир тилдан иккинчи тилга бевосита таржима қилишнинг имкони бўлмаганда, бир халқ

адабиёти намуналари билан иккинчи халқ вақилларини билвосита таржима орқали бўлса ҳам таништираверишга нима етсин?! Муайян хорижий тилдан бевосита таржима қиладиган санъаткорнинг пайдо булишини кул ковуштириб кутиб утириш, нахотки, тўғри бўлса?! Бизнингча, кўпчилик хорижий тиллардан бевосита таржима қиладиган мутахассислар етиштиришга каттик киришган холда, хозирча, воситачи тил орқали бўлса ҳам, зарур асарларни таржима қилавериш фойдадан холи эмас. Воситачи тил орқали бажарилган таржима ҳам, агар у яхши таржима нусхадан яхши таржимон томонидан угирилган булса, китобхонни маълум даражада кониктиради, унга асарнинг гоъвий-бадий киймати ҳақида ҳаққоний тасаввур бера олади.

Кўпчилик хорижий адабиёт намояндалари асарлари хозирги пайтда ўзбекчага, асосан, рус тили орқали ўгириладиган экан, бу таржималар ўзбек китобхонларининг хорижий мамлакатлар адиблари ва уларнинг асарлари ҳақида кўп холларда тўғри тасаввур ҳосил қилишларига сабаб булмокда. Ўзбек тилига муваффақиятли угирилган асарлар каторига, масалан, машхур инглиз адибаси Войничнинг «Суна» романи, Шекспирнинг «Ҳамлет», «Отелло», «Кирол Лир», «Ромео ва Жульетта», «Юлий Цезарь» ва бошқа катор пьесалари кирди-ки, уларнинг ҳаммаси ўзбекчага рус тили орқали таржима қилинган.

Ўзбек сахна усталари Шекспир қахрамонлари образларини махорат билан талкин этаётган экан, бунинг сабаби, биринчи навбатда, пьесалардаги образларнинг ўзбек актёрлари кўз олдида ҳаққоний гавдаланишидандир. Аброр Хидоятлов - Отелло, Олим Хужаев - Ҳамлет, Сора Эшонтуроева - Дездемона ва Офелия, Наби Рахимов - Яго, Шукур Бурхонов - Брут образларини зур махорат билан яратган экан, бу мазкур актёрларнинг пьесаларнинг воситачи тил орқали угирилган таржималари асосида илхомланганлиги оқибатидир. Бу ерда театр танқидчиси Жавод Обидовнинг «Аброр - Отелло» мақоласида айтилган қуйидаги сўзларни келтириш уринли: «Инглиз парламент делегацияси буюк инглиз драматурги Вильям Шекспирнинг Аброр талкинидаги Отеллони кургач, унинг юксак даражасини қайд қилиш билан барабар Аброрни Шекспирнинг ватани Лондон сахнасида куришни орзу қилганини айтди». Демак, давр, шароит тақозоси билан билвосита таржима усули халқимизга ҳалол хизмат қилди: ўзбек китобхонларининг хорижий адабиёт намояндалари асарлари билан танишишига, шу билан бирга, ўзбек адабиёти ва маданияти вақилларининг дунёнинг катор халқлари адабиёти ва санъати намуналари билан ошно булишига сабабчи бўлди. Шу маънода билвосита таржима амалиёти тарихига ижобий жараён сифатида қарашимиз ва машхур адиб ва таржимон Абдулла Каххорнинг юқоридаги фикрларига қўшилишимиз

мумкин. Бирок гап шундаки, бугунги кунга келиб мамлакатимизда илм-фан ва маданиятнинг тезкор суръатда равнак топиши, хорижий тиллардан ҳам бевосита таржима қилишга кодир мутахассисларнинг етишиб чиқаётгани ва шу туфайли юкори самараларга эришилаётгани, мустақил республикамиз билан кўпгина хорижий мамлакатлар уртасида илмий-маданий ва техникавий алоқаларнинг ривожланиб бораётганлиги бундан буён билвосита таржима амалиётини химоя қилишни тақозо этмайди. Шарк тилларидан бевосита таржима қилиш амалиёти кулами йил сайин кенгайиб бормоқда. Бевосита таржима, асосан, Шаркшунослик институтида уқиган мутахассислар томонидан амалга оширилмоқда.

Фразеологик иборалар ёрдамида қилинган сўз уйинига дуч келинганда уларнинг лугавий-мантийкий ҳамда образли-кўчма маънолари бир пайтнинг ўзида жонланади. Шунинг учун уларни лексик таркиб жихатидан қисман фарк қиладиган эквивалентлар ёки муқобил вариантлари орқали таржима қилишдан кура, калька ёрдамида бериш маъқулроқ. Чунки бунда ифоданинг лексик таркиби моддий жихатдан сақланади ва сўз уйинини қайта тиклаш учун кулайроқ имконият вужудга келади. Хуллас, воситачи тил орқали угирилган асарлар таржимасида кўзга ташланадиган хато ва камчиликларнинг кўпчилиги воситачи таржималар туфайли содир этилмоқда. Рус таржимонлари ёдда тутиши керакки, уларнинг таржималари нафақат рус тилида бадиий асар мутолаа қиладиган китобхонлар, балки ўз мухлисларини мазкур асарлар билан русча таржималар воситасида таништирадиган ўзга халқлар таржимонларига ҳам мулжалланади. Бевосита таржима масалалари илмий муаммо сифатида олимлар томонидан хал қилинаётган экан, бу, албатта, қилинажак таржималар сифатининг борган сари яхшиланишига замин хозирлайди. Бундай таржимани билвосита таржимага қарши қуйган холда, уни узлуксиз тарзда ташвиқот қилиб бориш зарур. Айрим олимларнинг билвосита таржима амалиётини умумлаштиришга ҳаракат қилиши, бу масалани илмий муаммо сифатида илмий жамоатчилик мукокамасига хавола этишга интилиши уларнинг бу хил таржимани ёқлаб чикишга ҳамда тарғиб қилишга мойиллигини курсатади. Кўплаб тадқиқотчилар билвосита таржима масаласини ёритиш зарур деган фикрни билдиради. Бир қарашда бу фикрда жон бордек, чунки замон ижобий натижа бераётган ҳар бир амалий фаолиятни умумлаштиришни, тарғиб ва ташвиқ қилишни, шу асосда илмий хулосалар чиқаришни тақозо этади. Аммо масалага бугунги таржима амалиёти олдига қуйилаётган талаб нуктаи назаридан ёндашиладиган бўлса, таржимадан таржима қилишнинг истикболи йўқлигига ишонч ҳосил қиламиз: таржимадан таржима қилиш масаласига илмий муаммо сифатида қараш амалий жихатдан ўзини оқламайди. Аслида,

масалага бутунлай бошқача ёндашиш зарур. Ягона ижобий усул сифатида бевосита таржимани каттик туриб химоя қиладиган, уни ташвиқ ва тарғиб этадиган ҳамда назарий жихатдан умумлаштира оладиган таржимонларни тайёрлаш пировард натижада воситачи тил орқали амалга ошириладиган таржима амалиётига чек қуйиши шубҳасиз. Таржима санъати ниҳоятда оғир ва, айни пайтда, шарафли ишдир. Бадиий асарни таржима қилиш учун таржимонда ижодкорлик иқтидори ва таржима қилиш санъати булиши керак. Таржимон ўз она тилини ҳам, аслият тилини ҳам жуда яхши билиши, уларнинг нозик томонларини тез илғай олиши лозим. Таржимон умумий билим доираси кенг, турмуш тажрибаси бой, илғор маданиятни эгаллаган шахс булиши керак. У, шунингдек, қайси халқнинг тилидан таржима қиладиган бўлса, уша халқнинг ҳаёти ва турмуш тарзини ҳам чуқур билмоғи лозим. Адабиётшунослик фанининг ҳозирги тараққиёти шуни кўрсатадики, бир халқ адабиётини бошқа халқ адабиётидан ажратиб, алоҳида ўрганиш мумкин эмас. Чунки жаҳон адабиёти яхлит тизим бўлиб, миллий адабиётларнинг ўзаро таъсири натижасида таркиб топади. Қишилар ер юзининг турли минтакаларида яшашидан катъи назар, яратилган маънавий бойликларини ўзаро баҳам қуришга интиломда, бир-бирининг санъатидан, бадиий кашфиётларидан завқланиб, калбан ва рухан яқинлашиб бормоқда. Чунки «Кундалик алоқа воситаси бўлган тилга нисбатан бадиий адабиёт тили - бу сўз усталари томонидан қайта ишланган тилдир» [Фёдоров 1963].

Таржима - миллатлар орасида бевосита маънавий алоқа ки-лиш курули. Чунки у маданий бойликлар, қишиларнинг кўп асрлик эзгу ниётлари, гоёси ва қарашлари мужассамланган асарларни ўзга тил сохиби булмиш халққа етказди, халқнинг кунгил дафтариини намоёиш этади. Турли тилларда ёзилган бадиий асарлари катта таржима йўлида айирбош қилинади. Таржимасиз, фақат ўз ички ресурслари хисобигагина ривожланадиган, ўзок ва яқин бошқа халқлар бунёд этган маданий бойликлардан бахраманд бўлмаган соф миллий маданият ҳам, адабий ўзгармас «тоза» тил ҳам йўқ ва булиши ҳам мумкин эмас. Кейинги пайтларда юртимизда илмий таржима ҳам кенг кулоч ёймоқда. Бу борада мутахассисларнинг, айниқса, филологларнинг саъй-харакатлари тахсинга лойик.

Таржима - умумбашарий ва халқлар дустлиги курули. Таржима йўли билан миллий маданиятлар бир-бирларини бойитади ва бу тилда, тафаккурда, маданий-адабий ҳаётда, санъатда ҳамма жойда намоён бўлади, таъсири сезилиб туради. Кардош халқлар ва жаҳон адабиёти намуналарининг ўзбек тилига таржима қилинаётганлиги бизда таржима илми ва амалиёти муваффақият билан ривожланаётганидан далолат беради. Миллий

маданиятимизнинг жохон халқлари маданиятининг энг яхши анъаналари билан якинлашувига, халқлар ўртасида дўстликнинг кучайишига ва ўзбек китобхонларининг жохон прогрессив адабиёти намуналаридан бахраманд булишига хизмат қилади. Зотан, фан, маданият ва техника соҳасида рўй бераётган аксарият оламшумул ходисалар бевосита таржима тўфайли оммалашади. Бадий таржиманинг тарбиявий, сиёсий, ғоявий ва эстетик аҳамияти ҳамда маърифатпарварлик ролининг бундан кейин ҳам тобора ошиб боравериши давр, замон талабидан келиб чиқади.

Халқимизни жохон фани, техникаси, маданияти ва ижтимоий фикр тараккиётининг буюк ютуқларидан бахраманд қилиш, халқлар дустлиги руҳида тарбиялаш каби муқаддас вазифани амалга оширишда ҳам таржима ғоят катта аҳамиятга эга.

Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 10 декабрда қабул қилинган «Чет тилларни ўрганиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарори меъёрий-ҳуқуқий асос вазифасини ўташи муқаррардир. Бунда, жумладан, етук таржимонларни етказиб, таржима ишларини юқори савияга кутариш хусусида ҳам сўз боради.

Ўзбекистон Республикасида ҳозирги пайтда замонавий ижтимоий-иқтисодий ва жамиятдаги ўзгаришлар билан бир каторда олий таълим тизими жараёнини такомиллаштиришда ва хорижий тилларни ўрганишда ҳам юқсалишлар кўзатилаётганда. Ҳозирги пайтда кўзатилаётган таржима соҳасидаги кенгайишлар ҳамда таржима жараёни ва унинг натижасига бўлган талабларнинг кучайиши турли хил миллатлараро алоқаларнинг самарали ишлашига ва амалга оширилишига бўлган кизиқишларнинг кучайишига олиб келди. Назаримизда хорижий тилни муқаммал эгаллаш хориж маданияти билимларига эгаллик даражасига боғлиқ. Бундан келиб чиқадики, хориж маданиятини ўзлаштириш бериладиган материалга боғлиқ, бу эса, ўз навбатида, хорижий тилни ўрганишга бўлган кизиқишнинг юқсак даражасини курсатади. Таржимоннинг келажакдаги профессионал иш жараёни маданий характерга эга бўлган билимларга таянади. Хорижий тил билими таржимоннинг келажакдаги профессионал даражасини кутаради деган хато фикр мавжуд. Албатта бундай эмас, чунки таржимоннинг иш жараёни бу фақат юзаки илм эмас, балки она тилини юқсалтириб боришни талаб қиладиган жараёндир. Шунинг учун таржимондан ўз устида тинмай иш олиб бориш, ҳам ўзини, ҳам хорижий адабиётни ўзлаштириш, таржима асослари буйича семинарларга қатнашиш, замонавий компьютер технологияларини ўрганиш, таржимашуносликдаги технологиялар билан танишиш, тил бирликларини ёдда сақлашга ёрдам берадиган лойиҳалардан бохабар булиш,

фақат ўқув жараёни билан чекланиб қолмасдан, қўшимча курсларга катнаш талаб қилинади.

Сўнги ун йилликларда информатсион ва педагогик технологияларни илм-фанда жорий этишда олга силжиш кўзатишмоқда. Таълим тизимидаги ривожланишнинг ҳозирги босқичида таржима назарияси ва амалиёти фанида изланишлар олиб борилмоқда. Ҳозирги даврда таржимашунос олимлар ўз олдига илгор ва замонавий педагогик технологиялардан фойдаланиб, таржима жараёнини осонлаштириш ва савиясини янада ошириш каби мақсадларни куйишган. Хақиқатан ҳам, илгор педагогик технологиялардан фойдаланиш нафақат таржима соҳаси буйича ўқитишда ва таржимонларни тайёрлашда, шунингдек, таржима жараёни осон кечишида ҳам кул келади. Замонавий педагогик технологиялар талабага ўз-ўзини ўрганиш ва билим фаолиятини амалга ошириш, мустақил ишлаш қобилиятини янада ривожлантириш каби кўникмаларни бера олади. Ҳолатли таълим амалда шу муаммони ҳал қилиш учун имконият беради. Бундан ташқари, модулли таълим моҳияти талабанинг таълим ва информатсион фаолиятини ўз олдига мақсад қилиб, талабаларнинг шахсий сифатларини шакллантириш ва ривожлантиришни ҳам эътиборга олади. Ҳозирги даврда таржима соҳасида бир қанча замонавий методлардан фойдаланиш йўлга қуйилган. Булардан Shadowing методини мисол сифатида келтиришимиз мумкин. Shadowing методи 40 дан ортик тилларни билувчи, лингвист ва профессор Александр Аргюёйс томонидан ишлаб чиқарилган. Мазкур метод чет тилларни ўрганиш ва ўқитиш соҳасида энг самарали методлар қаторида туради. Shadowing бир вақтнинг ўзиде эшитиш, уқиш, тинглаш, талаффуз қилиш, тезлик, сўзлар захираси ва грамматикани шакллантиришга ёрдам беради. Бўларнинг ҳаммаси ёзма ва оғзаки таржима соҳасида катта урин тутати.

Ҳозирги вақтда Shadowing (соя/таклид) технологияси нафақат таълим соҳасида, балки Гарб мамлакатларида, аниқроғи, Буюк Британиянинг 70 % дан ортик турли корхоналарида қўлланилмоқда. Shadowing сўзи «бирор-бир нарсанинг, кишининг сояси бўлмоқ» ёки «бирор нарса, кишига таклид қилмоқ» деб таржима қилинади. Бу таълим технологиясининг ўзига хос хусусияти шундан иборатки, у турли даражадаги тажриба ва маҳоратга эга ҳар қандай соҳа вақиллари нисбатида қўлланиши мумкин деб ҳисобланади. Бу технология ҳар куни қўлланиладиган технологиялардан ҳисобланиб, ҳар қандай соҳа вақилининг билим даражасини оширишга хизмат қилади. Таржима соҳаси вақиллари ҳар доим ўз билим ва кўникмаларини ошириб туриши шарт ва зарур. Айнан Shadowing технологияси таржиманинг адекват чиқишига қаратилган бўлиб, таржимон асл нусханинг, таржимоннинг сояси

сифатида намоён бўлиши, таржима самарасини оширади. Shadowing технологияси бир неча жараёнга булинади. Буларни қуйида мисоллар орқали кўриб чиқамиз:

1. Blind shadowing (кўр-кўрона таклид) - бу жараён оғзаки нутқ, талаффуз ва тинглаш каби тил аспектларини ривожлантиришга қаратилган.

Тингловчи матннинг бир қисмини бир неча марта тинглаб, уни иложи борича таклид қилиши керак, яъни тингловчи ҳар бир сўз талаффузи, гаплар тезлиги ва сўзларнинг ургусигача такрорлаши шарт.

2. СотргепевMe shadowing - бунда матни биринчи жараёндаги каби такрорлаб, шу билан бирга, матннинг таржимасини таққослаш керак. Бу жараён оғзаки нутқ, тинглаш, талаффуз қилиш ҳамда тушуниш қўникмаларини ривожлантиради.

3. Proper shadowing - бунда тингловчи биринчи ва икинчи жараёндаги каби иш тутиб, аслият матн билан ишлай бошлайди.

4. Independent work (мустақил иш) - бу жараён тингловчининг зехнини, эслаб қолиш қобилияти ҳамда олган билимларини мустаҳкамлашга қаратилган бўлиб, тингловчи асл нусха матнини ўзи талқин қилиши керак. 5. Scriptorium (ёзма иш) - бунда тингловчи ҳар бир гапни баланд овозда уқиши, кейин эса дафтарга ёзиши керак. Бу жараён хорижий тилнинг ҳамма аспектларини ўз ичига олиб, барча ўрганган билимларини амалда синаб кўради.

Shadowing технологияси таржимонларнинг ўқув жараёни янада қизиқарли ва самарали бўлишига ёрдам беради. Қўлланманинг ушбу булими манба матн билан таржима матн орасида семантик ўхшашликнинг улчови ҳисобланган таржиманинг муқобиллиги (эквивалентлиги) муаммосига бағишланган. Манба тил билан таржима тили уртасида мазмуний, таркибий ва вазифавий жиҳатдан ўхшашлик муқобиллик ҳисобланади. Манба матн маъно-мазмунини етказиб берувчи таржима матн тил бирликлари функционал жиҳатдан муқобиллар (мос бирликлар) сифатида манба матн бирликлари ўрнида ишлатилади. Тил бирликлари меъёрий маънода ишлатилгани учун манба тили бирликларининг таржима тилида маълум муқобиллари мавжуд бўлиб, улар ҳар хил таржима матнларида уша бирликларнинг урин алмаштирувчилари бўлиб қўлланилади. Агар биз бир неча манба матн билан таржима матнларни солиштирсак, улар орасидаги мазмуний ўхшашлик таржима жараёнида ўзгариши мумкинлигини кураимиз. Бошқача айтганда, манба матн билан таржима матн орасидаги муқобиллик манба матн контекстининг турли қисмларида қайта ишлаб чиқилишига асосланган булиши мумкин. Шунга мувофиқ тарзда, таржима муқобилликларини бир неча турга булиш мумкин. Дастлаб манба матн билан семантик ўхшашлик даражаси энг паст бўлган

таржималарни куриб чикамиз. Бундай муқобиллик турлари қуйидаги мисолларда намоён бўлади: 1) Maybe there is some chemistry between us that does not mix. - Баъзан одамларнинг характерлари бир-бирига тўғри келмайди.

2) A rolling stone gathers no moss. - Саёқ юрсанг, таёқ ейсан.

3) That is a pretty thing to say. - Уялмайсанми?

Ушбу манба матнлар ва уларнинг таржималари уртасида умумий сема ёки ўхшаш қурилмаларга дуч келмаймиз. Манба матн ва унинг таржимасида тил бирликларининг мутлак ўхшаш эмаслиги уларнинг бир нарса эканлиги ҳақидаги хулосанинг ёхуд айнан бир вазият тасвирланаётганлигини ифодаловчи аниқ мантикий боғлиқликнинг йўқлигидадир. Шунга қарамай, аслият ва таржима гаплар орасида мазмун жиҳатдан қандайдир умумийлик борлиги аён. Бундан ташқари, таржима жараёнида йўқолиб кетиши мумкин бўлган ахборотнинг каттарок қисмларини ҳам контекст сақлаб қолади. Мисоллардан қуришимиз мумкинки, манба матн ва унинг таржимаси жараёнида ахборотнинг умумий мақсадидан, кўзда тутилган ёки кучирма фикрдан четга чиқиш - оддий ҳол. Бошқача айтганда, ахборот қабул қилувчининг хулосалари бутун контекстдан, контекстни уқишда ҳосил бўладиган мулоҳазалардан, ахборотнинг ўзига хос маъно қулампидан четга чиқиши мумкин. Демак, муқобилликнинг биринчи турида таржимада манба матн ёки унда нима дейилганлиги, қандай айтилганлиги қурбатилмайди. Бунда асосий эътибор матндаги коммуникатив мақсадни биринчи уринга чиқаришга қаратилган.

Ахборотнинг умумий мазмуни ҳақида маълумот берадиган, муайян коммуникатив ҳаракатга қаратилган қисми алоқа мазмуни деб аталади. Муқобилликнинг иккинчи турига таҳлил учун мисоллар келтирамиз:

1) He answered the telephone. - У гушакни қутарди.

2) You see one bear; you have seen them all. - Ҳамма айиқлар бир-бирига ўхшайди.

3) It was late in the day. - Кеч тушиб қолди.

Бу гуруҳ мисоллар биринчи гуруҳ мисолларига ўхшаш бўлиб, муқобиллик ҳеч қандай лугавий ёки таркибий параллелизм ҳосил қилмайди. Манба матннинг кўпгина сўзлари ёки синтактик структураларнинг таржима матнда муқобил шакли йўқ. Шу билан бирга, олдинги гуруҳдан қура бу гуруҳ контекстга кўпроқ яқин. Бундан ташқари, ахборот мазмунида қўшимча маълумот бўлиб, у манба матнда сақланиб қолган. Агар биз икки гуруҳ мисолларни солиштирсак, бу фактни осонлик билан исботлаш мумкин. Яна мисоллар келтирамиз:

Maybe there is some chemistry between us that does not mix. -Баъзан одамларнинг характерлари бир-бирига тўғри келмайди.

He answered the telephone. - У гўшакни кутарди.

Кўринадики, биринчи мисолда сўзлар алоҳида олинганда бошқа-бошқа маънони англатади. Шунинг учун манба ва таржима гапларнинг орасида мантикий боғлиқлик йўқ. Манба гап ва таржима гап орасида ўхшашлик шундай факт билан чекланганки, ҳар иккала ҳолатда ҳам сўзловчининг хиссиётига боғлиқ хулоса келиб чиқади: ўзаро келишишга тускинлик қиладиган қандайдир рухий чегара бор.

Иккинчи мисолда таккослаб бўлмайдиган тил бирликлари аслият ва таржима матнда бир хил воқеликни ифодаловчи жараённи тасвирлайди, яъни гушак кутарилмаса, кунгирокка жавоб берилмайди. Иккала гап ҳам бир воқелик ҳақида, бир фикрни бошқа сўзлар билан ифода этмоқда. Бу муқобилликнинг шундай бир турики, уни вазият назарияси нуктаи назаридан яхши тушунтириб бериш мумкин. Биз ушбу мисоллар ҳар хил лисоний воситалар билан шаклланган бўлса-да, бир хил вазиятни тасвирлаб беради деб ҳисоблашимиз мумкин. Демак, таржиманинг бу гуруҳида манба матндаги икки хил маълумот, яъни мулоқот моҳияти ва вазият белгиси сақланиб қолади. Таржиманинг кейинги турида сақланиши лозим бўлган мазмун қисми кўпроқ. Бу гуруҳдаги муқобилликни қуйидаги мисоллар билан таҳлил қилиш мумкин.

1) Scrubbing makes me bad-tempered. - Бош ювиш гашимга тегади. - Бош ювиш мен учун ташвишли юмуш.

2) London saw a cold winter last year. - Ўтган йил қиш Лондонга совуқ келди.

3) You are not serious? -Хазиллашяпсизми?

Муқобилликнинг бу турида тасвирлаш усули ҳам, ахборот кулами ҳам сақланиб қолган. Бошқача айтганда, таржиманинг бу тури манба матннинг умумий мазмунини тўлиқ беради. Таржима - бу асосий семалари сақлаб қолинган ва гапнинг муайян жойлари ўзгартириб берилган манба матннинг ўзгача семантик шаклланишидир. Демак, бу ҳолатни семантик назария томони-дан тушунтириб бериш мумкин. Таржималар киёсий таҳлил қилинганида, бу гуруҳдаги умумий семаларни осон аниқлашимиз мумкин. Юқорида берилган биринчи мисолда манба матн ва таржимада «сабаб-натига» қилипида тасвирланган воқеаларни бир хил семаларнинг бошқа воситалар ёрдамида тасвирланиши деб ҳисоблаш мақсадга мувофиқ. Манба матнда: A (scrubbing) causes B(I) to have C (temper) characterized by the property D (bad). In translation: C (temper) belonging to B(I) acquires the property D (bad) because of A(scrubbing). (Манба матнда D билан ифода этилган C нинг булиши

А Б ни келтириб чиқаради. Таржимада: А сабабли Б га қарашли бўлган С Д нинг бўлиши талаб қилинади).

Иккала матнда бир хил тушунчанинг ифодаланиши ўзатишган ахборотнинг яхлит ҳолда қолганини билдиради. Агар олдинги муқобиллик турларида таржима манба матнда маълумот нима учун ва нима ҳақидалиги тўғрисида маълумот берган бўлса, бу гуруҳда манба матнда нима дейилганлиги кўрсатилади, яъни тасвирланган воқеанинг муайян кўриниши ифодаланади. Учинчи гуруҳ таржима мисолида берилган учинчи тур муқобиллиги манба матннинг уч қисмини - мулоқот моҳияти, воқеани аниқлаштириш ва тасвирлаш усулини таржимада сақлаб қолишни назарда тутди. Таржиманинг туртинчи гуруҳини қуйидаги мисоллар билан таҳлил қилиш мумкин:

1) He was never tired of old songs. - Эски қушиқлар уч қачон унинг жонига тегмас эди.

2) I don't see that I need to convince You. - Буни сизга исботлаш заруриятини кўрмайман.

3) He was standing with his arms crossed and his bare head bent. - У қўлларини кўксига қўйган, чалиштирган ва яланг б-шини эгган ҳолда турарди.

Бу гуруҳда муқобилликнинг олдинги ўхшашлиги манба матн ва таржимада синтактик структуранинг ўзгармас маъноси билан мустаҳкамланган. Бундай таржималарда синтактик структура тўғридан-тўғри ёки тескари трансформация орқали манба матндан келиб чиққан деб ҳисоблаш мумкин. Бунда таржима ўхшаш ёки параллел структураларни қўллаш ҳолларини ҳам ўз ичига олади. Бу турдаги муқобилликнинг асосий хусусияти шундаки, у лугавий маънонинг тасдиқ шаклини назарда тутди. Масалан, ахборотнинг мазмун планида ахборот ашёвий ёки таркибий унсурлар ёрдамида ҳосил қилинган. Қайд этиш жоизки, таржиманинг бу тури манба матндаги нафақат нима учун?, нима уақида? ва нима деган? саволларга жавоб беради, балки манба матн қай тарзда берилганлигини ҳам очиқ беради.

Манба матндаги бўлақлар маъноси бутун контекст маъносидек муҳим бўлиб, таржимон уни сақлаб қолишга ҳаракат қилади. Демак, туртинчи тур муқобиллик манба матннинг қуйидаги турта маъноли компонентини сақлаб қолади: 1) мулоқот маъноси; 2) вазиятни аниқлаштириш; 3) тасвирлаш усуллари; 4) синтактик структуранинг яхлитлиги.

Охириги гуруҳга тегишли бешинчи таг гуруҳ таржима муқобиллиги манба матндаги барча сўзлар маъносини сақлашга ҳаракат қилади. Бўларни қуйидаги мисолларда кураимиз:

1) I saw him at the theater. - Мен уни театрда кўрдим.

2) The house was sold for 10 thousand dollars. - Уй 10 минг долларга сотилди.

3) The organization is based on the principles of sovereign equality of all its members.

-Ташкилот барча аъзоларнинг тенг ҳуқуқлилиги тамойилига асосланган.

Бу гуруҳда манба матн ва таржима сўзлари орасидаги синтактик структуранинг маъно жihatдан параллеллигини энг юқори даражада кўрсата оладиган семалар муқобиллигида кўришимиз мумкин. Маъно категорияларининг ўхшашлиги, вазиятни тасвирлаш методи, вазиятнинг айнан ўхшашлиги, манбанинг ўхшаш вазифа-мақсади мулоқот мазмунида ўз ифодасини топади. Икки матн контексти ўхшашлигининг яқинлик даражаси асосий сўзлар маъносини қай шаклда беришга боғлиқ.

Юқоридаги маълумотларни умумлаштириб, қуйидаги хулосаларга келиш мумкин. Биз аслият матн ва таржима матн орасидаги беш хил муқобиллик, яъни семантик алоқа борлигини аниқладик. Барча таржималар берилган маълумот ҳажми ва хусусиятига қараб, таржиманинг беш хил муқобиллик нуктаи назаридан таснифланиши мумкин. Хар бир муқобиллик тури ўзида ундан олдинги турни камраб олган манба матнга хос хусусиятнинг бир қисмини сақлаб қолади.

Хар бир таржима муайян муқобилликлардан бирига боғлиқ бўлади. Муқобилликнинг охириги тури жуда юқори даражадаги семантик ўхшашликни берса-да, хар қандай таржима муқобилликнинг бир неча босқичларида яратилади дейишимиз мумкин. Хар бир босқичда таржима олдинги босқичдаги маълумотни сақлаш хусусияти билан ажралиб туради. Таржима турлари буйича хусусиятлар сақланиш босқичлари қуйидагиларни ўз ичига олади: мулоқот мақсади, вазиятни аниқлаштириш, тасвирлаш усуллари, синтактик структуранинг яхлитлиги ва семантик маъно. Турли босқичлар хусусиятини ифодалаётган маълумот нутқ ўзларига боғлиқ эмас. Аксинча, нутқ узлари уларга боғлиқ бўлади ва аниқ вазиятни белгилайди, мазмуний структурани камраб олади ва сўзлар каторининг синтактик моделини ҳосил қилади. Муқобилликлар таржиманинг муайян босқичида тугалланган бўлсада, таржимага погонали ёндашувни маъқўллаш ёки маъқулласлик фикрини билдирмайди.

Баъзи манба тили бирликларининг таржима тилида доимий муқобиллари мавжуд. Бошқача айтганда, бундай бирликлар ва уларнинг муқобиллари уртасида ўзига хос мослашув бўлади. Шунинг учун инглиз тилидаги London сўзи ўзбек тилига Лондон, hydrogen сўзи водород деб таржима қилинади. Бундай мослашувлар, одатда, маъноси асосий контекстан маълум даражада мустақил бўлган илм-фан ва техникага оид атамаларда, атокли от, жугрофий номлар ва шунга ўхшаш аниқ хусусиятларга эга сўзларда учрайди.

Манба тили ва таржима тили бирликларининг бир неча мос муқобил бирликлари булиши энг кўп учрайдиган ҳолатдир. Манба тилида доимий бўлмаган ҳар хил муқобилликларнинг мавжуд булиши унда лисоний бирликлар қандай ишлатилганлигини, бу бирликларнинг таржима тилидаги муқобиллари билан фарқларини ҳисобга олган ҳолда улардан бирини танлаб, мос жойда ишлатиш заруриятини такозо қилади. Тил бирликларининг турига қараб, муқобилликлар лексик, фразеологик ёки грамматик даражада таснифланиши мумкин.

Икки тилдаги муайян унсурларнинг (сўз, сўз бирикмаси, грамматик категория) бир ёки ундан ортик компонентлари бир-бирига қисман мос келиши мумкин, аммо ҳеч қачон тўлиқ мос келиши учрамайди. Мос муқобилликни танлаш маълум бир семантик элементнинг коммуникация пайтидаги муайян маънога тегишлилигига боғлиқ бўлади. Масалан, инглиз тилидаги *ambitious* (шухратпараст, интилувчан) сўзи бир вақтнинг ўзида ҳам мактовга сазовор, ҳам нотўғри, ёмон мақсад ва ниятларни амалга оширишга интилишни билдириши мумкин. Бу сўзнинг таржимаси айтиб ўтилган маъноларнинг қайси бирига тўғри келишига боғлиқ. Шунинг учун *the ambitious plans of conquerors* ўзбек тилига босқинчиларнинг амалга ошмайдиган режалари деб таржима қилинса, *the ambitious goals set by United Nations* гапи ўзбек тилига БМТ томонидан қўйилган буюк мақсадлар деб таржима қилинади. Манба тилига тегишли битта тушунча таржима тилида бир-бири билан боғланмаган муқобилликларга мос келиши ҳам кўп учрайдиган ҳолатдир. Масалан, инглиз тилидаги *attitude* сўзи ўзбек тилига муайян бир мулоқот ҳолатида танлаб ишлатилишига кура муносабат, тарафдорлик, сиёсат деб таржима қилинади. Бу таржима тилида мавжуд муқобилликлар орасидан мосини танлаб олиш учун асос бўлади. Манба тили бирликларининг муқобиллари таржима тилида мавжуд бўлса-да, уларни доимий тарзда таржима матнда ишлатиш имконияти мавжуд эмас. Муқобиллик жуда муқим «ўринбосар» алмаштирувчи ҳисобланиб, кўп жихатдан таржимоннинг муқобил бирликни танлай олиши ва манба матнидаги бирликларнинг контекстдаги ўрнига боғлиқ бўлади. Маълумки, контекстнинг икки тури мавжуд: а) лингвистик (лисоний); 2) ситуатив (вазаят) контекст. Лингвистик контекст манба матндаги бошқа тил бирликлари орқали ясалса, ситуатив контекст манба матн юзага келган замон ва макон шароитларини ҳамда етказилаётган хабарни рецептор кониқарли даражада тушуниб олиши учун билиши керак бўлган фактларни ўз ичига олади. Таржимон манба тили бирликларига тегишли лингвистик ва ситуатив контекстларнинг тўғри тахлилини амалга ошириш орқалигина таржима тилига мос муқобиллик танлай олади ҳамда ушбу бирликларнинг мос маъносини ўз

ўрнига қуяди. Масалан, таржимон қуйида келтирилган учта мисолда лингвистик контекст ёрдамида инглиз тилидаги attitude отига ўзбек тилида мос келадиган муқобилни тўғри танлаб ишлатади:

- 1) I don't like your attitude to your work.
- 2) There is no sign of changes in the attitude of the two sides.
- 3) He stood there in a threatening attitude.

Юқоридаги мисоллардан биринчисида attitude сўзини ўзбек тилига муносабат (ишга), иккинчисида позицияси (томонларнинг), учинчи мисолда эса ҳолат (тахдид солувчи) деб таржима қилиниши мақсадга мувофиқ. Вазият (ситуатив) контексти аниқ ифодаланмагунга қадар, кўпинча, муносиб муқобил топа олмаймиз. Агар манба матнда бирон кишига нисбатан an abolitionist (бирор ҳолат ёки нарсага чек қуйиш тарафдори) атамаси ишлатилса, таржимада ушбу атама ўрнига муқобил танлаш талаблари замон ва маконга қараб турлича булиши мумкин. Аболиционистлар ҳар хил тарихий давлатлар ва даврларда қулдорлик, таъқиқловчи қонулар ҳамда улим жазосини чеклаш тарафдорлари булишган. Шунга қура, контекстдан келиб чиқиб, аболиционист атамаси ўзбек тилида муайян қонун ёки ўлим жазосини бекор қилиш тарафдори деб таржима қилиниши мумкин. Манба тилида кўп миқдорда аниқ муқобилликлар мавжуд деган тушунча улардан бири, албатта, қандайдир конкрет ҳолатда ишлатилади деган маънони билдирмайди. Тўғри, кўп ҳолларда бу муқобилликлар орасидан энг мосини танлаб ишлата олиш қобилияти орқали таржимоннинг малакаси тўлиқ намоён бўлади. Лекин контекст таржимонга ҳамшиша ҳам муайян муқобил бирликни олиб ишлатишга ёрдам беравермайди. Бунда бирликларнинг маъносини тўғрироқ етказиб бера оладиган таржимон уша даврнинг ўзида яратилган муқобилларни ишлатиб, таржима қилиш усулини қуллайди. Манба тили бирликларининг аниқ бир контекстга мос келадиган бундай таржимаси вазиятга қура муқобиллик ёки контекстга боғлиқ муқобиллик деб таърифланиши мумкин. Муайян контекстдаги ҳолат таржимонни доимий муқобил-ликни ишлатмасликка ҳам мажбур қилиши мумкин. Жугрофий номларнинг шундай муқобиллари борки, улар чет тилига ҳос номнинг таржима тилида бир хил транскрипция қилиниши орқали келиб чиққан. Масалан, АҚШнинг Коннектикут штати New Haven шаҳри ўзбек тилига ўзгаришсиз, Нью Хейвен деб таржима қилинади. Бирок He graduated from New Haven in 1975 доимий муқобиллик билан таржима қилинмайди, чунки ўзбек ўқувчиси Нью Хейвен шаҳри ўзининг Йейл (Yale) университети билан машхурлигини билмаслиги эҳтимолдан холи эмас. Таржимон вазиятдан келиб чиқиб, унга университет сўзини қўшишга мажбур, акс ҳолда, у китобхон томонидан тўғри англамайди: У1975 йилда Йейл университетини тугатган.

Шубхасиз, муайян муқобилликлар тайёр холда қийинчиликсиз ишлатилади, лекин вазиятдан келиб чикиб, муқобил топиш таржимондан маҳорат ва билимни талаб қилади. Фразеологик муқобилликларда ҳам худди шундай ҳолат кўзатилади. Масалан, инглиз тилидаги *To put the iron when it is hot* мақоли ўзбек тилига Темирни цизигида бос шаклида таржима қилинади. Бу муқобил мақол инглизча идиоманинг барча семантик жиҳатларини очиб беради. Бошқа тургун муқобилликларнинг кучма маъноси аниқ булишига қарамай, ҳар хил тасвирий маъноларга боғлиқ бўлганлиги туфайли кўшимча маънолари ҳам мавжуд бўлади. Масалан, инглиз тилидаги *to get up upon the wrong side of the bed* идиомаси чап томони билан турмоқ шаклида таржима қилинади. Таржима матнда грамматик бирликларни танлаш кўп жиҳатдан шу бирликларнинг семантикаси ва бошқа элементлар билан бирика олиш имкониятларига боғлиқ. Шунинг учун тилда доимий грамматик муқобилликлар қарийб йўқ дейиш мумкин. Таржима тилидаги грамматик унсурлар шаклан ҳар хил, лекин маъно жиҳатдан ўхшаш булиши мумкин. Бундай муқобилликлар ҳар доим ҳам бир-бири билан алмаштирилавермайди ва таржимон улар орасидан мосини бемалол танлай олади. Инглиз тилидаги *He was given a guest of honor at a reception given by the British government* гапида *given* сифатдошига ўзбек тилида қўйидаги икки муқобил сифатдош мос келади: берилган ва ташкил этилган. Лексик ва фразеологик бирликларга қараганда, вазиятга боғлиқ муқобиллар кўпроқ грамматик бирликларга ҳос. Манба ва таржима тилларидаги таркибан бир хил бирликларнинг маъно жиҳатдан фарқ қилиши ҳам таржима тилида манба тили структураларининг бир қанча муқобиллари мавжуд булишини келтириб чиқаради. Масалан, инглиз ва ўзбек тилида аниқловчи гуруҳи бир хил: *a green tree* - яшил дарахт. Лекин инглиз тилида бу гуруҳлар уртасида семантик алоқа кенгрок бўлиб, бу кенглик гуруҳларни ўзбек тилига тўғридан-тўғри таржима қилишда қийинчилик тугдиради. Кўп ҳолларда инглиз тилида аниқловчи ва аниқланмиш мақсад, сабаб, урин ва хол маъноларини бериши мумкин. Буни инглиз тилидаги қўйидаги гаплар мисолида қуриб чиқамиз: *Madrid trial* - Мадрид суди (урин-жой); *profit driven* - фойдага эришиш учун цилинган уракат (мақсад); *war suffering* - уруш туфайли қийналиш (сабаб). Қўйидаги гуруҳлар ҳам ҳаракат ва объект муносабатини билдириши мумкин: *labor movement* - ишчилар ҳаракати; *labor raids* - ишчиларга қарши қутилмаган ҳужум; *labor spies* - ишчилар орасидаги жосуслар.

Аниқловчи гуруҳида келган сўз баъзан ўз маъносини ўзгартириши мумкин. Шунга қура, *war rehabilitation* аниқловчи гуруҳи, аслида, урушдан кейин иқтисоднинг ҷайта тикланиши деган маънони билдиради. Унинг *post-war*

rehabilitaion (урушдан кейинги тикланиш) куруниши ҳам ишлатилиши мумкин.

Катта хажмдаги аниқловчи гурухлари кўп маъноли бўлиб, турли контекстларда турлича таржима қилинади. Мисол учун, war prosperity аниқловчи гуруҳини олсак, у ҳам уруш давомида қулга киритилган бойлик ҳамда уруш орқали ҳамда урушдан кейинги даврда қулга киритилган бойлик деган маъноларда кела олади. Ёки Berlin proposals - Берлин таклифлари деган аниқловчи каторини олсак, у бевосита Берлинда (анжуманда) ўртага ташланган таклифлар, Берлин (яъни ГФР) томонидан уртага ташланган таклифлар ва Берлин учун (иктисодий, сиёсий ёки бошқа соҳадаги) таклифлар деган маъноларни ифодалайди.

Кўпгина манба тили бирликларининг таржима тилида доимий муқобиллари мавжуд эмас. Манба тилидаги coner - Кироличага тегишли мол-мулкларга жавобгар киши, condominium -бирор штатнинг ишларини бошқа штатлар томонидан биргаликда бошқарилиши ва шунга ўхшаш аниқ миллий характерга эга хос сўзларда муқобилликнинг камлиги ёки умуман мавжуд эмаслиги холлари учрайди. Бирок таржима тилида умуман лексик муқобили бўлмаган «оддий» сўзлар ҳам бор: fluid - шаклини сақлай олмайдиган (нарса); bidder - аукционда пул таклиф қилувчи шахс; qualifier - малакали ва тажрибали инсон; conservationist - табиат ва табиий бойликларни асраш тарафдори ва бошқалар. Баъзи грамматик шакл ва категорияларнинг ҳам муқобиллари кам булиши мумкин. Масалан, инглиз тилидаги герундий, артикль ёки ўзбек тилида умуман учрамайдиган сифатдош конструкциялар шулар жумласидандир. Доимий муқобилларнинг мавжуд эмаслиги манба тилидаги эквивалентсиз бирликларнинг маъноси таржимада очиб берилмади ёки бу таржима тўғри булиши шарт эмас деган хулосага олиб келмайди.

Юқорида куриб чиқилганидек, тил бирликларининг доимий муқобиллари мавжуд бўлса ҳам, уларнинг таржимаси, кўпинча, контекстдаги ҳолатдан келиб чиққан муқобиллар ёрдамида таржима қилинади. Шунингдек, таржимон муқобили йўқ сўзларга дуч келганида контекстдаги ҳолатга таяниб яратилган муқобилларга қайта муружаат қилади. Бундай муқобиллар қуйидаги усуллар ёрдамида яратилади:

1. Манба тилидаги сўз ёки сўз бирикмасининг таржима тилида ҳеч қандай ўзгаришга учрамай, таклид қилиш орқали ишлатилиш усули. Масалан: tribalism - трайбализм (кавмлар-нинг бошқалар томонидан тан олинishi); impeachment - импичмент (давлат ишида ишлайдиган шахс ёки Президентни ноқонуний ишлари учун жазолаш ёки ишдан кетишга мажбурлаш); brain-drain - мутахассисларнинг мамлакатдан чиқиб кетиши. Бундай ҳолатлар билан

боғлиқ ясама муқобиллар, кўпинча, таржима қилинган тил фойдаланувчилари томонидан доимий муқобил сифатида қабул қилинмайди.

2. Маъноси яқин муқобилларни ишлатиш усули, яъни таржима тилида маъноси яқин бўлган сўзлар кўшимча маънони ифодалаш учун, зарур бўлса, матн шу сўз ҳақида қисқа маълумот бериб утиш ёрдамида кенгайтирилган бўлади. Масалан: drugstore - дорихона; afternoon - кечкурун. Инглиз тилидаги drugstore сўзига танланган дорихона муқобили тилдаги аслий маънони бермаяпти, чунки drugstore сўзи нафақат дори сотиладиган, балки журнал, тоза ичимлик, мўзқаймоқ ва бошқа нарсалар сотиладиган жой номини ҳам билдиради. Лекин баъзи бир ҳолларда худди шу муқобиллик энг яқин маънога эга бўлиши ва шу боис бемалол ишлатилиши мумкин.

3. Манба тилидаги сўзнинг маъносини алмаштирувчи хар хил лексик трансформацияларни ишлатиш усули. Масалан: инглиз тилидаги He died from the exposure гапи ўзбек тилига У шамоллашдан вафот этди деб ёки У куёш уриши натижасида вафот этди тарзида таржима қилиниши мумкин.

4. Манба тилидаги бирликнинг маъносини етказиб бериш учун изоҳлар бериш усули. Масалан: landslide - сайловларда катта фарқ билан кўпчилик овоз олиб қолиб бўлиш. Муқобили бўлмаган ҳамда таклид сўзлар орқали угирилган сўзнинг маъноси хавола (сноска) орқали ёритилганида, охириги усул биринчи усул билан боғлиқ ҳолда ишлатилади. Бу усулларни ишлатгандан сўнг таржимон бемалол янги ҳосил қилинган муқобилни амалда қўллаши мумкин. Тилда муқобили бўлмаган идиомалар ҳам кўп. Инглиз тилидаги You cannot eat your cake and have it - Бир вақтнинг ўзида икки ишни бажаришга ҳаракат қилиш; to send smb. to Soventry - кимнидир жазолаш мақсадида унга гапиришдан бош тортиш идиомаларининг ўзбек тилида доимий муқобили йўқ. Бундай идиомалар сўзма-сўз таржима қилиш ёки уларнинг кучма маъносини изоҳлаб бериш орқали угирилади. Масалан: People who live in glass houses should not throw stones. - Ойнага уйларда яшовчи кишилар тош отмаслиги керак (яъни одамлар ўзлари қилган хато учун бошқаларни танқид қилмаслиги керак); to see eye-to-eye with smb - бир хил қарашларга эга бўлмоқ.

Грамматик шаклларда муқобиллик куйидаги учта йуналиш остида таснифланади:

1. Бир грамматик бирлик бошқа бирликнинг маъносига бироз яқин бўлиб, бу бирлик таржима қилинмаса, «ноль» таржима деб аталади ва бу бирлик бемалол ташлаб кетилиши мумкин. Инглиз тилидаги By that time he had left Britain гапи Бу вақтда у аллақачон Британияни тарк этиб улғурганди деб таржима қилинади. Таржима матнида тугалланган ўтган замон (The Past Perfect Tense)

алохида таржима қилиниши шарт эмас, чунки by that time (бу вақтда) ва already (аллақачон) сўзлари бу замонни ифодалаб турибди.

2. Тахминий таржима усулида аслият тилидаги муқобили бўлмаган бирликка таржима тилидаги муайян шакл қисман муқобил сифатида ишлатилади. Масалан: I saw him enter the room. - Мен унинг хонага кирганини курдим. Ўзбекча таржимада мураккаб тулдирувчи йўқ.

3. Трансформацион таржима усулида грамматик трансформацияларнинг бирига қайта мурожаат қилинади. Масалан: Your presence at the meeting is not obligatory. Nor is it desirable. Сизнинг йиғилишда қатнашишингиз мажбурий ҳам, шарт ҳам эмас.

Илгари таъкидланганидек, муқобиллар манба тили бирликлари учун тўғридан-тўғри урин алмаштирувчи бўла олмайди, лекин улар коникарли таржима вариантини топишда қул келади. Агар таржимон муайян сўз ёки бирикманинг кўпгина тургун муқобилларини билса, улар орасидан мосини танлай олса ва контекст маъноларини ҳисобга олган ҳолда иш тутса, билими етарли бўлса, у таржимада адашмайди. Маданиятлараро мулоқотнинг хусусиятлари бадиий асарлар микёсида олиб қаралганда оддий қийматга эга муаммо эмас, балки мулоқот муаммоси ва бир маданиятдан иккинчи маданиятга утиш коди билан баҳоланади. Хатто оддий сўзлашувда ишлатиладиган ибораларни бошқа тилдаги иборалар билан ҳеч қачон тенг ҳисоблаб бўлмайди. Бу каби муаммо Б. Уорф томонидан муаллиф ва тингловчи лингвистикаси доирасида кўп марта муҳокама қилинган. Маданиятларнинг хилма-хиллигини хатто бир хил расмий гапларнинг таржимада бошқача берилганлигида ҳам куришимиз мумкин. Хатто оддий иборалар бир ёки ундан ортиқ маънога эга. Масалан: Менга фақат шу бош оғриги етмай турувди гапидаги бош оғриги иборасига Бугун ўзи қийин кун, аксига олгандек, бошим ҳам оғрияпти ёки Ишим жуда кўплигига қарамай, яна шу муаммолар билан шуғулланишим қолувди. Турмуш ўртоғимнинг боши оғриб қолди. Энди ёмон кайфиятига чидашга ва қиладиган ишларимни ўзгартиришга тўғри келади. Беморга ташхис қўйиш учун фақат бош оғриги етмай турувди. Энди керакли ташхисни қўйиш мақсадга мувофиқ бўлади каби таржима вариантларидан ташкари вазиятга қарамай яна бошқа турлича маъноларни беришимиз мумкин. Шунинг учун берилган гаплар маъноси рўйхати тўлиқ эмас. Агар матн муаллифини М, матнни М, хабар қабул қилувчини - рецепторни Р ва матн таркибидаги маънони ТМ харфлари билан белгиласак, мулоқотнинг юзага келадиган график схемасини қуйидагича беришимиз мумкин:

Таржимон қуйидаги вазиятларга тайёр булиши керак: а) қай даражада гапнинг кўп маънолигини англай олгани; б) таржима жараёнида қай ҳолатни танлаб

таржима қилганлиги; в) қай даражада матн таркибидаги гапларни таржима тилида бериши; г) қай даражада тингловчи матнни идрок қилишга тайёр қаби.

Шундай қилиб, агар маънони вазиятга қараб танлаш ҳуқуқи хабар қабул қилувчи рецепторга топширилса, таржима жараёнида муаллиф ва рецептор уртасида ахборот фильтри, яъни таржимон орқали янги матн юзага келади. Агар чизмада таржимонни Т харфи билан берадиган булсак, қуйидаги схема келиб чиқади:

Ҳақиқатан ҳам, бадиий асар муаллифи ва рецептор томонидан матн маъноси турлича қабул қилиниши мумкин. Бу маданиятларнинг хилма-хиллиги, миллий маданиятда мужассам бўлган гап шаклларининг анъанавий тўзилишлари, ҳатто қофияларнинг турлича булиши рецептор томонидан аслият матнни қабул қилиш жараёнида таржимоннинг ўрнини янада мустаҳкамлайди. Берилган жараёнига схема орқали берадиган бўлсак, яна бир тушунчани, яъни маданият М харфини беришимиз мақсадга мувофиқ. Айнан маданият ахборот фильтрида таржимонни икки маданият вақили сифатида намоён қилади.

Матннинг бадиий образлилиги даражаси қанчалик юқори бўлса, бу матннинг миллий маданиятга боғлиқлик даражаси шунчалик юқори. Бир маданият муҳитида бадиий матннинг таржимаси турли йўллار билан амалга оширилиб, бу таржимоннинг ўз олдига қуйган мақсадига боғлиқ. Энг оддий мақсад бадиий асарнинг сюжети қайта қуришдир. Бундай таржима асарнинг бадиий моҳиятига деярли таъсир қилмайди, бироқ худди шу энг паст миқёсда маданиятлараро фарқ пайдо бўлиб, асл нусхани уқийётган китобхонларнинг асарнинг сюжетли ходисалар асосини тушунишига ҳалакат беради. Аслият асарни уқийётган китобхон учун аслиятдаги ва таржима қилинаётган мамлакатлардаги урф-одатлар, турли ижтимоий қатламларнинг маданият бойлиги, қабул қилинган кадр-қийматлари, персонажларнинг хатти-ҳаракатлари баъзида тушунарсиз булиши мумкин, чунки таржимон воқеаларни фақат механик қайта тиклаб чиқади. 17. Бадиий асарни бошқа одамлар ҳаёти, унинг тарихи, уларнинг урф-одатлари, анъаналари, миллий менталитети хусусиятлари билан ўқувчиларни таништириш учун таржима қилиш мумкин. Бу ҳолда таржимон матнни миллий-маданият мослаштиришдан деярли бутунлай воз кечиб, матндаги ҳақиқатни имкон қадар сақлаб, тургун бирикма (ибора)ларни қалъа усулида бериб, таржимани кенг тушунтириб, илова-изоҳ билан таъминлашга тўғри келади. Бундай таржима шундай вазифани бажарса, уни минтақавий - географик тасвир деб аташ мумкин, аммо асл нусхадаги бадиий тасвирни қайта яратишни деярли йўқ қилади. Нихоят, бадиий матн асл нусхани уқий олмайдиган китобхоннинг тил билмаслиги

сабабли уни ёзувчининг асарлари билан таништириш мақсадида таржима қилинади. Бу ҳолда бадиий асарнинг қайта яратилиши учун, биринчи навбатда, матннинг бадиий аспекти қайта яратилиши талаб қилинади.

Айнан шундай ҳолатда матннинг миллий-маданий мазмуни шу ўринда намоён этилмоқда. Сабаби, бадиий тасвир ҳар доим бир тарзда, муаллиф ва ўқувчи учун умумий бўлган гоёлар, адабий, тарихий, маданий тушунчалар, маълум бир кадрятлар тизими (улар буни қабул қила оладими, олмайдами, лекин, барибир, бу уларнинг онгида мавжуд). Таржима жараёнида сўзлар эмас, тушунчалар таржима қилинади. Бу асос бўзилиши оқибатида тасвир вайрон этилади. Фақат муҳим аҳамиятга эга тушунча ва сўзларнинг боғлиқлиги вўзуал ёки окказионал тасвири маънони рамзий акс эттиради. Буларнинг ҳаммаси таржимада жиддий муаммоларни юзага келтиради, чунки таржимани уқийётган ўқувчи бошқа бир маданият эгаси бўлиб, у бошқа муҳитдаги билимлар тизимига, бошқа бир тушунчага таянади. Умуман олганда, бадиий асар таржимасини уқийётган китобхон билан асл матнни уқийётган ўқувчининг фикри тўғри келмайди. Агарда бадиий асар муаллифи, одатда, онгли ёки онгсиз равишда ўз асарини айнан бир аудиторияга қаратса, бунда таржима алоқаларининг йўқолиши бундан мустаснодир, мадомики, бундай ўқувчилар бошқа маданиятдан булиши мумкин эмас. Тасвирий тизимнинг бир маданиятдан бошқасига утказилиши таржимада қарама-қарши натижаларга олиб келиши мумкин. Шундай воқеалар борки, ёзувчи ва унинг ижодий усули ва услуги бир маданиятга асосланган бўлса, кейинчалик у бошқа маданият вақиллари учун бошқа тилда ёза бошлаган ҳолатлар ҳам мавжуд. Агар ёзувчида икки тилда ёзиш имкони бўлса, иккинчи тилда бадиий асар ёза оладиган даражага эга бўлса-да, лекин у ёзма ва ижодий фикрлаш тизимини саклаб, чет тилида ўқувчи нотаниш услубни муаллифнинг индивидуал усули деб ҳисоблаши мумкин. Бунга асос қилиб, айнан шу са-баб юзасидан В. Набоковнинг америкалик танқидчилар томонидан юкори баҳоланган инглиз тилидаги насрий асари ҳозирда Россия тизимида дунёни образли акс эттирган. Инглиз тилидаги ўқувчилар учун тасвирланган воқеалар одатдан ташқари ҳисобланиб, тушунчалар йигиндиси рус тилининг ва бадиий фикрнинг акс эттирилиши эмас, балки В. Набоковнинг ўзига хос услуги сифатида танилди. Бошқа томонга назар соладиган бўлсак, бундай матнлар муаллифлар томонидан кулланилган сўзларнинг денотатив маъноси тасвири бутунлигича очиб бера олмаслиги туфайли ўқувчилар буни қабул қила олмайди, чунки шу тил эгалари учун бутунлай бошқа тушунча уйғонади. Бу тушунмовчиликлар, асосан, шеъринг матнларни бошқа тилга таржима қилиш жараёнида юзага келади. Биринчидан, шеъринг матнда таъсир утказиш функцияси хабар бериш

функциясида муҳим ҳисобланади. Иккинчидан, шеърятда бир неча бор тил формасининг роли кенгайди. Нихоят, В. М. Россельс таъкидлаганидек, шеърятда сўз «вазни» кучлироқ. Шеърининг матнлар (асосан, кичик шеърлар) ҳар бир сўзида маъноларнинг юқори даражада мослашувининг пайдо булиши маъно ва мазмундан ташқари, ҳар бир сўз, матннинг ички ва ташқи маъноларининг бир-бири билан алоқаси, бир сўзнинг нотўғри таржимада қўлланилиши бутун бир шеърининг маъносини бўзишга олиб келади. Шунинг учун шеърятда таржима мукамал бўлмайди. Бизнинг чет эл шоирлари ҳақидаги фикримиз, асосан, ўзимизнинг шахсий таржима истеъдодимиз орқали намоён бўлади. Кўпинча, китобхон муаллифнинг ижоди хусусида маълум бир тушунчага эга бўлмай туриб, нафақат унинг шахсий ижодий услубини, балки таржима соҳасидаги ижодий услубини ҳам англайди. Бу, ўз навбатида, таржимоннинг жиддий, лекин руҳан мутлақо тўғри таърифни тасдиқлайди: «таржима учун берилиши лозим бўлган барчаси таржимадир». Асл асарни уқий олмаган ўқувчи таржима қилинган асарда худди ўзи берилганига ишонади ва шу таржима орқали муаллифни танқидга олишга мажбур. Ҳатто истеъдодли таржимон таржимаси ҳам шоирнинг тасвирдан ўзгача бўлади. Муаммонинг асл моҳияти ҳам шунда. Юқорида айтилганидек, бадий таржимада асл муаллифдан то таржимани қабул қилувчиларгача йўл ўзок ва мураккаб. Шунинг учун таржима мазмуни ҳақиқий муаллифнинг фикри билан асл нухани уқиган ўқувчининг фикридан фарқ қилади, шу омиллар оригинал ва таржима қилинган асарни уқийдиган китобхонлар уртасидаги алоқалар бўзилишига олиб келади. Аксар танқидчилар бундай муваффақиятсизликни таржимон муаллифнинг фикрини очиб беришга кодир эмаслигида деб билади ёки таржимон у даражада эркин таржима қила олмаслигини таъкидлашади. Шу билан бирга, баъзан учраб турадиган ўзаро маданий алоқаларнинг асосий тури - авто таржималар, асосан, икки тилда ёзувчи-муаллифнинг ишлари бу моделни анча осонлаштиради, шу йўналишда таржимоннинг тил ваколатлари муаммоларини осонлаштириши мумкин. Бу ҳолда, асосан, нима сабабдан тўлиқ алоқалар бўлмаганини аниқлаш лозим. Хулоса Таржиманинг сифатини баҳолаш жараёнида кўп ҳолларда муқобиллик даражасига катта аҳамият берилади. Таржима назариясида муқобиллик даражаларини аниқлаш борасида кўплаб олимлар, жумладан, А. Фёдоров, Рецкер, Кетфорд, Гак, Егер ва бошқаларнинг қарашлари мавжуд. Таржима матн аслият матннинг ўрнини боса оладиган матн булиши керак. Аслият ва таржима матнлар тахлили шуни курсатадики, таржима матннинг баъзи уринлари мазмунан асл матндан турли даражада йироқ бўлади. Шу сабабли тадқиқотчилар муқобиллик тушунчасининг вариантларига, уларнинг турли

даражаларига таянади. Ушбу маърузада муқобил ва адекват таржиманинг ўзига хос жиҳатларини куриб чиқилди, лексемаларнинг лугавий, грамматик ва фразеологик муқобилликлари даражалари таҳлил қилинди.

Мунозара учун саволлар:

1. Таржиманинг асосий мақсади нима?
2. Таржима назариясида «муқобиллик» нима?
3. Таржима матнининг аслият матнга муқобил келиши қандай тамойиллар ёрдамида ўрганилади?
4. Муқобил таржима нима?
5. Таржима муқобиллигининг нечта тури мавжуд?
6. Таржимадаги муқобиллик муаммоси нимадан иборат?
7. Таржимада муқобилликнинг энг юқори даражаси қайсилар?
8. Муқобил таржима яратиш учун қандай усуллардан фойдаланиш керак эмас?
9. Адекват таржима нима?
10. Адекват ва муқобил таржиманинг ўзаро фарқи ва ўхшаш томонларини курсатинг.
11. Таржима муқобили хар бир таржима бирлиги ўзининг манба тилидаги муқобилига семантик жиҳатдан яқинми? Муқобилликнинг хар хил турлари қандай қилиб бир-бирдан ажратилади?
12. Манба тили ва таржима тили уртасидаги энг кичик семантик бир хиллик нима? Муқобилликнинг биринчи тури қандай қилиб аниқланади?
13. Муқобилликнинг иккинчи тури қандай хусусиятларга эга? Иккинчи тур биринчи турдан қандай фарқланади? Муқобилликнинг иккинчи турида ҳам уша бир хилликдан фойдаланиладими? Холат муқобиллиги нима?
14. Манбанинг қайси қисми ўз хусусиятини муқобилликнинг учинчи турида сақлайди? Бундай вазиятларда тасвирлаш холатнинг ўзига хос методими?
15. Матн тизимида тил бирлиги мазмунининг ўрни нимада? Муқобилликнинг туртинчи тури нима? Таржимада манба тили семантик структурасининг мазмунини қандай усул ёрдамида сақлаш мумкин?
16. Муқобилликнинг бешинчи тури қандай таърифланади? Сўз семантикасининг асосий таркибий қисми нима? Хар хил тил бирликлари маънолари бир хил булиши мумкинми?
17. Таржима назариясининг шаклланиши борасида олимларнинг фикрларини изоҳланг.
18. Нима сабабдан таржимашунослик кадимдан фан сифатида ривожланмаган?

19. Инсоният томонидан амалга оширилган энг биринчи таржима асарни эслайсизми?
20. Жахонда қачондан бошлаб таржимашунослик мустақил фан сифатида шаклланди?
21. Ўзбекистонда таржима қачондан бошлаб фан сифатида шаклланди?
22. Ўзбекистонда таржимашуносликнинг шаклланишига катта таъсир ўтказган омиларни санаб беринг.
23. Оғзаки таржима ва унинг ўзига хос хусусиятлари нималардан иборат?
24. Оғзаки таржима жараёнида таржимонларга қуйиладиган талаблар нималардан иборат?
25. Синхрон таржима нима?
26. Кетма-кет изчил таржима жараёнини тушунтиринг.
27. Ёзма таржиманинг ўзига хос хусусиятлари нималардан иборат?
28. Ёзма таржиманинг қуринишлари тўғрисида гапиринг.
29. Газета хабарлари, расмий ҳужжат ва махсус илмий матнларнинг таржимаси тўғрисида фикрингизни баён этинг.
30. Матнни махсус белгилар (символлар) асосида яратиш деган-да нимани тушунасиз?
31. Таржиманинг энг асосий шакллари ҳақида гапиринг!
32. Бадиий таржима таржиманинг қайси турига мансуб?

3-мавзу. Таржиманинг лексик-семантик муаммолари

1. Сўз семантикаси ва таржима.
2. Чет тили ва ўзбек тилларида сўз маънолари ҳажми ва шакли ўртасидаги фарқлар.
3. Омоним сўзлар ва полисемантик сўзлар таржимаси. Сўз ва контекст. Сўз ва сўз бирикмалари синонимияси.
4. Атоқли отлар, географик номлар, ташкилотлар номларини таржима қилиш. Терминлар таржимаси.
5. Қисқартма сўзлар таржимасидаги муаммолар.
6. “Таржимоннинг сохта дўстлари” муаммоси.
7. Лексик лақуналар.
8. Таржимада лексик трансформациялар: конкретлаштириш, умумлаштириш, антонимик таржима, тушириб қолдириш, сўз қўшиш, маънони кенгайтириш, компенсация.

Таълимий мақсад: талабаларни таржима жараёнидаги лексик бирликлар ва уларнинг мувофиқ муқобилларини топиш усуллари билан таништириш.

Таянч сўз ва иборалар: лексикология, лексик бирлик, лексик мувофиқлик, тўлиқ мувофиқлик, қисман мувофиқлик, умуман мос келмаслик, антоним таржима, синонимик қатор, лексик трансформация.

Тилнинг семантик хусусиятлари, уларнинг қулланиши, бошқа сўзлар билан бирика олиш ва боғланиш имкониятлари, тилнинг лексик тизимида «жойлашиш» ўрни турли тилларда ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, доим ҳам мос келмайдими. Икки тил орасидаги семантик тафовутнинг ҳамма ҳолатларини бирдек қамраб олиш мумкин бўлмаганлиги сабабли, биз уни типик хусусиятларига қараб ўрганаемиз.

Инглиз ва ўзбек тилларидаги лексик мувофиқлик турлари қуйидагича таснифланиши мумкин:

1. Тўлиқ лексик мувофиқлик.
2. Қисман лексик мувофиқлик.
3. Умуман мос келмаслик.
4. Тўлиқ лексик мувофиқлик.

Тўлиқ лексик мувофиқлик - инглиз ва ўзбек тилларида камдан-кам учрайдиган ҳолат. Одатда, улар қуйидаги лексик гуруҳларга тегишли бўлади:

- 1) атокли от ва географик жой номлари;
- 2) илмий ва техник атамалар;
- 3) ой, хафта, кун ва сонлар.

Қисман лексик мувофиқлик. Таржима амалиётида лексик бирликларнинг қисман мослиги кўп кўзатилади. Қисман мослик манба матндаги сўзнинг таржима тилида бир қанча мувофиқликлари мавжуд бўлганда рўй беради. Унинг сабаблари қуйидагилар:

- 1) тилдаги кўплаб сўзлар полисемантик (яъни кўп маъноли) бўлиб, бир тилдаги сўз маъноси билан бошқа тилдаги сўз маъноси бир-бирига тулигича мос келмайди. Масалан: house (уй, бошпана, парламент ва х. к), head (бош, калла, рахбар, бошлик ва х. к).

Шунинг учун сўзларни таржима қилиш жараёнида уларнинг маънолари контекст ичида очиб берилади;

- 2) сўзларнинг синонимик қатор буйича танланиши ва изохланиши. Синонимлардан фойдаланганда уларнинг семантик белгилари мохиятини аниқлаш зарур. Шундай қилинганда синонимиқ қатор ўзвларининг маънолари, лексик ва стилистик маъноларидоги фарқлар, синонимик қаторлар айрим компонентларининг бирикиш имкониятлари ҳисобга олинади: dismiss, discharge - ишдан бушатмоқ (китобий тилда); sack, fire - хайдамоқ (оғзаки нутқда);

- 3) ҳар бир сўз ўзининг номинатив маъносига эга. Турли тилларда номинатив бирликлар бир хил маъно аңглатиши мумкин. Чунки ҳар бир тилнинг номинатив бирлигида шу тилга хос «вокелликни турли қисмларга бўлиб ифодалашнинг турли тамойиллари» мавжуд.

Белгилар турлича булишига карамай, таржима қилинаётганда ҳисобга олиниси керак бўлган миқдорни ташкил қиладиган эквивалентлик айнан бир хил маънога эга эмас: hot milk with skin on it - қаймоқ тутган иссиқ сут. Умуман мос келмаслик. Хос сўзларни таржима қилишда лугавий бирликларнинг ўзаро лексик мувофиқ келмаслиги кўзатилади. Қуйидаги гуруҳга кирувчи сўзларни лексик муқобили мавжуд бўлмаган турга киритиш мумкин:

- 1) кундалик ҳаётда ишлатиладиган хос сўзлар (дуппи, чопон, бешик);
- 2) атокли отлар ва географик жой номлари;
- 3) табрик ва кутловлар;
- 4) газета ва журналлар номлари;
- 5) оғирлик ва ўзунлик улчов бирликлари ва ш. к.

Илмий адабиётларда бир миллатга хос нарса, буюм, воқеа-ходисаларнинг ёки, умуман, хорижий сўзларнинг ўзга тилларга кучиб юриши биргина адабий алоқаларнинг, хусусан, таржиманинг ривожланишига боғлиқ эмас. Бу халқаро

алокаларнинг, сиёсий-тарихий, маданий воқеа-ходисаларнинг ўзга халқлар дунёкарашига таъсири билан ҳам боғлиқ. Айнан шу туфайли, масалан, рус тили орқали ўзбек тилига сиёсат, дин, иктисод ва илм-фанга оид кўплаб хорижий сўзлар сингиб кетган. Бу ўринда хорижий адабиётлар таржимаси орқали ўзбек китобхонларига, кўпинча, тушунарли бўлмаган кўплаб тушунчаларни ифодаловчи хос сўзлар кириб келаётганини ҳам алоҳида таъкидлаш жоиз.

Хос сўзлар таржимасида, одатда, икки хил қийинчиликка дуч келинади:

- 1) аслият тилига хос сўзларга мос эквивалентнинг мавжуд эмаслиги;
- 2) аслият тилидаги хос сўзлар, мазкур халққа доир миллий, тарихий колоритни таржима қилинаётган тилда тулалигича ифодалашнинг мураккаблиги.

Шу нуқтаи назардан, хос сўзлар таржимасида қуйидаги ҳолатлар кўзга ташланади:

- 1) байналминал характердаги хос сўзлар. Таржимада улар ўз шаклида бирлашиши мумкин;
- 2) фақат маълум бир ҳудуд ёки миллатга хос воқеа-ҳодисалар.

Улар шу миллат турмуш тарзига хос тушунчаларнигина ифодалайди. Агар таржимон бундай ўзига хосликни тушунмай, уни бошқа маъно ифодаловчи сўз билан угириб қуйса, асарнинг миллий колорити, сўз ифодалаган маънонинг ўзига хослигига путур етказган бўлади. Бундай ҳолларда хос сўзлар хорижий тилдаги шаклда берилиб, изохи хавола (сноска)да берилади. 3. Айрим хос сўзлар матн ичида ўзича колдирилиб, контекстнинг ичида изохи келтирилади. Шундай қилиб, хос сўзларнинг таржимасида қуйидаги усуллар кўпроқ кўзатилади:

- 1) транскрипция;
- 2) транслитерация;
- 3) таржима орқали янги сўз - неологизм ҳосил қилиш;
- 4) сўзма-сўз (калька) таржима қилиш;
- 5) маъноси яқинлаштирилган сўз билан ўгириш;
- 6) хос сўзни изохлаб баён қилиш;
- 7) контекстуал муқобил билан алмаштириш.

Хулоса. Таржиманинг лексик муаммоларини ўрганишнинг муҳим жиҳати бўлажак таржимонларни пухта тайёрлаш, юзага келадиган қийинчиликларни бартараф этиш йўллари билиш, қуникмаларини ишлаб чиқишдан иборат. Таржима жараёнида вужудга келадиган лексик муаммолар, уларнинг тўлиқ, қисман ва умуман мос келмаслик даражаларини ўрганиб чиқиш, тўлиқ лексик мувофиқсизликда қулланиладиган методларни тўғри қуллай билиш таржима

сифатининг ошишига кумаклашади. Бу борада муқобилсиз лексика, яъни хос сўзлар таржимаси масаласини чуқур ўрганиш мақсадга мувофиқ.

Мунозара учун саволлар:

1. Таржима жараёнида пайдо бўладиган умумий муаммолар хақида сўзлаб беринг.
2. Таржима жараёнида қандай лексик муаммолар кўзатилади?
3. Нима сабабдан аслият ва таржима тиллари орасида лексик муаммолар пайдо булишини изоҳланг.
4. Лексик трансформациянинг турлари деганда нимани тушунасиз?
5. Қайси таржима турларида лексик муаммо кўп учрайди?
6. Таржимада мавжуд бўлган лексик муаммолар қандай хал этилади?

4-мавзу. Таржиманинг грамматик муаммолари

1. Грамматик маъно турларини таржимада ифодалаш.
2. Чет тили ва ўзбек тилларида гап структураси ва ундаги фарқлар.
3. Грамматик шакл ва конструкцияларни таржима қилиш принциплари.
4. Артиклар таржимаси.
5. Ноаниқ олмош таржимаси.
6. Предлоглар таржимаси.
7. Чет тилида эркаловчи ва кичрайтирувчи аффикслар, уларни таржимада ифодалаш муаммолари.
8. Таржимада грамматик трансформациялар: сўз туркумланини алмаштириш, гап бўлаклари ўрнини ўзгартириш, мажхуллик нисбатини аниқлик нисбат билан алмаштириш, грамматик сабабларга кўра сўз қўшиш ва сўзни тушириб қолдириш, қўшма гапни содда гап билан алмаштириш.

Таълимий мақсад: талабаларни таржима жараёнидаги грамматик бирликлар ва уларнинг мувофиқ муқобилларини топиш усуллари билан таништириш.

Таянч сўз ва иборалар: киёсий грамматика, таржимада грамматик муаммолар, грамматик род таржимаси, грамматик мувофиқлик, олмошлар таржимаси, предлоглар таржимаси муаммоси, морфологик мувофиқлик, синтактик мувофиқлик, грамматик трансформация.

Бир тилни бошқа тилдан ажратиб турувчи белгилар тизими мавжуд. Шундай тиллар жумласига инглиз ва ўзбек тиллари ҳам киради. Уларнинг грамматик тизимлари типологик ва генетик жихатдан фарқланади. Инглиз тили хинд-европа тиллар оиласининг герман тиллар гурухига, ўзбек тили эса олтой тиллар оиласининг туркий тиллар гурухига киради. Инглиз тили морфологик тўзилишига кура ўзгарувчан аналитик характерга ва ёзилиш жихатидан синтетик характерга эга. Ўзбек тили эса аглютинатив тил хисобланади.

Куйидаги мисолларни киёслаб ўрганиш орқали тиллар уртасидаги фарқларни кўзатиш мумкин.

Қисман морфологик мувофиқлик грамматик категориялар бир хил маънони бериб, маъноси маълум даражада фарқланганда юзага келади. Буни отлардаги келишк категориясида ҳам куриш мумкин. Иккала тилда ҳам келишкнинг маъноси бир хил, лекин улар сони ва ифодалаётган маънолари нуктаи назардан фарқланади. Инглиз тилида иккита, ўзбек тилида эса олтита келишк бор. Умуман морфологик мос келмаслик. Бу ҳолатни грамматик категорияларнинг умуман мос келмаслигида кузатишимиз мумкин. Масалан, ўзбек тилида эгалик категорияси эгалик қўшимчалари орқали ифодаланади.

Ўзбек тилида

Китоб-им

Китоб-инг

Китоб-и

English

my book

your book

his/her book

Ўзбек тилидаги эгалик категорияси инглиз тилидаги эгалик категориясига умуман тўғри келмайди. Ўзбек тилида эгалик категориясини ифодалаш учун эгалик қўшимчасидан фойдаланилса, инглиз тилида олмошлардан фойдаланилади. Инглиз тилида отларнинг аниқ ёки ноаниқлигини ифодалаш учун муайян артикклдан фойдаланамиз. Аммо ушбу грамматик воситанинг ўзбек тилида мос варианты мавжуд эмас. Бу ҳолда артиклар маъноси тилнинг лексик ва синтактик воситалари ёрдамида берилади. Энди инглиз ва ўзбек тилларидаги грамматик мувофиқликнинг синтактик жихатдан мослашувини куриб чиқамиз:

Тўлиқ синтактик мувофиқлик деганда, структура мослиги, сўз бирикмалари ва гап бўлақларининг мослашуви тушунилади. Ўзбек ва инглиз тилларида тўлиқ синтактик мувофиқлик камдан-кам ҳолларда учрайди. Тўлиқ синтактик мувофиқликни Adjective + Noun қолипидаги сўз бирикмасида кузатишимиз мумкин: white flag - оқ байроқ. Худди шундай ҳолатни содда гапларнинг

кесими утимли феъл билан ифодаланганда ҳам куришимиз мумкин: He laughed. - У кулди. Қисман синтактик мувофиқлик. Қисман синтактик мувофиқликда сўз бирикмаларида маънолар мослиги бўлса-да, структураси бир-биридан фаркланади. Сўз бирикмаларидаги қисман синтактик мувофиқлик қуйидагича:

1. Синтактик жихатдан аниқловчили сўз бирикмалари ясалишида инглиз тили ўзгаришларга бой бўлмаган тил ҳисобланиб, аниқловчилар, асосан, сўзлар жойлашиши воситасида (Noun1+Noun2 структурасига биноан) ясалади ва қуйидаги турдаги муносабатларни ифодалайди:

Атрибутив:

English   **Ўзбек тилида**

Glass-tube   шиша найча

N1+N2   N1+N2

Бу мисолларда инглиз ва ўзбек тилларида фарқ кўзатилмайди.

Эгалик қўшимчалари: house-plan [N1+N2] уй плани [N1+N2 (-и)] - план дома [N1+N2 (-а)].

Юқоридаги мисоллардан куришиб турибдики, инглиз тилида ўзгариш йўқ, аммо ўзбек (-и қўшимчаси) ва рус (-а қўшимчаси) тилларида ўзгариш кўзатиляпти.

Яна бир мисол: workers club [N1+N2] - ишчилар клуби [N1 (-лар + -нинг) +N2 (-и)].

Қисман синтактик мувофиқлик биринчи компоненти сон билан ифодаланган сўз бирикмаларида ҳам кўзатилади:

English   **Ўзбек тилида**

one book   битта китоб

two books   иккита китоб

three books   учта китоб

four books   тўртта китоб

five books   бешта китоб

Инглиз ва ўзбек тилларида кўпликнинг ифодаланиш усули иккинчи таркибий қисм (компонент)да фаркланади.

English   **Ўзбек тилида**

Num+Npl.   Num+Nsing.

Бундан куринадики, ўзбек тилига нисбатан инглиз тилидаги мисолларда иккинчи компонентда ўзгариш мавжуд. Умуман синтактик мое келмаслик

дейилганда, аслият тили билан таржима тили уртасидаги маълум синтактик конструкциялар етишмаслиги ёки мос келмаслиги тушунилади.

Инглиз тилида бу синтактик конструкциялар гапнинг тўлиқ бўлмаган ёки иккинчи даражали бўлаklarини ташкил қиладиган феълнинг шахссиз шакллари билан ифодаланади. Предикатив конструкцияларнинг семантик вазифаси харакатларнинг бир-бири билан ўзаро алоқада булиши ва муайян вазиятда мослашишини билдиради. Ушбу конструкциялар билан гапнинг бош бўлаklари уртасида расман грамматик боғлиқлик булмаса-да, улар уртасида доимо мувофиқлик мавжуд. Предикатив конструкцияларда харакат ёки холат содда ва кўшма гаплар таржимасида аниқланади. Масалан: I heard the door open. -Эшик очилганини эшитдим.

Грамматик трансформация турлари. Бир тилдаги маълумотни бошқа бир тилда ифодалаш учун бир қанча лексик ва грамматик трансформация турларидан фойдаланишга тўғри келади. Қуйида грамматик трансформациянинг грамматик ўрин алмаштириш, грамматик транспозиция, грамматик тушириб қолдириш, грамматик кўшиш каби турларини кўриб чиқамиз.

Г р а м м а т и к ў р и н а л м а ш т и р и ш деганда, бир гап бўлагини бошқа бир гап бўлаги билан ёки бирор сўз шаклини бошқа сўз шакли билан алмаштириш тушунилади. Грамматик ўрин алмаштиришда икки холат кузатилади: а) гап бўлаklarини алмаштириш; б) сўзнинг грамматик шакллари алмаштириш.

Ўрин алмаштириш орқали таржима қилишнинг бир неча сабаblари мавжуд:

- таржима қилинаётган тилда аслиятдаги грамматик шакл ёки конструкцияларнинг мавжуд эмаслиги;
- шакл ва конструкцияларнинг бирикишида мувофиқликнинг етишмаслиги, шунингдек, лексик сабаblарга кўра турли хил мослашувлар ва сўзларнинг ишлатилиши;
- худди шу маънодаги гап бўлагининг етишмаслиги.

Қуйидаги мисол инглиз тилидаги иккита гапнинг бўлаklари ўрнини алмаштириш орқали феълнинг маънолари очиб берилади:

He says he will come. - У келишини айтяпти. He said he would come. - У келишини айтди.

Ўзбек тилида шунга ўхшаш сўз шакли бўлмаганлиги туфайли сўзларнинг маънолари бошқа грамматик воситалар ёрдамида ифодаланган. Ўзбек тилида феъл функцияси сифатдош қўшимчаси -жак ёки харакат номи -(и)ш қўшимчалари билан ифодаланади. Гап бўлаklари ўрнини алмаштиришнинг шартли ва ихтиёрий турлари мавжуд. Таржимада шартли ўрин алмаштириш аслият тилидаги гап бўлаklarида ишлатилган воситанинг таржима тилида

мавжуд эмаслиги ёки мос келмаслигида кўринади (масалан, инглиз тилидаги артикль). Ўзбек тилида артикль бўлмаганлиги учун уни таржима қилишда турли лексик ва грамматик воситалардан фойдаланилади. Артикль гумон, кўрсатиш олмошлари, сон ва урғу вазифаларида ҳам келиши мумкин. Шунинг учун ўзбек тилида артикларнинг маъносини берадиган турлича воситалардан фойдаланилади: When we were in Majorca, there was a Mrs. Leech there and she was telling us most wonderful things about you. (A. Christie) - Биз Майоркада бўлганимизда қандайдир миссис Лич бор эди. У бизга сиз тўғрингизда жуда кўп кизикарли нарсаларни айтиб берганди. (А. Кристи) Бу таржимада гумон олмошларидан ноаниқ артикль ўрнида фойдаланилган.

Ихтиёрий урин алмаштиришда контекстдаги маънога қараб ўрин алмаштирилади: The climb had been easier than he expected. - Кўтарилиш у кўтгандан кўра осонроқ кечди. Юқоридаги мисоллардан кўришиб турибдики, инглиз тилидаги аниқ артикль билан келган от ўзбек тилида инфинитив билан берилган. Грамматик алмаштиришлар аслиятдаги грамматик бирликнинг таржима тилига ўзгача грамматик маъно билан ўгириладиган таржима усули ҳамдир. Манба тилининг исталган сатҳидаги грамматик birlik алмаштирилиши мумкин: сўз шакли, нутқ қисми, гап бўлаги, маълум турдаги гап. Таржимада ҳар доим МТ шаклининг ТТ шаклига алмаштирилиши юз беради.

Синтактик қайта кўриш кўп ҳолларда инверсияли гап таржимасида, яъни сўзларни тескари тартибда таржима қилиш зарурияти бўлган гапларда талаб қилинади. Инверсия стилистик ёки маъновий талаблардан келиб чиқади. Инглиз тилида инверсия жуда ифодали эмфатик восита ҳисобланади. Грамматик алмашинувда аслиятдаги грамматик birlik таржима тилида бошқа грамматик белги билан алмаштирилади. Бу сўз категориялари (род, сон), сўз туркумлари, гап бўлақлари алмашинуви орқали амалга оширилади. Масалан, инглиз тилида кўпликдаги от таржимада birlikда от билан келиши ёки аксинча бўлиши мумкин. Масалан, money (бир-ликда) - дeньги (кўпликда) - пул (бирликда); struggles (кўплик-да) - борьба (бирликда) - кураш (бирликда). We are searching for talent everywhere. (Бирликда) - Мы повсюду ищем таланты. (Кўпликда) - Биз ҳамма жойдан талантларни кидириямиз. (Кўпликда).

They left the room with their heads held high - Они вышли из комнаты с высоко поднятой головой. (Бирликда) - Улар хонага бошларини ғоз тутганларича киришди. (Кўпликда).

Энг кўп тарқалган грамматик трансформация тури сўз туркумлари алмашинувида кузатилади. Бунда отларнинг феъл ва сифат билан алмашинуви кўпроқ учрайди:

He is a poor swimmer. - Он плохо плавает. - У ёмон сўзати.

She is no good as a letter-writer. - Она не умеет писать письма. - У хат ёзолмайди.

I am a very rapid packer. - Я очень быстро укладываюсь. - Мен тезда йиғиштириб бўламан.

Таржимада сўз туркумларини алмаштириш гап таркибининг ўзгаришига олиб келади. Масалан, қуйидаги жумла таржимасида эга ўрин холи билан алмаштирилган:

Аслият: The last week saw an intensification of diplomatic activity.

Русча таржима: На прошлой неделе наблюдалась активизация дипломатической деятельности.

Ўзбекча таржима: Ўтган ҳафтада дипломатик муносабатларнинг фаоллашуви кузатилди.

Ноаниқ артикль таржимада «one» сони ёки гумон олмоши билан алмаштирилиши мумкин.

She solved the problem at a blow. - У муаммони бир зумда ҳал этди.

An apple a day keeps the doctor away. - Кунда бир олма, табибни эсга олма.

He had not an enemy on earth. - Унинг бу оламда бирорта ҳам душмани йўқ эди.

She is a Mrs. Eryllyne. - Бу қайсидир миссис Эрлинн.

Г р а м м а т и к т р а н с п о з и ц и я деганда, манба тили билан таржима тилидаги лингвистик элементларнинг урин алмашиши тушунилади.

Транспозициянинг икки тури мавжуд: 1) гап бўлаклари урнининг алмашиши;

2) қўшма гапларда синтактик боғлиқлик. Масалан: Active defenders of the national interests of their people, the Actives, are at the same time true internationalists. (W. Foster) - Фаоллар ўз халқи миллий манфаатларини дадил

химоя қиладилар ва айни вақтда, улар ҳақиқий байналминалчилар ҳамдир. (В.

Фостер) A big scarlet Rolls Royce had just stopped in front of the local post office.

(A. Christie) - Махаллий алоқа булими олдида қизил рангдаги катта Ролс-Ройс

автомашинаси тўхтади. (А. Кристи). Инглиз тилида гапнинг семантик маъноси

ноаниқ артикль билан ифодаланган, ўзбек тилида эса бу иккинчи даражали

маъно ҳисобланади. Инглиз тилидаги мураккаб қўшма гапни ўзбек тилига

таржима қилиш жараёнида бош гап ва эргаш гаплар жойи ўзгариши мумкин.

Бу шуни англатадики, мураккаб қўшма гапдаги сўзлар тартиби бошқа

тилларда ҳар доим ҳам мос келавермайди. Масалан: A remarkable air of relief

overspread her countenance as soon as she saw me. - Мени кўриши биланок, унинг

юзиди хотиржамлик аломати пайдо бўлди.

С ў з л а р н и т у ш и р и б к о л д и р и ш грамматик трансформациянинг бир

тури бўлиб, грамматик компонентларнинг қисқартирилишида кузатилади: He

raised his hand. - У қўлини кўтарди. Бу гапда «his» (ўз) олмоши тушиб колган.

Кўшиш грамматик трансформациянинг шундай турики, унда аслият тилидаги грамматик ва семантик компонентларни таржима тилида сўз кўшиш орқалигина кайта тиклаш мумкин: Also, there was an awkward hesitance at times, as he essayed the new words he had learnt. - Баъзан у яқиндагина ўрганган сўзларини талаффуз қилишга хозирланиб, тўхтаб қоларди.

Феълнинг маъноси ўзбек тилида «яқиндагина» равиши билан ифодаланган. Инглиз ва ўзбек тилларида сўз тартиби орасида фарқ, кўпинча, таржимада кайта тузишни талаб қилади. Шу сабабли таржимада аксарият холларда ўзбек тилининг синтактик меъёрларига мувофиқ тарзда гапни кайта тўзишга тўғри келади. Эгани кесимдан ажратиб турадиган аниқловчи гуруҳлар билан эга ифодаланган ҳолатларда ҳам таржимада гапни кайта тузиш талаб қилинади. Бу ҳолатни қиёсий даража сифатлари таржимасида ҳам кўзатиш мумкин: The stoppage which is in support of higher pay and shorter working hours began on Monday. - Забастовка в поддержку требований о повышении заработной платы и сокращении рабочего дня началась в понедельник. - Иш ҳақини кўпайтириш ва иш вақтини қисқартиришни қўллаб-қувватловчи иш ташлашлар душанба кунини бошланди.

Хулоса. Таъкидлаш жоизки, грамматика тилининг устундир. Ушбу устунсиз ёки устуннинг нотўғри қурилиши ҳар қандай муқобиллиги юқори даражадаги таржимани ҳам йўққа чиқаради. Таржима жараёнидаги морфологик ва синтактик тўлиқ муқобил, қисман муқобилликлар ёки умуман мос келмаслик ҳолатларини олмош, артикль, грамматик род, феъл ва бошқа грамматик категориялар орқали ўрганиш муаммолар ечимида қайси йўлдан боришни аниқ кўрсатиб беради.

Мунозара учун саволлар:

1. Таржима жараёнида пайдо бўладиган грамматик муаммолар қайсылар?
2. Нима сабабдан таржима жараёнида грамматик муаммолар пайдо бўлади?
3. Инглиз ва ўзбек тиллари мисолида грамматик род таржимаси муаммосига мисол келтиринг.
4. Инглиз ва ўзбек тиллари мисолида олмошлар таржимаси муаммосига мисол келтиринг.
5. Инглиз ва ўзбек тиллари мисолида феъллар ва, умуман, предлоғлар таржимаси муаммосига мисол келтиринг.
6. Артиклар таржимаси ҳақида сўзланг.
7. Инглиз ва ўзбек тиллари мисолида эргашган қушма гаплар, мураккаб қушма гаплар ва изоҳловчилар таржимаси муаммосига мисол келтиринг.

8. Грамматик сатҳдаги номутаносибликнинг таржима матнга курсатадиган таъсири ҳақида сўзланг.
9. Аслият тилида бўлган, аммо таржима тилида кўзатилмайдиган грамматик ходисалар қандай таржима қилиниши мумкин?
10. Аслиятда атайлаб бўзиб берилган сўзларни қандай таржима қиламиз?

5-мавзу. Таржиманинг стилистик муаммолари

1. Услубнинг таржимавий талқини.
2. Матннинг функционал-стилистик хусусиятлари.
3. Бадиий матн таржимаси.
4. Перифразалар таржимаси.
5. Цитаталар, жаргонга оид сўзлар таржимаси.
6. Сўз ўйинлари таржимаси.
7. Реклама матнларининг стилистик хусусиятлари.
8. Стилистик компенсация усули.

Таълимий мақсад: талабаларни таржима жараёнидаги лексик бирликлар ва уларнинг мувофиқ муқобилларини топиш усуллари билан таништириш.

Таянч сўз ва иборалар: қиёсий стилистика, аслият матн услуби, стилистик воситалар, сўзнинг стилистик бўёқдорлиги, бадиий таржимада муаллиф услубини сақлаш, услубий муаммо, бадиий асар тили ва услуби.

Стилистика тилшуносликнинг ажралмас қисми бўлиб, у бадиий нутқнинг ифодаланиш услублари, уларнинг таъсирчанлиги ва, умуман, инсон нутқини ўрганадиган фандир. Қиёсий стилистика бевосита қиёсий типология билан боғланган бўлиб, услубларни таҳлил қилиш йўллари, атамалар ва уларнинг тузилишини ҳам ўрганади. Бунда уларнингмавҳумлик даражаси, маъно хусусиятлари, тўғри ва кўчма маъноларнинг ифодаланиши, сўзларнинг ўзаро боғланиш қоидаларига кўра таҳлил олиб боради. Шу йўналишда фразеологик тургун бирикма ва ўзгарувчи сўзлар таҳлили ҳам берилади. Е. Г. Эткинд таржимани икки тилнинг қиёсий стилистикаси, дея таърифлайди. Чунки бадиий таржиманинг вазифаси – асл нусханинг услубий қиёфасини ўз тилида қайта яратишдан иборат. Демак, қиёсий-услубий тадқиқот икки тил лисоний воситалари мазмунининг услубий жиҳатдан ўзаро мос келиш-келмаслиги ҳақида тўғри ҳукм чиқариш имконини яратади. Бадиий асар тили ва услуби хилма-хил бадиий-тасвирий ва услубий воситалар силсиласининг ўзига хос равишда ранг-баранг шакл ва кўринишларда намоён бўлишидир. Улар асарнинг бадиий қиймати ва образли асосини ташкил этади. Бу жараёнда

айрим лисоний-услугий бирликлар шу восита ва услублар таркибидан шартли равишда ажратиб олиниб, илмий таҳлил қилинади. Зеро, асарнинг бадиий образи асосини ташкил этадиган восита ва усуллар йиғиндиси таржимада қай даражада акс этганлиги кўп жиҳатдан унинг таркибидаги алоҳида лисоний-услугий воситалар вазифаларининг қайта яратилиш даражасига боғлиқ. Аммо таржиманинг аслият руҳини қай йўсинда ифода эта олганлиги ҳақидаги хулоса матний уйғунлик асосида чиқарилади. Бундан ташқари, аслият матнда унинг миллий хусусиятини белгилайдиган сон-саноксиз лисоний-услугий воситалар учрайдики, бундай ўзига хос буёқли бирликларга ўзга тарихий-маданий жараён соҳиблари бўлмиш халқлар тилидан гоҳо муқобил воситаларни танлаш имкони бўлмайди. Мазкур бўшлиқ таржимоннинг аслият соҳибларига хос миллий хусусиятларга мурожаат қилиши орқали тўлдирилади. Бусиз ҳеч бир таржима ўз мақсадига эриша олмайди. Таржимадаги услубий муаммолар икки тил матнларининг жанрларга кўра мувофиқ келишини тақозо этмайди. Шунинг учун таржимада аслият воситаларига вазифавий уйғун тил бирликлари танлаш муаммосини ўрганиш масаласи муҳим назарий аҳамият касб этади. Демак, қиёсий стилистика аслият ва таржима тиллари лисоний-услугий воситаларини қиёсий таҳлил қилиш орқали таржима амалиётини умумлаштириш вазифасини кўйиб, таржима матннинг аслиятга мослик даражасини белгилаш учун хизмат қилади.

Метафора – икки нарсанинг айрим тасодифий белгиларига, бу белгиларнинг ўхшашлигига асосланган ифода усулидир. У луғавий-манتيқий ва кўчма-матний маъноларнинг ўзаро муносабатига асосланади. Масалан, «тил» ўз ва кўчма маънода қўлланган бирикмаларни кўриб чиқамиз:

иссиқдан итнинг тили осилган (ўз маъносига); соатнинг тили, кўнғироқнинг тили (кўчма маъноларда).

Метафора инглиз тилидаги газета услубида жуда кўп қўлланади. Таржимада эса уларни ҳамма вақт ҳам метафора шаклида бериш қийин кечади. Аслиятда мантиқан эркин маънодаги сўзлар ёрдамида баён этилган фикр таржима тилида ҳар хил луғавий маънога эга лисоний воситалар – аслиятдаги воситага моддий жиҳатдан яқин ҳамда ундан лексик таркиби билан фарқ қиладиган тил бирликлари ёрдамида ифода этилади. Контекстуал синонимик қаторни ташкил этадиган бундай вариантларнинг моддий жиҳатдан аслиятдаги бирликка яқини кўпроқ ўзга тиллар таъсирида ҳосил қилинган бўлади. Унинг нутқда, хусусан, таржимада учраши, сўзларнинг ўзаро бирикуви, фикрнинг меъёр доирасида ифода этилиши нуқтаи назардан ҳеч қандай эътирозга сабаб бўлмайди. Ундан лексик таркиб жиҳатидан фарқ қиладиган бирикма эса, асосан, азалдан таржима тилининг «мулки» ҳисобланади. Таржимада айнан

шу вариантга мурожаат қилиш таржима тилининг табиийлигини юзага келтиради. Чунки бу йўл нафақат фикрнинг тўғри талқин этилишини, балки ифоданинг соф ўзбекона жарангдорлигини ҳам таъминлайди.

Масалан, рус кишиси фарзанд кўрмаган одамга нисбатан он был бездетен бирикмасини ишлатса, ўзбек жўнгина қилиб, у бепарзанд эди дейиши мумкин. Ифода ҳеч қандай эътирозга сабаб бўлмайди. Аммо она тили нозикликларини биладиган ўзбек бундай ноқулай вазиятда у тирноққа зор эди иборасидан фойдаланишни афзал кўради.

Питер Абрахамснинг «Қабрдаги гулчамбар» романи персонажининг шикоятмуз оҳангда айтган I didn't sleep last night гапини ўзбек тилига моддий жиҳатдан аниқ Кеча мутлақо ухламаган эдим тарзида ўгириш ҳам табиий жаранглаган бўлар эди. Аммо санъаткорнинг ўз масъулиятига ижодий ёндашиб, мазкур фикрнинг соф ўзбекча баёни ҳақида ўйлаши жумланинг оғзаки нутққа хос Кеча мижжа қоқмаган эдим шаклидаги ажойиб талқинини юзага келтирган: It gave me chance to sleep, I didn't sleep last night. (WU, 131) – Ҳечкиси йўқ, қайтанга ухлаб олдим, кеча мижжа қоқмаган эдим. (ҚГ, 136).

Шундай қилиб, барча унсурлари ўз маъносида қўлланилган сўз бирикмалари ва ҳатто жумлаларни таржима қилишда ҳам моддий аниқлик йўлидан бориш ҳамма вақт ҳам қутилган таъсирчанликка олиб келавермайди. Прагматик мутаносибликка эришишда аслият матн бирликлари таржимасига ижодий ёндашиб, таржима тилида мавжуд синонимик вариантларнинг қайси бири ушбу ҳолатга кўпроқ мос келишини аниқлаш зарурати туғилади. Зеро, муайян фикр аслият тилида бир ифода ёрдамида баён этилса, таржима тилида моддий жиҳатдан ўзгача ифода воситаси орқали мақбулроқ акс эттирилади. Ўз она тилида жуда кўп сўз бойлигига эга моҳир таржимон, одатда, луғавий муқобилликдан кўра вазифавий уйғунликка кўпроқ эътибор бериб, бадиий матннинг эстетик хусусиятини қайта яратади.

Шундай ҳол, айниқса, диалогик нутқ таржимаси мисолида янада яққолроқ кўзга ташланади. Бу, хусусан, маданият даражаси ва билим савияси билан бири-биридан ажралиб турадиган персонажлар нутқи таржимасида кўпроқ намоён бўлади. Шундай қилиб, таржимон нафақат муайян услубий вазифа ифодаси учун қўлланган образли ёки ҳиссий-таъсирчан лисоний воситани, балки амалий жиҳатдан қийинчилик туғдирмайди деб тасаввур қилинадиган эркин маънодаги у ёки бу сўз ёхуд сўз бирикмасини ўгиришда ҳам ҳар доим ўша восита мазмунини таржима тилида қандай сўз ёки сўз бирикмаси аниқроқ ва тўлароқ ифода этиши мумкинлиги, мавжуд вариантлардан қайси бирининг аслият руҳига кўпроқ мос келиши ҳақида ўйлаши ва доим ўз олдига назарда тутилган фикрни қай тарзда янада равонроқ баён этиш мумкин деган саволни

кўйиши зарур. Меҳмонни таомга таклиф этаётган рус кишиси: «Прошу, к столу!» – дейди. Аммо ўз она тилидаги сўз бойлиги кўп ва ўзи мансуб халк анъанасидан яхши хабардор ўзбек таомнинг стол устига тортилган бўлишига қарамасдан, меҳмонга:

«Марҳамат, дастурхонга!» – дея лутф қилади.

Ўзбек тилида «ҳали буниси ҳолва» деган фразеологик бирлик мавжуд бўлиб, у, асосан, бирор азоб-укубатнинг келажакда муқаррар тарзда содир бўладиган ташвиш ва укубатлар олдида арзимас эканлигини образли ифода этади. Шу фикр инглиз ва рус тилларида эркин маънодаги сўзлар ёрдамида баён этилган экан, ўзбек тилида ҳам уни шу тарика ифода этиш имконияти мавжуд. Аммо муқобил нуткий вазиятларда ўзбек тилида, одатда, қуйидаги мисол таржимасидагидек, эслатилган фразеологизмдан фойдаланиш табиий ўзбекона жарангдорликни юзага келтиради: Does that sting? Good, that's nothing to how it will feel later. The pain hasn't started yet. – Нима, куйдирыптимми? Буниси ҳолва. Ҳамма ҳунарини кейин кўрсатади.

Хулоса. Услуб – тилнинг бегадидир. Аслият тилининг ўзига хослигини, ундаги гўзал ва бетакрор жараёнларни таржимада акс эттириш – ҳар бир таржимон олдида турган вазифа. Бадиий матн таржимони бу ҳодиса билан чамбарчас боғлиқ. Стилистик бўёқдорликни акс эттириш таржимондан ўзига хос маҳоратни талаб этади. Бунда, албатта, прагматиканинг ҳам роли катта.

Таржиманинг стилистик муаммолари таржимондан бадиий адабиётнинг қайта яратилишида муаллиф услубини сақлаш, ўзга маданиятга оид асар таржимасида услуб, шакл ва маънони бериш, асар қаҳрамонининг шахсини очиб беришда стилистик бўёқдор сўзлар таржимаси каби масалаларни бартараф этишни кўзда тутати.

Мунозара учун саволлар:

1. Таржима жараёнида қандай стилистик муаммолар пайдо бўлади?
2. Аслият матн услуби таржима жараёнида қандай ўзгаришларга учраши мумкин?
3. Аслият тилида мавжуд бўлган стилистик бирликларни таржимада берилишининг муаммолари ҳақида сўзланг.
4. Сўзнинг стилистик бўёқдорлиги нима?
5. Асар қаҳрамонининг шахсини очиб берадиган услубий бўёқдор сўзлар таржимаси ҳақида сўзланг.
6. Таржимада бирликларнинг грамматик сатҳда алмашиб келиши нимага олиб келади?

7. Бадиий адабиёт таржимасида муаллиф услубини сақлаш муҳимлиги ҳақида сўзланг.

8. Бошқа маданиятга оид асар таржимасида қандай услубий муаммолар келиб чиқади?

9. Таржимада сақланиши лозим бўлган услуб, шакл ва маъно қандай таржима қилиниши зарур.

10. Аслият матн муаллифи услуби билан таржимон услуби яқин бўлиши керакми? Нима учун?

FOR AUTHOR USE ONLY

6-мавзу. Таржиманинг прагматик масалалари

1. Таржимада коммуникация элементларини ҳисобга олиш зарурияти.
2. Давр колорити, жой каби экстралингвистик факторларни ҳисобга олиш.
3. Матннинг ғоявий йўналишини таржимада сақлаш масалалари.
4. Муаллиф – таржимон алоқаси.
5. Таржимада асл матн муаллифининг руҳиятини сақлаш.
6. Бадиий таржимада когнитив диссонанс назарияси.
7. Бадиий таржимада когнитив диссонанснинг келиб чиқишсабаблари ва ечимлари.

Таълимий мақсад: талабаларни аслиятнинг прагматик хусусиятлари ва уни таржимада қайта тиклашнинг ўзига хос хусусиятлари, матннинг прагматик салоҳияти, уни таржимада акс эттириш, прагматик адаптация, таржиманинг аслият прагматик йўналтирилганлигига боғлиқлиги билан таништириш.

Таянч сўз ва иборалар: таржима прагматикаси, прагматик салоҳият, таржимада таг билимларнинг (фоновые знания) аҳамияти, прагматик маъно, трансформация, сўзнинг услубий бўёқдорлиги, прагматик алоқа, семантик алоқа, миллий бўёқдор сўзлар, таржимон малакаси, муаллиф услубини сақлаш.

Прагматика (юнонча прагма - ҳаракат) - муайян нутқ жараёнида белгилар ва уларнинг иштирокчилари уртасидаги муносабатни ўрганувчи семиотиканинг бир булимидир. Прагматикага бугунги кунда тил вакилларининг муайян сўзлар ва семантик конструкциялар ёрдамида ўз муносабатини билдириш ва сухбатдошнинг муносабатини тушуниш даражаси, яъни мавжуд вазиятдан келиб чикиб муносабат билдириш сифатида қаралади.

Прагматика амалиётининг ривожланишида уч босқич кўзатилади:

Биринчи босқич. 1930 йилда «прагматика» атамаси биринчи марта семиология-семиотика (белгилар ҳақидаги фан) нинг булими сифатида қулланилди. Карнапнинг таъкидлашича (1938), прагматика тилдан фойдаланувчининг сўз ва муносабатларига асосланган бўлади. Чарльз Моррис семиологияни 3 қисмга ажратади (1940): синтактика, семантика ва прагматика. Грейснинг фикрича, имплицатуралар харфий муқобили бўлмаган аспектлар маъно ва мантикни ифодалашнинг маъқул йўли ҳисобланади. Яъни шу йўл билан тил бирликларининг шартли структурасида нима назарда тўтилаётганлиги эмас, балки нимага ишора қилинаётгани ўрганилади. Иккинчи босқич. 1950-1960 йилларда файласуфлар (Аустин, Серл ва Паул Грис) нутқ коммуникацияси ва имплицатура назариясини яратди.

Учинчи босқич. 1977 йилда Якоб Л. Мей Голландияда биринчи «Прагматика» журнаlinesи нашр эттирди. 1983 йилда чоп этилган Левиннинг «Pragmatics», Жеофрей Личнинг «Principle of pragmatic association) номли китоблари бу соҳадаги жиддий тадқиқотлардан эди. 1988 йилда IPA (International Pragmatics Association) нинг ташкил этилиши прагматиканинг фанда долзарб йуналиш сифатида урин эгаллаганлигини курсатади. Жаҳон тилшунослигида прагматиканинг Британия ва Америка мактаблари шаклланди. Бу мактаблар гап структураси ва грамматикасини дейктик ифодалашга йўналтирилган эди. Прагматик маънонинг таъсири баён мазмуни ва шакли уйғунлигида намоён бўлади. Таржима жараёнида прагматик маънонинг маълум қисми тушиб қолиши мумкин. Нойтбертнинг фикрича, прагматик маънонинг таржимага кучиши қуйидагича содир бўлади:

- 1) таржимага кучишнинг юқори даражаси (илмий-техникавий адабиёт ва х.к.);
- 2) таржимага чекловлар билан кўчиш (бошқа тил вакиллари учун информацион-аналитик материаллар тайёрлашда);
- 3) аслият прагматикасининг деярли таржимага қўчмаслик холати (матн муайян тил вакилларигагина қаратилган бўлса).

Катрин Райснинг таъбирича, прагматик маънони алоҳида етказиб бериш имкони йўқ. Таржима буюртмачининг маънафатларига мос келиши керак.

Куринадики, прагматика - бу тил жамоасининг тил бирликларига бўлган субъектив муносабати. Уларнинг бу муносабатдаги компонентлари хусусиятлари тилнинг прагматик хусусияти тушунчасини келтириб чиқаради. Таъкидлаш жоизки, тилшуносликдаги прагматика тушунчаси фақатгина тил бирикмаларининг прагматикаси тушунчасини ўз ичига олмайди. Бу тушунча анча кенг бўлиб, у ёки бу тилнинг коммуникатив жараён иштирокчилари ва воқеа сюжети хилма-хиллиги ҳамда иштирокчиларнинг малакасига ҳам боғлиқлигини ифодалайди. Айнан сўз икки хил гуруҳ вакиллари томонидан турлича қабул қилиниши мумкин. Мисол учун, «хакка етишиш» бирикмаси илоҳият илмининг ҳадисини олган кишиларда бошқача тасаввур уйғотса, оддий кишиларда ёки гайридинларда умуман бошқача тасаввур уйғотади. Тилнинг прагматик муаммолари референциал баҳоловчи маъноларни ўрганишга нисбатан кам тадқиқ қилинган.

Л. С. Бархударов таржимада рецепторнинг қабул қилиш даражасини ўрганишда хар бир сўзнинг лексик-семантик маъносини қуйидаги типларга бўлиб ўрганишни тавсия қилади:

- 1) сўзнинг стилистик тавсифи.
- 2) сўз маънолари рўйхати.
- 3) сўзнинг эмоционал буюғи.

Сўзнинг стилистик тавсифи ва прагматик маъно. Ҳамма жанрларда кулланувчи (яъни стилистик бетараф) сўзлар билан бир каторда, кулланиш доираси чекланган сўз ва сўз би-рикмалари мавжудки, уларни маълум жанрлар ва тиллар учунгина қўллаш мумкин. Бундай чеклашлар сўзларнинг стилистик тавсифини белгилаб беради. Шу мақсадда ҳам таржимашуносликда «стилистик тавсифнома» атамаси кўп қулланади. Маълумки, нутқни ифодалашнинг икки асосий қуриниши хисобланган оғзаки-сўзлашув ва ёзма турлари мавжуд. Ёзма нутқнинг қуйидаги асосий жанрлари мавжуд: 1) бадиий адабиёт; 2) расмий-илмий жанр; 3) публицистик жанр ва ш. к.

Бу жанрларнинг ҳар бири кичик гуруҳларга булинади. Масалан: бадиий адабиёт - бадиий проза; драматургия ва шеърятга, расмий-илмий жанр расмий матнларга, публицистиканинг ўзи сиёсий адабиёт, газета ва журнал жанрлари каби турларга бўлинади. Юқоридагилардан келиб чиқиб, инглиз ва ўзбек тилларида қуйидаги стилистик характердаги сўзларни учратишимиз мумкин:

1. Н е й т р а л - луғат таркибининг ядросини ташкил қилувчи ва ҳамма жанрларда қулланадиган сўзлар.
2. О ғ з а к и - с ў з л а ш у в - оғзаки нутқда, норасмий вазиятларда ишлатиладиган сўзлар. Улар ёзма нутқда қўлланилмайди, аммо бадиий асарда персонаж нутқини ифодалаш учун истифода этилади.
3. К и т о б и й - китобий нутқнинг ҳамма турида қулланилувчи ва оғзаки сўзлашувда доимий ишлатилмайдиган, юзага келадиган маълум бир вазиятлардагина қулланилувчи прагматик маъноли сўзлар.
4. П о э т и к - фақат шеърятда ишлатиладиган кутаринки руҳдаги прагматик маъноли сўзлар.
5. Т е р м и н о л о г и к - бу турга илм-фанга оид прагматик маъноли сўзлар қиради.

Ҳар бир миллатнинг фикрлаш доираси, маънавий дунёси бир-биридан фарқ қилади. Буни, кўпинча, миллатнинг диний эътиқоди ва фалсафий мушоадаларининг турлича эканлиги билан изохлаш мумкин. Аммо бир-биридан ўзок китъа ва ўзаро кардош бўлмаган тилларда умуминсоний тушунчаларни ифодаловчи сўзлар ҳам бор. Масалан, Хумбольт университети ўқитувчиси доктор Дорис Шульс бир масалага эътиборни қаратади: немис ва ўзбек тилларидаги «мехмондустлик» (гастфроденштафт) сўзи бир хил маънодаги икки: гаст (мехмон), фроденштафт (дустлик) сўзларидан таркиб топган. Демак, тили ва дини бўлакча халқлар орасида ҳам муштарак тушунчаларни англатувчи сўзлар мавжуд. Таржимондан ана шундай синчковлик билан ўз тили ва таржима лексикасини киёслаб ўрганиш, ҳар битта

сўзнинг энг муқобил вариантини танлаш талаб қилинади. Баъзи ҳолларда битта жумлада икки-уч хил прагматик эмоционал буёқ учраши мумкин:

Please come in (расмий). Come in (нейтрал).

Come in, will you (маиший, салбий буёкли).

Get the hell in here (фамиляр, салбий эмоционал).

«Киз» сўзининг регистри қуйидагича булиши мумкин:

A girl (нейтрал эмоционал) - киз.

A maiden (ижобий эмоционал) - малак.

Баъзан нейтрал ёки эмоционал прагматик маъно ифодаловчи сўзлар кахрамон характерини ёркинрок ифодалаш мақсадида макроконтекстдан келиб чиқиб, салбий эмоционал сўзлар билан алмаштирилиши мумкин. Масалан, Е. Хеменгуэйнинг «Алвидо, курол» асарига д е в у ш к и здесь увидели, что такое фронт жумласини Иброхим Гафуров бу онаси упмаган о й и м т и л л а л а р уруш нималигини шу ерга келиб билишган шаклида таржима қилади. Бу ерда кизларнинг ҳолати таржимон қуллаётган киноя буёгига эга бўлган прагматик маъноли сўз орқали очиб берилади. Қуйида яна прагматик эмоционал маъноли сўзлардан мисоллар келтирамыз: Money (нейтрал эмоционал).

Dough, Dash (салбий эмоционал).

Food (нейтрал эмоционал).

Meal, Dish (ижобий эмоционал).

Grub (салбий эмоционал).

To live (нейтрал эмоционал).

To hand out (салбий эмоционал).

Демак, оғзаки-сўзлашув нутқидаги сўзлар маиший (фамиляр) ва эркин сўзлашув гуруҳига, китобий лексикадаги сўзлар расмий сўзлар гуруҳига, шеъриятда қулланувчи сўзлар эса кутаринки рухиятдаги сўзларга мос келиши мумкин. Прагматик маънони ўгиришда киёсий бирикмалар, метафоралар муҳим роль уйнайди. «Тулкидек айёр», «эшакдек кайсар», «куёндек куркок» каби метафоралар аслиятда учраса, уларни таржима қилишдан аввал таржима тилида ҳам шунга ўхшаш тасвирий ифода воситалари бор-йўқлигини аниқлаш, йўқ бўлса, контекст мазмунидан келиб чиқиб, уларни таржима тилидаги шу маъноларни аниқлаш бош бирликлар билан алмашти-риш яхши натижа беради. Таъсирчан ва жонли нутқнинг вужудга келиши прагматик мазмундаги мақол, матал ва фразеологизмларга боғлиқ. Нотиклар ўз нутқининг прагматик таъсирчанлигини ошириш учун ана шу воситалардан кенг фойдаланади. Шу мақсадда ёзувчилар ҳам ўз асарларида мақол, матал ва фразеологизмлардан, жонли сўзлашув тилининг прагматик элементларини ўрни билан ишлатади.

Фразеологик бирикмаларнинг келиб чиқиши ва таракқиёти ҳар бир тилнинг ривожланиш тарихи, лингвомаданий ва минтакавий-географик шароити, қўлланиладиган лисоний воситаларнинг прагматик маъноси билан боғлиқ булиши мумкин. Масалан, маҳалла ва кучада ҳар қуни арик билан юзлашадиган ўзбекларда Олдиндан ошан сувнинг кадри йўқ мақоли анча машҳур. Ота-боболаримиз ёнларидан оқиб утувчи беминнат арик суви орқали богдорчилик қилиб, куча бетларини кукаламлаштирган. Аммо кишилар кунлик эҳтиёжга айланган сувнинг кадрига етмай, ариқларга ахлат тўкиб, ифлос қилган, бу ҳолат эса кишиларга беминнат хизмат қилувчи, аммо бу хизмати кадр топмаган одамга муқояса қилинган. Шунингдек, мазкур ибора орқали кишилар кадрламай куйган буюм ёки воқеа-ҳодиса ҳам ифодаланади. Масалан: Олдиндан оққан сувнинг кадри йўқ, ўзимизнинг кишлок касалхонасида ҳам муолажа учун шароит етарли бўлса, шаҳарга бориш қаёқдан чиқди. Бирок инглиз ва рус тилларида бу фразеологик бирликнинг муқобили йўқ:

The cow knows not what her tail is worth until she has lost it. - Сигир думи йўқолмагунича, унинг кераклигини билмайди. (Сўзма-сўз таржима). Что имеет, не хранит, потерявши, плачет. - Борини асрашмайди, йўқотгач, йиғлашади.

«Таржима қилиниши мушкул тил бирликлари» тизимида салкам биринчи ўринда турувчи тил бирликлари прагматик маъноли муносабатларни ифодаловчи фразеологизмлар ҳисобланади. Улар таржима муаммоларини ўрганувчи амалиётчи таржимонни ҳам, назариётчи таржимашуносни ҳам жиддий уйлашга мажбур қилади. Таржимашунос олимлар Ш. Балли, В. В. Виноградов, Б. А. Ларин, К. Мусаев ва Н. М. Шанский, А. В. Федоров, Рейскер, С. Влахов ва Ф. Флорин, А. Нарзику ловнинг ишларида фразеологизмлар таржимаси муаммолари чуқур таҳлил қилинади. Фразеологизмларнинг берилишида асосий мақсад коммуникация жараёнида прагматик маънони таржимада тўлиқ қайта тиклашдир.

Фразеологик бирликларни таржимада беришда сўзма-сўз таржима, аналогик таржима ва изоҳли таржима усулларида фойдаланилади. В. Н. Комиссаров шундай ёзади: «The people develop a certain attitude to the words they use. Such relationship between the word and its users are called «pragmatic» [1990:93]. Ҳар қандай матн коммуникатив характерга эга бўлиб, унинг таркибида манбадан қабул қилувчи (рецептор)га бериладиган муайян ахборотни ўз ичига олган қандайдир хабар мавжуд бўлади. Баъзида олинган маълумот рецепторга чуқур таъсир кўрсатиши ҳам мумкин. Бу ахборот унинг хиссиётларига таъсир кўрсатиши, муайян эмоционал реакция уйғотиши, маълум бир ҳаракатга

йўллаши мумкин. Матннинг бундай коммуникатив эффект пайдо қила олиш имконияти, яъни рецепторда хабар етказувчига нисбатан прагматик муносабатни вужудга келтира олиши ёки, бошқача айтганда, матндаги маълумотнинг қабул қилувчига прагматик таъсир утказиши матннинг прагматик аспекти ёки матннинг прагматик салоҳияти деб аталади.

Рецепторнинг матнга нисбатан прагматик муносабати унинг кимлиги, шахсий хусусиятлари, таг билимлари, тажрибаси, рухий ҳолати ва бошқа жихатларга боғлиқ ҳолда намоён бўлади. В. Н. Комиссаровнинг таъкидлашича, ҳар қандай тил белгиси, одатда, уч хил муносабатни ўзида мужассам этади. Бўлар семантик, синтактик ва прагматик муносабатлар бўлиб, биринчиси - тил белгисининг предмет билан алоқасини акс эттирадиган, иккинчиси - тил белгисини мазкур тизимга алоқадор бошқа белгилар билан боғлаб турадиган ва учинчиси - тил белгиси билан мулоқот жараёнида ундан фойдаланувчи шахслар уртасидаги алоқани намоён қиладиган муносабатлардир (Комиссаров В. Н. Лингвистика перевода. - М.: Международные отношения, 1980. - С. 101). Шундай қилиб, тил белгиси семантик, синтактик ва прагматик маънолари билан ажралиб туради.

Таржимон таржима жараёнининг биринчи босқичида аслиятнинг рецептори сифатида намоён бўлади ва матнда мавжуд маълумотларни имкони борича тўлиқроқ олишга ҳаракат қиладди. Бунинг учун у аслият тили соҳиблари эга бўлган таг билимларга эга булиши, яъни аслият тилида сўзловчи халқнинг тарихи, маданияти, адабиёти, урф-одатлари, ҳаёт тарзи кабилардан хабардор булиши шарт. Ҳар қандай аслият рецептори каби таржимонда ҳам берилаётган маълумотга нисбатан шахсий муносабат шаклланади. Лекин таржимон бундай шахсий муносабат таржима аниқлигига путур етказмаслигига интилиши зарур. Шу маънода таржимон прагматик жихатдан нейтрал булиши керак.

Таржима матн рецепторининг таг билимларга эга эмаслиги кўзда тўтилаётган маълумотни тушунтириб бериш заруриятини тугдиради ва таржима матнга керакли қўшимча ва аниқликлар киритишни талаб этади. Бу жараён таржиманинг иккинчи босқичида амалга оширилади. Қўшимча қуйидаги ҳолатларда амалга оширилади:

АҚШдаги Massachusetts, Oklahoma, Virginia; Канададаги Alberta, Manitoba ёки Middlesex, Surrey каби жугрофий номларни ўзбек тилига таржима қилишда, одатда, штат, провинция, графлик каби сўзлар қўшиладики, бу билан ўзбек ўқувчисига номларнинг нимани англатиши ҳақида маълумот берилади.

Шунингдек, бундай қўшимчалар ташкилот, компания ва нашриётлар номлари кабиларга ҳам қўшилиши мумкин.

The ecological movement in Spain is on the increase, «Newsweek» reports. - «Ньюсвик» журналининг ёзишича, Испанияда экологик ҳаракатлар тобора авж олмада. Бу жумла таржимасида сўз олдида журнал сўзи қўшилмаса, у ўзбек таржимонига тушунарли бўлмай қолиши мумкин. Бундай изоҳлар аслият тилида мавжуд бўлган, бироқ ўзбек китобхони учун нотаниш бўлган халқ ва унинг турмуш шароитига оид воқеа-ҳодисаларни яхшироқ тушунишга ёрдам беради. Айрим ҳолларда бу каби қўшимча изоҳ матн ичида ёки хавола (сноска)да ҳам берилиши мумкин:

Against my will Ifelt pleased that he should have considered my remarks interesting, though I knew that it was Dale Carnegie stuff, a small apparently casual compliment. (J. Braine) - Бу Дейл Карнеги рецепти буйича қилинган арзимас мактов бўлса-да, менинг гапларим унга қизиқ туюлаётганидан беихтиёр завқланиб кетдим. Бундай ҳолатда хавола (сноска)да қуйидаги изоҳни келтириш зарур бўлади: Дейл Карнеги «Қандай қилиб дусллашиш ва ўзгаларга таъсир қилиш мумкин» номли машҳур оммабоп китоб муаллифидир. Баъзан аслият матнидаги прагматик имкониятнинг китоб-хонга номаълум элементларини тушириб қолдиришга ҳам тўғри келади:

There were pills and medicine all over the place. And everything smelled live Vicks'Nose drops. - Ҳар томонда аллақандай шиша идишчалар, дорилар турар, ҳаммасидан тумов дорининг иси аңқирди. Куринадики, бу таржимадан Vicks деб аталадиган, ўзбек китобхони учун ҳеч нарсани аңлатмайдиган дори томчисининг номи тушириб қолдирилган. Бу аслиятда мазмунга бироз путур етказса-да, ўзбекча матнда тушунилиши қийин элементнинг тушириб қолдирилиши асосий мазмунга путур етказмайди.

Бундай қўшимчалар бошқа тилда сўзловчилар яшаш тарзи ва ҳаётига доир турли хос нарсалардаги прагматик маънони тўғри тушунишни таъминлайди:

A house of Long Island. - Лонг-Айленд оролидаги уй I could see not only the five boroughs of the city but much of New Jersey as well. - Мен нафақат шаҳарнинг беш туманини, балки Нью-Жерси штатининг каттагина қисмини кура олардим.

Баъзи ҳолатларда қўшимча маълумот таржима матнига алоҳида хавола (сноска) сифатида ҳам берилиши мумкин.

Borough - Нью-Йоркда туманлар шундай номланади. Улар бешта: Манхэттен, Бронкс, Бруклин, Куинс ва Ричмонд (Стейтен Айленд). We took a cab from Union Station to Ramada Inn. - Биз Юнион стейшен вокзалидан «Рамада Инн» меҳмонхонасигача таксида бордик. Cab - taxi сўзининг синоними бўлиб, ундан cabbie - таксичи сўзи ҳам ясаилиши мумкин.

Sometimes I bought a submarine sandwich from a local deli. Submarine sandwich - hero sandwich. Deli - delicatessen. Шунингдек, прагматик маънони ифодалашда таржимада конкретизация усулидан ҳам фойдаланилади. Бунда умумий маъноли сўзнинг ушбу маъноси ўқувчига тўлиқ очиб бериш мақсадида тор ва конкрет маънога эга сўз билан алмаштирилади.

The British people are still profoundly divided on issue of joining Europe. Инглизларда Англия «Умумий Бозор»га қўшилиши керакми деган масала буйича катта келишмовчилик халигача мавжуд.

Юкорида келтирилган мисолларда таржима шахсий хусусиятлар эмас, балки мазкур халқнинг маданий-тарихий ҳаёти ва инглизларга хос воқеа-ҳодисалар ҳақидаги прагматик таг билимлар билан белгиланади. Таржиманинг прагматик муаммолари таржиманинг кимга мулжаллангани, аслиятнинг жорий-услубий жанр хусусиятлари ва ўқувчи савиясига ҳам бевосита боғлиқ. Бадий адабиёт таржимонлари аслиятнинг прагматик салоҳиятини беришда сезиларли қийинчиликларга дуч келишади. Таржима ўқувчи томонидан тўғри тушунилиши учун аслият ва таржима матнлар орасидаги прагматик фарқларга тегишли ўзгартишлар киритилишини талаб этади. Таржима қилинаётган матнни ахборот қабул қилувчига тушунарли тилда қайта яратиш зарурати таржимонни аслиятдаги тушунилиши қийин бўлган элементларни прагматик маънода етказиш учун қўшимча изоҳлар беришга мажбур қилади. Бундай элементлар аслият тили китобхонлари учун бемалол тушунарли бўлса-да, таржима тили китобхонлари учун ҳеч нарсаи англамайди.

The Prime-Minister spoke a few words from a window in No. 10. Бу жумлани уқиган ҳар қандай инглиз Лондоннинг Даунинг стрит кучасидаги 10-уйда Бош вазир қароргоҳи жойлашганини яхши тушунади. Аммо ўзбек китобхони буни билмаслиги мумкин ва шу сабабли таржимада бу жумладаги сўзларни лексик трансформация орқали изоҳли ўгиришга, яъни айрим лексик бирликлар ўрнига бошқа сўзлар ишлатишга мажбур: Бош вазир ўз қароргоҳи балконида қисқа нутқ сўзлади. Қўпинча, бундай трансформациялар умумлашма характерда бўлади, яъни конкрет маъноли сўзлар таржима тилида ҳаммага тушунарли бўлган умумий маъноли сўзлар билан алмаштирилади:

... a «swept» yard that was never swept where Johnson grass and rabbit-tobacco grew in abundance. - ... «топ-тоза» ҳовли ҳеч қачон супурилмас ва бутунлай ўт-ўланлар билан қопланиб ётарди.

«The temperature was an easy ninety», he said - Чидаб бул-майдиган жазирама, - деди у.

Аслиятда биринчи мисолда АКШнинг жанубий штатларида усадиган бегона ёввойи майсалар ҳақида гап кетяпти. Ўзбек китобхонлари учун аслиятда тилга олинган «Жонсон майсаси», «куён тамакиси» номли усимликлар мутлако маълум булмаслиги мумкин. Шу сабабли уларнинг номлари умумлаштириш усули билан «бегона ўт-ўлан» сўзлари билан алмаштирилган. Колаверса, бу матн орқали ўқувчига унинг қандай майсалар босиб кетганлигини эмас, ховли ташландик холга келиб қолганлигини етказиш мухимрок. Иккинчи мисолда «ninety» сўзи харорат, Фаренгейт иссиқлик даражаси билан туксон даражага етганлиги ҳақида гап кетяпти. Аммо Фаренгейт тизими билан иссиқлик даражасини аниқлаш ўзбек китобхонларига нотаниш ва шу сабабли, «харорат туксон даражага етди» деб таржима қилинса, бу китобхонни ажаблантириши мумкин. Чунки бизда харорат даражасини Цельсий буйича улчаш қабул қилинган ва китобхон юқоридаги жумлани айнан Цельсий буйича улчовда деб тушуниши мумкин. Умумлаштириш, кўпинча, атокли отларни турдош отлар билан алмаштириш орқали ҳам юз беради:

Parked by a solicitor's office opposite the cafe was a green Aston-Martin tourer - Адвокат идорасининг рупарасидаги қажвахона олдида зангори рангли хашаматли спорт автомобили турарди.

Аслиятда берилган автомобил маркаси таржималарда аслиятдаги ахборотни тўлиқ коплай олмаса-да, «зангори рангдаги спорт автомобили» сўзи билан умумлаштирилган ва бу уртача маданий савияли китобхонларга аслият мазмунини адекват тушуниш учун ёрдам беради. Бу ўринда инглиз китобхонига таниш бўлган таг билимларни ўзбек китобхонларига иложи борица тўлиқ етказишга уринилган. Аслиятдаги прагматик ахборотни таржима орқали ўзбек китобхонларига етказишга уринган таржимон ўз матнини юқори ёки паст савиядаги китобхонларга ҳам мулжаллаши мумкин. Бунда аслиятдаги прагматик ахборот қискартирилиб, муайян гуруҳдаги китобхонларга мулжаллаб табдил қилиниши ёки аслиятдаги таг билимлардан хабардор китобхонлар гуруҳи учун аслият қайта тикланиши мумкин. Буни куйи синф ўқувчиларига мулжалланган хорижий тилдаги матнларнинг табдил қилинган таржималарида ҳам куриш мумкин.

Таржиманинг прагматик муаммолари аслиятнинг жанрига ва у мулжалланган ўқувчилар гуруҳларига ҳам боғлиқ. Аслиятнинг прагматик салоҳиятини саклаш бадий асарлар таржимасида кўплаб муаммоларни келтириб чиқаради. Маълумки, хар қандай бадий асар, биринчи навбатда, шу асар ёзилган тилда сўзлашувчи китобхонлар оммасига мулжалланади. Шу сабабли уларда айнан шу халққа мансуб бўлган ижтимоий-сиёсий, маданий-маиший турмуш тарзи, анъана, кийим-кечакка, таом ва ш.к. га оид воқеа-ходисалар баён қилинади.

Таржимон бундай асарни таржима қилишга киришар экан, аслият ва таржима тилидаги прагматик номувофиқликларни ҳисобга олиб, тегишли уринларда матннинг тула тушунилишига эришиши учун зарур ўзгартишлар киритишга мажбур бўлади.

Илмий-техникавий адабиётлар таржимасида прагматик ўзгартишлар қилиш зарурати камроқ. Чунки бундай матнлар шу соҳа бўйича махсус билимларга, бир хил микдордаги тағ билимларга эга тор доирадаги мутахассисларга мулжалланган бўлади. Бундай ахборот ҳар иккала тил мутахассислари учун умумий махсус сўз ва атамалардан иборат бўлиб, фақат фирма номлари, улчов бирликлари ва махсус номенклатура номларнигина изоҳлашга тўғри келади.

Шу маънода, хорижий истеъмолчилар учун мулжалланган рекламага оид ахборотларнинг прагматик аспекти ҳақида алоҳида тўхталиш зарур. Бу хил матн муаллифлари, биринчи навбатда, матнни хорижий истеъмолчининг билим савияси, тили, ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олиб иш ритишлари лозим. Бундай ҳолатларда таржимоннинг иши анча осонлашади, чунки ахборот мазмунини тўлиқ тушунтириш учун унчалик машаққат чекмайди. Шундай бўлса-да, айрим ҳолларда матннинг прагматик имкониятини таржимада қайта тиклаш анча мушкул кечади. Чунки таржимон ҳар қандай ҳолатда ҳам, энг аввало, хорижий ахборотни ўз халқига тушунарли тилда таржима қилишга, унга маълум микдорда ўзгартишлар киритиш, умумлаштириш, қисқартиришга мажбур бўлади.

Таржиманинг прагматик мувофиқлигини таъминлашда тилнинг турли лаҳжаларида сўзловчи, бир-биридан фарқ қилувчи ижтимоий-лисоний омиллар ҳам муҳим роль уйнайди. Жумладан, аслият матнда тил меъёрларидан чекиниш, диалектларга хос сўзлардан стилистик мақсадларда фойдаланиш ва ш. к. ҳам муайян қийинчиликлар тугдиради.

Аслият тилидаги шевага хос сўзлар таржима тилига ўзича таржима қилинмайди. Уларнинг матн ичида ишлатилиши икки томонлама характерга эга. Бир томондан, бадиий асар бош-дан-оёқ хорижнинг муайян бир тилида ёзилган булиши мумкин. Бунда диалект тили таржима қилинса, тиллараро алоқа воситаси вазифасини бажаришга киришади ва таржима худди ҳар қандай умуммиллий тилдан амалга оширилган ҳисобланади. Табиийки, бундай ҳолда таржимон шева тилининг ўзига хос хусусиятларидан хабардор булиши лозим. Иккинчи томондан, шевага хос унсурлар муаллиф томонидан алоҳида персонажлар тилининг ўзига хос хусусиятларини, унинг маълум бир худудда яшовчи халқнинг типик вақили эканлигини кўрсатиш учун ҳам ишлатилади. Бундай ҳолатда аслият тилининг шеваларга хос прагматик хусусиятларини таржимада қайта тиклаш ҳеч қандай натижа бермайди. Агар

аслият тилидаги персонаж «кокни» деб аталадиган Лондон диалектида гапириб, сўзларга адабий тилда мавжуд бўлмаган h товушини кушиб гапирса ёки бу товушни зарурат бўлмаган ҳолатларда тушириб гапирса, ёки He 'as a good hear дейиш ўрнига He has a good ear деб талаффуз қилса ва таржимон бу хусусиятни саклаб қолиш учун тилда мавжуд бўлмаган анъанадан фойдаланиб, У яхши эшитиш қобилиятига эга дейиш ўрнига, У яхши эшитиш қобилиятига эга деб таржима қилса, бу бутунлай бемаънилик бўларди. Шунингдек, таржимон ўзбек тилининг шевага хос сўзларидан фойдаланиши мумкин эмас. Масалан, Марк Твеннинг Миссури штатида яшайдиган қора танлини Хива ёки Асакада яшайдиган аҳоли тили билан гаптириш назарий жиҳатдан ҳам, амалий жиҳатдан ҳам ўзини окламайди. Кўплаб маҳаллий шеваларнинг тиллари шу тилларда сўзлашувчи кишиларнинг ижтимоий тавсифи билан боғлиқ. Аслиятда бундай шева тиллардан фойдаланиш персонажнинг муайян ижтимоий гуруҳ вақили эканлиги белгисидир. Кўпинча муайян ижтимоий диалектнинг лисоний хусусиятлари худудий характерда бўлиб, кейинчалик умумий хусусият касб этиши ҳам мумкин. Чунки бир хил касб билан шуғулланувчи, муайян ижтимоий гуруҳни ташкил қилувчи жамоаларни ҳар бир халқда учратиш мумкин. Шу боис социал диалектлардаги сўзларни ифодаловчи кўшимча маъноларни таржимада қайта яратиш ҳам бирмунча осонлашади. Масалан, таржимон инглиз дехкони нутқида ишлатадиган сўз ва ибораларни ўзбек дехкони ишлатадиган сўз ва иборалар билан ўгириши ёки аслиятдаги жиний гуруҳларга хос сўзларни ўзбек тилидаги шундай кишилар ишлатадиган жаргон сўзлар билан ифодалаш мумкин. Бу муаммони ечишнинг яна бир усули шундаки, маҳаллий шева миллий тилдан фақат айрим лисоний курсаткичлари (markers) билан фарқ қилиб келади. Шевага хос бундай курсаткичларнинг мавжудлиги она тили имкониятларидан кенг фойдаланиш заруратини вужудга келтиради:

He do look quiet, don't 'e? D'e know 'oo 'e is, Sir? - Қуринишидан жуда муминга ухшайди, тўғрими? Магарким, унинг кимлигини айтолмайсизми, сэр? Аслият don t you ўрнига don't 'e ишлатилиши, he фонетик белгиси ўрнига 'e, who ўрнига 'oo ишлатилиши персонаж оддий халқ тилида гапираётганининг белгисидир ва у оддий халқ тилидаги ибора магарким, айта олмайсизми сўзлари билан угирилишига тўғри келган.

Аслиятдаги персонажлар нутқини таржимада қайта яратиш ҳам қатор хусусиятларга эга. Аслиятда бўзиб айтилган сўз шакллари ишлатилишини икки хил шархлаш мумкин: биринчи ҳолатда бундай бўзиб гапириш муаллифни шу тилни билмаслиги билан боғлиқ хато бўлса, иккинчидан, муаллиф персонаж нутқининг ўзига хос хусусиятларини

кўрсатиш учун атайлаб шу шаклдан фойдаланади. Биринчи ҳолатда бундай бўзук тилда ифодаланган фикрни укиган аслият тилига мансуб китобхон гапираётган персонаж бошқа миллатга мансуб эканлигини дарров пайкайди ва уни ўзича «таржима» қилишга уринади. Таржимон ҳам контаминациялашган, бўзиб талкин қилинган сўз ифодалаган маънони тўғрилаб таржима қилишдан бошқа иложи йўқ. Иккинчи ҳолатда эса уаллиф томонидан персонаж нутқини тавсифлаш учун ишлатилган бузук тил матннинг прагматик имкониятини ташкил қиладик, таржимон ҳам ўз она тилининг воситаларидан фойдаланиб, таржимани шундай бузук тилда амалга ошириши, сўз ёки иборани ўз она тилида бўзиб гапириш йўллари излаб топиши мумкин. Жуда кўп тилларда бўзиб гапиришнинг умумий, оммалашиб кетган шакллари мавжуд. Аини пайтда, сўзларни бўзиб гапириш усуллари турли тилларда турличадир. Масалан, феъл шакллари тўғри танлай олмаслик натижасида ясаладиган контаминациялар рус тилида сўзлашмокчи бўлган барча хорижликларга хос. Айтилик, немис ёки француз миллатига мансуб кишилар русча гапирсалар «Я уйду» жумласи ўрнига «Я буду уходить» жумласини ишлатади. Агар шу жумланинг ўзбекча контаминациялашган бирикмасини ишлатсак, «меники кетади» шаклини ишлатган бўламиз. Таржима тилида стандартлашган контаминацияларнинг мавжудлиги таржимонга аслиятдагидан тубдан фарқ қиладиган воситалардан фойдаланиш имкониятини беради. Масалан, хитой миллатига мансуб кишининг инглизча бузиб гапириши ва унинг таржималарда берилишига эътибор берайлик:

We blingee beer. Now you pay. – Меники пиво келтирган, сеники энди тулайди. Агар аслиятда хорижий тилда гапираётган шахснинг контаминациялашган нутқи таржима тилида контаминациялашган стандарт шакли мавжуд булмаса, таржимон коммуникатив вазиятни, гапираётган персонаж характерининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ўз вариантини яратади.

Хорижий кишининг контаминациялашган нутқини Таржима тилида ёппасига ёки айрим сўзлар орқали амалга ошириш мумкин. Ёппасига контаминациялаштириб таржима қилишда нутқ тўлиқ ёки унинг катта қисми олинади. Масалан, француз миллатига мансуб кишининг инглиз тилини бўзиб гапириши ва унинг таржимада қандай берилганига эътибор қаратайлик:

Eel ees the story of a leettle Franch girl, who comes to a beeg ceetty, just like New York, andfalls een love wees a leettle boy from Brookleen. – Бу қушиқ жуда катта шаҳарга келган ва бруклинлик болачани севган кичкина бир француз қизча ҳақида. Ўзбек таржимони французнинг бўзук нутқини ўзбекча «к», «у», «х» товушлари ўрнига «к», «у», «х» харфларини, «у» хар-фи ўрнига «и» харфини ишлатиш, сўз тартибини нотўғри ту-зиш орқали амалга оширган.

Хорижликнинг бўзиб айтилган гапни таржима қилишда бўзиб гапириш мумкин бўлган айрим сўзлар танланади. Масалан, канадалик кишининг инглизчани бўзиб гапириши ва унинг таржималарда ифодаланишига эътибор беринг:

К о н т а м и н а ц и я - ўзаро ўхшаш икки сўз ё ибора қисмларининг чапишуви натижасида янги сўз ёки иборанинг пайдо булиши: When you see him 'quid then you quick see him 'perm whale. - Сеники саккизоёқ курса, жуда тезда кашелот ҳам куради.

Контаминациялашган шакллардан фойдаланишда, одатда, оддий халқ тилида ишлатилган шакллардан, сўзлашув усулидан, мураккаб грамматик, синтактик шакллардан (эргашган қушма гаплардан, сифатдошлардан) қочиш кўзатилади. Шунини эътибордан соқит қилмаслик лозимки, айрим стандарт контаминациялашган нутқ намуналари нафақат хорижий кишининг ўзга тилда гапириши, балки содда, авом одамнинг нутқи сифатида ҳам қабул қилиниши мумкин. Масалан, рус тилини унча яхши билмайдиган кишлоқлик дехкон ўз фикрини рус тилида қуйидагича баён қилиши мумкин: Твоя моя понимаю нету или мало-мало.

Таржимада контаминациялашган унсурларни танлаш ва ишлатиш аслият матндаги прагматик тавсифга мос келиши муҳим. Кўп ҳолларда таржиманинг прагматик мақсади китобхонда кўзда тўтилган коммуникатив таъсир билан белгиланади. Таржимада қайта тикланадиган коммуникатив таъсир аслият етакчи (тургун) функциясининг қайта тикланишидир.

Бадиий асарнинг китобхонга таъсир қучи матннинг бадиий қиммати, китобхонни ўзига жалб қила олиши билан белгиланади. Бундай бадиий матн таржимасининг прагматик вазифаси таржима тили матнида ҳам аслиятдагидек китобхонга бадиий-эстетик завқ уйғота оладиган матн ярата олишдир. Ўз она тилида Шекспир, Диккенс асарларини уқиган китобхон аслият муаллифининг бадиий истеъдодини ҳис қила олиши, нима учун улар ўз ватанларида буюк адиблар сифатида тан олинганлигини тушунади.

Таржимон бундай вазифани удалай олса, аслиятнинг коммуникатив эффекти тула қайта тикланган деб ҳисоблаш мумкин. Албатта, аслиятнинг инглиз китобхонларига коммуникатив таъсири ва шу асар таржимасининг ўзбек китобхонларига таъсирини қиёслаб баҳоловчи меъёрлар йўқ. Бу ўринда аслият ва унинг таржимаси инглиз ва ўзбек китобхонларида уйғотган коммуникатив таъсирни тахминан белгилаш мумкин. Масалан, таржимани уқиган китобхоннинг реакцияси аслиятни уқиган китобхонниқига нисбатан камроқ ёки аксинча булиши мумкин.

Маълумки, илмий-техникавий матнларнинг барқарор вазифаси атроф-мухит харакатини тушунтириш ва кўрсатишдир. Бундай холда китобхонга прагматик таъсир кўрсатишнинг ягона воситаси унга муайян илмий-техникавий характердаги ахборотни тўлиқ етказишдан иборат бўлади. Агар ўқувчи, яъни ахборотни қабул қилувчи шу ахборот асосида тегишли усқуналар ёрдамида маълум тажриба утказа олса, матннинг коммуникатив эффекти амалга оширилган ҳисобланади. Ушбу ўринда аслият ва таржиманинг қиймати мутлак булиши шарт эмас. Шундай ҳам бўладики, таржимадаги илмий-техникавий ахборотдан мутахассислар фойдаланиши учун аслиятдагига нисбатан янада тушунарлироқ, аниқроқ шаклларда баён қилинган булиши мумкин. Бундай холларда таржиманинг асосий прагматик мақсади аслиятдан кура яхшироқ амалга оширилган бўлади.

Ўқувчида матн таржимасига нисбатан зарур коммуникатив таъсир уйғотиш масаласи нисбатан қийин. Бу ўринда таржимон нафақат матннинг коммуникатив таъсирига, балки ўқувчининг индивидуал хусусиятларига ҳам таянишга тўғри келади. Таржимон ўқувчининг характери, рухий ҳолати, матндаги ахборот унга қандай эмоционал ва рухий таъсир қилишини ҳисобга олиши зарур. Бундай холларда матнни прагматик нуқтаи назардан табдил қилишга тўғри келади. Бундай табдил таржима, кўпинча, таржима тилида аслиятдан бутунлай фарқланувчи янги матнлар яратилишига олиб келади. Бундай ҳолат реклама матнлари таржимасида кўпроқ кўзатилади. Чунки аслиятдаги реклама матнини маҳаллий шароитдаги харидорларнинг дидига мослаштиришга тўғри келади. Бу жараёнда таржимонга энг тўғри муқобиллар танлаши, аслиятдаги прагматик потенциалдан воз кечиши лозим. Таржимоннинг вазифаси аслиятнинг коммуникатив ҳолатлардаги ўзига хосликларини қайта яратиш билан ҳам боғлиқ булиши мумкин. Бундай ўзига хосликлар эквивалентлар орқали таржима қилишда унчалик кўзга ташланмай қолиши муҳим бўлмаган маданий-этнографик элементлардан ташкил топиши мумкин. Аслиятнинг бундай прагматик хусусиятларини акс эттириш таржима тили меъёрларининг бўзилишига, оқибатда аслиятни сўзма-сўз таржима қилишга, таржима тилидаги ўқувчига нотаниш унсурларнинг кириб қолишига сабаб бўлади. Масалан, инглиз тилидаги аналитик шаклга эга He is running down the street жумласи ўзбек тилига У кучада чопиб бораётганда бор деб уғирилса ёки инглиз тилига хос He is as cool as a cucumber ибораси ўзбек тилига У бодринг мисол совуқкон деб уғирилса, аслият тилининг ҳам, ўзбек тилининг ҳам ўзига хос хусусиятини ҳисобга олмасдан қилинган сўзма-сўз таржиманинг ўзгинаси бўлиб қолади.

Инглиз тилидаги хос мазмунли бундай жумлаларнинг сўзма-сўз таржимаси инглиз тилидаги курилмани ўзбек тилига худди ўзидай бериш имконияти йўқлигидан далолат беради.

Таржимоннинг аслиятдаги прагматик хусусиятларни содалаштириб ўгиришга, яъни ундаги эмоционал-стилистик, ассоциатив образли аспектларни эътибордан четда колдириб, «асосий маъно»ни беришга уринишлари ҳам яхши натижа бермайди. Бундай таржима тез фурсатда ўқувчини аслиятнинг асосий мазмуни билан таништириш мақсадида қилинсагина, ўзини оклаши, бинобарин, у адекват таржиманинг дастлабки босқичи сифатида қаралиши мумкин. Аслиятнинг прагматик хусусиятларини қайта яратишда таржимоннинг уларни замонавийлаштиришга уриниши ҳам аслият матннинг ўзгариб кетишига олиб келади. Бунда аслиятда тасвирланган воқеа-ходисалар рўй берган вақт ва жой билан таржимадаги воқеа-ходисаларнинг замони ва макони бир-биридан бутунлай фарқ қилиб қолади. Таржимонга, кўпинча, бошқа тарихий даврда яратилган асарлар таржимаси билан шуғулланишга тўғри келади. Бундай матннинг тили, воқеа-ходисаларининг ривож ҳозирги китобхонлар учун унчалик тушунарли бўлмай қолади. Бу тил тараккиёти муайян замонда яшаган кишиларнинг, ёзувчиларнинг дунёқарашлари билан ҳам боғлиқ. Шундай экан, муайян тарихий даврда яратилган бадиий асар таржимаси ҳам қатор муаммоларни келтириб чиқаради. Биринчидан, аслият тилининг маълум бир тарихий даврга тааллуқли экани таржимада ўз аксини топиши лозим.

Бундай ҳолатда она тилида мавжуд бўлган, кам ишлатиладиган, бироқ китобхонларга тушунарли бўлган айрим тарихий, архаик сўзлардан фойдаланиш зарурати вужудга келади. Аммо бу архаизмлар, айни пайтда, таржима тилига хос миллий хусусиятлардан холи булиши, яъни услубан нейтрал булиш талаб қилинади. Таржимада эскирган сўзлардан фойдаланишдан ташқари, аслият матннинг архаиклигини таъминлаш мақсадида таржимон тил ва маданиятнинг ҳозирги босқичига хос, аммо аслиятда тасвирланган даврга мансуб бўлмаган сўзлардан фойдаланишда ҳам эҳтиёткор булиш талаб қилинади. Масалан, аслиятда XVIII аср воқеалари акс этган бўлса, персонажлар хизмат сафарига боришлари, ишлаб чиқаришдан ташқари бирор нарса билан шуғулланишлари, иш вақтида бошқа иш билан машғул булмасликлари, муаммоларни ечишлари, тор доирадаги утахассисликка эга булишлари, кадрлар танлаш муаммолари билан шуғулланишлари, оширилган мажбурият олишлари, мусобақа голиби булишларига оид замонавий фикрларни киритмасликлари лозим. Амалиётда яна шундай ҳолатлар учрайдики, таржимон ўзи яшаб турган ижтимоий-сиёсий муҳит талабларига

риоя қилгани холда, матнга сиёсий, маърифий, маданий, иктисодий ёки шахсий мақсадларда муайян ўзгартишлар киритиши мумкин. Аммо аслият мазмуни бутунлай йўқка чиқарилади. Сиёсий тарғибот мақсадида аслиятдан фойдаланиб яратилган таржима янги матн сифатида гавдаланади.

Табийки, матннинг прагматик хусусиятларини бундай мақсадларда ўзгартириш билан боғлиқ ҳолатларни ўрганиш таржима назариясининг асосий вазифасига кирмайди ва улардан назарий хулосалар чиқариш ҳам таржима амалиёти учун зарур эмас.

Шундай қилиб, ҳар қандай бадий асар матни, биринчи навбатда, ўз илида гапирадиган китобхонда у ёки бу даражада эмоционал-экспрессив таъсир уйғотади ва бу к о м м у н и к а т и в т аъ с и р деб аталади. Бундай коммуникатив таъсир таржимада ҳам тулакони кайта тикланиши лозим. Аслият ва таржимадаги коммуникатив таъсир коммуникатив мақсад орқали белгиланади. Бадий матннинг коммуникатив имко нияти ўқувчида уйғотган коммуникатив таъсири орқали асар-нинг прагматик хусусияти аниқланади.

Прагматик маъно аслият тилида гаплашувчи халқнинг исмлари, географик, маданий-маиший объектлар, муассаса, оммавий ахборот воситалари номларида, персонажларнинг характери ва гапириш усулларида ўз аксини топади. Прагматик маъно асарнинг жанрига кура ҳам турли-туман булиши мумкин. Шу нуктаи назардан, бадий адабиётдаги прагматик маънони илмий-техникавий адабиётдаги прагматик маъно билан киёслаб ўрганиш махсус тадқиқот объекти булиши мумкин. Таржимон аслият тили, маданияти, тарихи, анъана ва урф-одатларини яхши билсагина, прагматик потенциалга мос келадиган таржима асари яратиши мумкин.

Кейинги йилларда тадқиқотчилар эътиборини кўпроқ жалб қилиб келадиган тил коммуникациясининг прагматик жихати мулоқот иштирокчиларининг қўшимча билимлари билан чамбарчас боғлиқ эканлиги эътироф этилмокда. Аслият ва Таржима тиллари гайрилисоний омилларининг аксарият ҳолларда ўзаро фарқланиши таржимондан чуқур лингвистик билимдан ташқари, яна аслият тили билан боғлиқ бошқа фанлар, маданиятлар, урф-одатлар, анъаналар ҳақидаги маълумотлардан ҳам хабардор булишни талаб қилади. Тил белгилари ва улардан фойдаланадиган шахслар уртасидаги прагматик муносабатлар шундан иборатки, бу белгилар, аниқроғи, уларнинг маънолари шахслар учун тушунарли булиши, уларни маълум даражада таъсирлантириши керак. Ахборот шу йусинда талкин қилинганида, аслиятнинг коммуникатив ва прагматик таъсирчанлиги сақлаб қолинади. А. Ф. Ширяевнинг фикрича, лингвистик таржима назарияси кулга киритган билимлар тил воситаларининг нутқ фаолиятидаги вазифаларини, тилларнинг тафовутли ва ўхшаш

томонларини, уларнинг бадиий-тасвирий бойликларини чуқурроқ тушунишга ёрдам беради.

Айрим олимлар прагматик маънони кенг шархлаган ҳолда, унинг нафақат коннотатив, балки денотатив маъноли сўзларга ҳам хос эканлигини таъкидлашади. Масалан, аслида инглизча бўлиб, ҳозирги ўзбек тили луғат таркибидан мустахкам урин эгаллаётган «бизнесмен» сўзи собик Иттифок даврида нафақат ишбилармон шахсга, балки нопок йўл билан мол-дунё орттирадиган корчалонга нисбатан ҳам ишлатилар эди. Бинобарин, ушбу сўзни матн таркибида учратган ҳар бир ўзбек китобхони кўз олдида собик тўзум сиёсати таъсирида шаклланган айнан шу - иккинчи маъно жонланарди. Аммо бугунги кунда инглизча businessman ўзбекча ишбилармон тарзида ижобий маънода ишлатилмоқда. Зарурий маънонинг шу тарика танланиши таржиманинг аслиятга коммуникатив тула-туқис монандлигини таъминлайди. Демак, прагматик омилар эквивалентликнинг таркибий қисми ҳисобланиб, уларнинг қайта яратилиши таржиманинг аслиятга коммуникатив мослигини вужудга келтиради. Натижада таржима муқобил услубий хусусият қасб этиб, уни уқиган китобхон аслият мутолаасидан оладиган таассурот даражасида таъсирланади. Тиллараро коммуникацияни амалга ошириш жараёнида прагматик муаммолар юзага келар экан, таржимоннинг вази-фаси таржима жараёнининг мақсадини тўғри англаган ҳолда, уни таржима тили талаби, меъёри асосида қайта яратишдан иборат. Муайян таржиманинг прагматик вазифасини ақс эттириш таржимондан баъзан тўғри мувофиқликдан воз кечган ҳолда, китобхоннинг эстетик таъсирланиш даражасини биринчи уринга қуйишни талаб қилади. Чунки хаддан ортик аниқлик прагматик ноаниқликка олиб келиши, яъни таржима ўз китобхонига аслият курсатган даражада таъсир кўрсатишга ожизлик қилиши мумкин.

Хулоса қилиб айтганда, таржиманинг аслиятга прагматик мувофиқлиги аслият ва таржима соҳибларининг бир хил ахборотга эга булишлари билан ифодаланади. Прагматик аспект асарнинг жанрига кура ҳам турли-туман булиши мумкин. Шу нуктаи назардан, бу масала бадиий, публицистик матннинг ёки илмий техниканинг прагматик аспекти ва, ниҳоят, уларни таржимада қайта тиклаш масаласи махсус тадқиқот объекти булиши мумкин. Бундай тадқиқот, биринчидан, таржима тахлили учун бой фактик материал берса, иккинчидан, таржима назарияси ва амалиётини ўрганувчилар учун янги назарий ва амалий ху лосаларга келишга, ўз билимларини янада чуқурлаштиришга ёрдам беради. Асарнинг аслият ва ўзбекча вариантларини киёслаб ўрганиш таржима жараёнининг ютук ва камчиликлари, лексик, грамматик, синтактик, стилистик мувофиқликлар ва, аксинча, аслиятдан

чекинган холда рўй берадиган турли трансформацияларни чуқурроқ англашга ёрдам беради.

Бадий таржиманинг прагматик аспектларини метафоралар орқали ўрганган ўзбек олимаси Р. А. Турабоевнинг фикрича, аслият матннинг прагматик аспектини қайта тиклашда таржимон уч хил муаммога дуч келиши мумкин: а) аслиятга тўлиқ мос келадиган прагматик белгиларга эга бўлган сўз ва иборалар; б) аслиятнинг прагматик потенциалига қисман мос келадиган тил бирликлари; в) аслиятда ифодаланган прагматик потенциалнинг таржима тилида мавжуд булмаслиги. Айнан учинчи ҳолат таржимонни турли хил лексик, грамматик, синтактик трансформациялар қилишга, матнга янги сўзлар қушишга ёки уни қисқартиришга мажбур қилади.

Таржима жараёнидаги шошма-шошарлик, билвосита таржима матнга эргашиб, аслият тилини етарли даражада билмаслик айнан шундай хато ва камчиликларнинг юзага келишига, бу билан асар прагматик потенциалнинг сусайишига сабаб бўлиши мумкин.

Хулоса. Таржима прагматикаси муаммоси алоҳида ёндашувни талаб қиладиган соҳа ҳисобланади. Шунинг учун таржима жараёнида матннинг прагматик хусусиятларини инобатга олиш муҳим. Шу билан бирга, матннинг мазмуний-услубий бўёқдорлигини, сюжетнинг ифода даражасини ҳисобга олган ҳолда, лексиканинг стилистик жиҳатдан ўзига хослигини, фразеологик бирликларнинг миллий-маданий хусусиятларини эътибордан четда қолдирмаслик зарур.

Мунозара учун саволлар:

1. Прагматика нима?
2. «Таржима прагматикаси» атамасига қимлар изох берган?
3. Таржима прагматикаси нимани тадқиқ қилади?
4. Таржимашунослиқда прагматиканинг ўрни ҳақида сўзлаб беринг.
5. Инглиз тилида ёзилган асардан таржима тилига прагматик маъно тўғри уғирилган ҳолатларга мисоллар топинг.
6. Таржима жараёнида прагматик маъно тушириб қолдирилишига оид мисоллар келтиринг.
7. Прагматик маънонинг асосий хусусиятлари нималардан иборат?
8. Таржима жараёнида прагматик маъно ва таржимоннинг дунёқараши ҳақида сўзланг.
9. Прагматик маънога қандай омиллар таъсир этади?
10. Прагматик маъно ва таг билимлар ҳусусида маълумот беринг.

7-мавзу. Таржиманинг лингвомаданий муаммолари

1. Реалия тушунчаси. Реалиялар классификацияси.
2. Тарихий реалиялар таржимаси.
3. Ўлчов бирликлари, географик номлар таржимаси.
4. Миллий хусусиятли фразеологик бирликлар таржимаси.
5. Чет тили ва ўзбек тилларида мурожаат шакллари ва уларни таржимада ифодалаш.
6. Тақлидий сўзларни таржима қилиш муаммолари.
7. Транслитерация ва транскрипция. Калька таржима.

Инглиз ва ўзбек тиллари топологик ва генетик жиҳатдан турли хил тиллардир. Таржимада учрайдиган реалиялар номлари таржима қилиш имкониятлари тўрт асосий ҳодиса билан боғлиқдир:

1. Транслитерация ёки транскрипция (тўлиқ ёки қисман). Бу восита реалияларни акс эттирувчи қўлланаётган сўзни ўз тилида ҳарфлаб ёзиш ёки таржима қилинаётган тилда флекция билан сўз бирикмасида берилиши тушунилади.

2. Янги сўз ёки сўз бирикмасини яратиш таржима тилининг элементлари асосида мос келувчи предметни акс эттириш учун қўлланилади. Бундай таржима тасвирий, киёсий тарзда амалга оширилади. Бошқа тилдаги реалияларни, яъни реалиялар тушунчасига яқин маънони англаторувчи сўзларни қўллаш. Бу таржима контекст билан боғлиқликни англатори, баъзида эса тахминий маънога эга бўлади.

3. Сўзни қўллаш, яъни таржима қилинаётган тилдаги реалияга вазифа жиҳатидан яқинроқ маънога эга бўлган сўзни қўллаш усулидир. Бунда баъзида сўзнинг тахминий маъносини контекстга мослаб қўлланилади.

4. Гипонимик усул, умумлаштирилган тахминий таржима, таржима амалга оширилаётган тилдаги реалиялар таржима тилида берилади ва тур билдирувчи тушунчани эмас, балки род билдирувчи тушунчани акс эттиради.

1. Транслитерация ва транскрипция. Хориж тилидаги реалияларни етказиб беришнинг бир неча усули мавжуд. Биринчидан, Ю.С. Маслов "моддий ўзлаштириш" ёки хусусий маънодаги ўзлаштиришни ажратиб кўрсатади. Бундай ҳолларда хориж бирликларининг нафақат сўз маъноси (ёки сўз маъноларидан бири), балки у ёки бу даражадаги яқин маъноси—нинг моддий экспоненти ўзлаштирилади. "Моддий ўзлаштириш"га биринчи навбатда, транслитерация ва транскрипция қиради:

Транслитерация сўзларни график даражада етказишдир. Масалан: volost, Lada, ukaz, ZIL; транскрипция эса фонемалар даражасида етказишдир. Масалан:

soumalak, krechtchenie, koulak, sovkhoze. Транскрипция ва транслитерациядан кўп ҳолларда атоқли отлар, давлат корхоналари номлари, ўқув юртлари ва ш.ў. ҳақида гап бораётганда қўлланилади. Ушбу усулнинг камчилиги шундан иборатки, бунда усулдан фойдаланиш таржимада ўрганилмаган ва тушунарсиз сўзларнинг пайдо бўлишига олиб келади. Матнда транслитерациянинг қўлланилиши албатта қавс ичида бериладиган тушунтириш, изоҳ ёки сноскада тушунтириш орқали амалга оширилишини такозо этади.

Худди шунингдек, у ёки бу мамлакатга хос бўлган мурожаат формалари, мансаб, корхона ҳамда турмушда қўлланиладиган нарсалар номлари ҳам транслитерация қилинади. Масалан: мадам, шеф, мистер, бос ва ҳоказо. Кейинги йилларда таржимада транслитерациянинг роли бениҳоя ошиб бормокда.

2) Реалия номларини таржима қилиш усулидан таржимада транскрипция ёки транслитерация жараёнларини қўллаш мумкин бўлмаганда фойдаланилади. Аммо бу усул рус ва ўзбек тилларида жуда кам учрайди.

Таржимон реалияларни сўзма-сўз таржима қилиш ёки ярим калькаланиш йўли билан неологизмларни олиб кириши мумкин. Масалан рус тилидаги «небоскребы» сўзи, шунингдек, немис тилидаги "Wolkenkratzer" ва француз тилидаги "gratte-ciel" сўзлари инглиз тилидаги "skyscraper" сўзидан калькаланган. Рус тилидаги “декабрист” сўзи инглиз тилида “Decembrist”, немис тилида “Dekabrist”, француз тилида "Decembriste ёки Dekabriste", ўзбек тилида “декабрист” деб қисман калька орқали таржима қилинган.

Калькаланаётганда “хорижий сўзларнинг моддий экспоненти эмас, балки унинг таркиби (унинг ташкил бўлиш тамойили) қабул қилинади: хорижий сўзнинг ўзлаштирилмаган материаллини, худди ўзини калькаланиш содир бўлади. Масалан, сўзлик – gauchisme, беш йиллик – quinquennal, социалистик мажбурият – engagement socialistique, меҳнат қаҳрамони – héros du travail, партиясиз – sans-parti ва ҳ.к.

Калькаланиш кўп ҳолларда фразеологик лакуна (етишмаслик, камлик) ўрнини тўлдиришнинг энг қулай усули ҳисобланади. Фразеологик лакунарлик - тиллараро тоифа бўлиб, фразеологик лакунарликни маъносини мос равишда етказиб бериш учун бир ёки бир неча тил таққосланаётганда таржима тилидаги фразеологик элементнинг мавжуд эмаслигини аниқлаб беришда ўзини намоён этади. Н.М. Шанский контекстуал ва фразеологик калькалашни ажратиб кўрсатади. Фразеологик калькалаш - бу хориж фразеологизминини сўзма-сўз таржима қилиш натижасида тилда юзага келадиган барқарор сўз бирикмаларидир. Контекстуал калькалаш - аниқ таржимон томонидан аниқ матнда яратилади ва калькаланган бирикма маъноси манба-тилдаги

фразеологик бирикманинг ёрқин ва жонли ички шаклидан келиб чиққан ҳолда тушунарли бўлиб қолади. Кўп ҳолларда таржимон томонидан мувафаккиятли амалга оширилган калькалани унинг изланиш натажаси ҳисобланади, чунки компонентли ва қиёсий калькалар - окказионализмлар таржимоннинг оригинал-тил фразеологик аънаналарига яқинлашишга бевосита ҳаракат қилганлигини акс эттиради. Тавсифий таржимадан у ёки бу сабабларга кўра калькаланининг имкони йўқлигида фойдаланилади. Мазкур усулдан фойдаланилганда компонент таркибининг кенгайиши, шунингдек, гапнинг таркибий-грамматик тузилишини етарли даражада ўзгаришига олиб келади. Бундай усул образлилик ва экспрессивлик ҳисобига ахборотларнинг йўқолишига олиб келади, матнни миллий колорит ва ўзига хосликдан маҳрум этади. Бироқ, у тушунмовчиликни (бу эса кўп ҳолларда янги сўзнинг янги тушунча билан ўзлаштирилишига олиб келади) артараф этиш афзаллигига эга. Ўхшаш маънони англатувчи сўзни қўллаш тахминий таржима деб аталади ва у ўз ичига қуйидаги тамойилларни олади. Жинс ва тур билдирувчи алмаштириш (маънони умумлаштириш), функционал аналогини қидириш, тасвириш, реалиянинг номини изоҳлаш ёки тушунтириш каби жиҳатларни қамраб олади.

Функционал аналогнинг қулайлиги шундаки, ўлчовни билдирувчи реалияларни таржима қилишда улар китобхонда қандайдир сифат тасаввурларини ҳосил қилишга йўналтирилган бўлади. Масалан: рус тилидаги “сто пудов” – юз пуд тушунчаси ўзбек тилига “жуда оғир” деган маънони англатади. Унинг ўзбек тилидаги аналоглари бўлиб “зил-замбил”, “бир ботмон” каби ибораларни ишлатиш мумкин.

Француз тилидаги “n’avoir ni feu ni lieu” – “не имеет ни кола, ни двора” фразеологик иборасини ўзбек тилида – “чипчирғаси йўқ, битидан бошқа ҳеч нарсаси йўқ, қоққанда қозик, осганда хурмача, шип-шийдам” каби иборалар билан тасвирий тарзда ифодалаш мумкин.

Реалиялар маъносининг таржимаси учун усул танлаш муаммоси энг аввало реалия шу тилда тўлиқ ўрганилмаган бўлсагина содир бўлиши мумкин. Тарихий фактларнинг, географик номларнинг ёки машҳур газета, журналларнинг номларини акс эттирувчи реалияларни таржима қилишда маълумот бера олувчи манбаларга мурожаат қилиш лозим.

Шунингдек, эквивалентсиз лексикага географик номлар, газета ва журналларнинг, театрларнинг номлари ҳамда атоқли отлар ва лақаблар киради.

Худди ижтимоий-сиёсий ва этнографик реалияларни таржима қилишда бўлганидек, бу ҳолда ҳам юқорида таъкидлаб ўтилган усуллар, яъни

транслитерация (транскрипция) ёки трансформацион таржиманинг усулларидан бўлган қўшиш, тушириб қолдириш, тушунчаларни матнларда ёки сноскаларда изоҳлаш, тахминий мос келадиган ҳолатларни қўллаш каби усулларидан фойдаланилади.

8-мавзу. Бадий таржима муаммолари

1. Бадий таржимада асл матнга содиқлик муаммоси.
2. Бадий таржимада муаллиф ва мутаржим алоқаси.
3. Ўзбек адабиёти намуналарини чет тилларга таржима қилиш масалалари.
4. Жаҳон адабиёти дурдоналарини она тилига таржима қилиш.
5. Бадий таржима таҳлили муаммолари.

Тиллар тараққиёти тарихидан маълумки, аксарият мутаффақирлар уз тиллари маданияти масалаларига бефарқ қарамастан, унинг такомиллашуви, иқр баён қилиш имкониятининг кенгайиши ва ранг-баранглашиши жараёнига муносиб ҳиссаларини қўшганлар. Масалан, туркий тилларнинг ривожланиши ва сайқал топишида Махмуд Кошгарий ва Алишер Навоийларнинг хизматлари алоҳида урин эгаллайди. М ахмуд Кошгарий узининг «Девону луготит турк» номли комусий асарида туркий тилларга оид жуда кўп лексик ва фразеологик бирликларни жамгаргани, муайян тизимга солгани ва уларга таъриф бергани ҳолда, халқ оммасининг тилдан амалий фойдаланиш имкониятларининг кенгайишига, суз ва ибораларни нутқда саралаб қўллаш малакаларининг ошишига маълум даражада ижобий таъсир қўриган бўлса, Алишер Навоий узининг «М уҳокаматул лугатайн» номли асрида узбек тилининг битмас-туганмас фикр баён қилиш имкониятларига эга эканлигини, унинг ҳар қандай фикрнинг хдм назмда гула ва чиройли ифода этиш га кодирлигини илмий ва амалий далиллар асосида исбот қилиб берадики, китобда баён этилган фикрлар ҳ,амда шоирнинг гоят бой поэтик ижоди тилимиз маданиятининг усишига муносиб ҳ,исса қўшади. Аммо XX асрнинг бошларигача нутқ маданияти масалалари, тилшўпосликнинг талай соҳалари катори, чинакамига илмий муаммо сифатида кенг қўламда махсус тадқиқот объектга эга бўлган эмас эди. Утган асрнинг 20-30-йилларидагина бу соҳа илмий муаммо сифатида кенг илмий жамоатчилик эътиборини узиға тортди. 50-йилларнинг охириларидан бошлаб эса нутқ маданияти тилшўпосликнинг уз текшириш объектга эга бўлган махсус соҳаси сифатида шакллана бошлади.

1966 йили Ўзбекистон Фанлар академиясининг А. С. Пушкин номидаги Тил ва адабиёт институтида Нутқ маданияти бўлимининг ташкил этилиши маданий

хаётимизда катта воқеа бўлди. Миллий тиллар маданиятини яхшилаш, ривожлантириш борасида курсатилган жонбозлик бадий таржима тили соҳасида ҳам курсатилиши лозим. Аслият тили қай даражада соф, унинг маданий савияси қай даража ада юқори бўлса, таржима тили ҳам шунчалик бежирим, аслият тили маданияти даражасида бўлиши лозим. Муаллиф ва унинг персонажлари нутқий савияларининг айнан акс этирилиши игина китобхонда асар тили ҳақида тугри гасаввур ҳосил қилади ва унинг гоёвий-бадий қиймати тугрида чикарадиган ҳукмини тулдиради.

Аслият тилига қуйиладиган талабларнинг барчаси таржима тилига ҳам алоқадор бўлиб, бадий таржима айниқса тил бобида ижодий хусусият қасб этади, зеро, аслият мазмун ва вазифа бирлиги таржима тили конун-қоидалари, лексик-фразеологик воситалари ёрдамида қайта яратилади. Профессор С. Иброҳимовнинг «Афсуски, ҳозирги сўзма ва оғзаки адабий тилимиздан фойдаланишда тилнинг қарийб ҳамма соҳаларида адабий тил мезърларидан белгил'-' даражада четга чиқиш: грамматик, лексик, стилистик, имло ва орфоэпик қоидаларга эътиборсизлик давом этмоқда. Булар нутқ маданиятимизга ва унинг ривожига салбий таъсир этмоқда. Шунинг учун ҳозирги вақтда тил ва нутқ маданиятини яхшилаш, ривожлантириш учун кураш умумдават, умумхалқ аҳамиятига эга бўлган маданий вазифадир»' деган сўзлари бадий таржима тилига ҳам алоқадордир. Таржима тили маданияти савиясининг қўри бўлиши мавжуд грамматик қоидалардан. лексик-услубий воситалардан тугри ва уринли фойдаланишни такозо этади. Жумладан узбек адабий тили давримизнинг сўз бойлиги, грамматик қурилиши ва услубий лаёқати анча муқаммаллашган тилларидан бўлиб, ҳар қандай мураккаб фикрни ҳам тула ва раво ифода этишга қодир. У утмишда Навоий, Бобур, Муқимий, Фурқат қаби унлаб забардаст сўз санъатқорларига ажойиб асарлар яратиш учун бой лугат ҳазинасини очиб берган, бизнинг давримизга қслиб янада тараккий топган бўлса-да. қупгина ёзувчи ва таржимонлар уз фаолиятларида «сўзлардан фикр мақсадига қура тугри фойдалана олмаслик ёки нутқни нозарур, ортиқча сўзлар билан тулдириб юбориш», грамматик, баъзан фонетик-орфоэпик қоидалардан чекиниш қаби нутқ маданияти мезърлари қабул қила олмайдиган ҳолатларга йул қуймоқдалар.

Баъзан асарлар таржимаси, мазкур ишни ижодий жараён деб эмас. балки даромад манбаи сифатида тушунадиган айрим истеъдодсиз шахслар қулига топшириб қуйиладик, бу таржимонлар матнга саводсизларча муносабатда бўлганлари ҳолда, уз матнларини таржима амалиётида дуч қелинадиган қуплаб нуксонлар билан тулдириб юбордилар, натижада аслиятда муқаммаллашган сон-саноксиз образли, ҳиссий-таъсирчан қисоний воситалар

таржимада аслиймонанд жарангламайди, кискаси, аслият гоёвий-бадий мазмуни муаллиф ифодаси даражасидаги тил ва услуб воситалари ёрдамида тал кин этилмайди. Вахоланки, таржимон томонидан танланган барча лексик-фразеологик бирликлар, услубий воситалар, грамматик шакллар. сузлар орасидаги синтагмагик муносабатлар тил вакиллари тажрибаларида синалган, силлик, юкори савияли, адабий тил меъёр ва коидаларидан четга чикмайдиган, такомиллаш ган булиши, аслиятдаги воситаларга вазифавий мос келиши зарур

Таржима тилининг софлиги, унинг юкори маданияти учун кураш адекват таржималар яратиш бобидаги жонбозлик билан м'пи кан боглик булиб, барча лексик ва фразеологик бирликлар хамда услубий воситаларнинг аслиятдаги дараж ада табиий жаранглаш и, биринчи навбатда, уларнинг уз маъно ва вазифалари хамда узларига хос шаклларида иш латилиш ини такосо килади.

Лексик-фразеологик бирликлар бадий ижод таркибида асар гоёсини коммуникатив хамда хиссий-таъсирчан тарзда ифода этиш учун хизмат килар эканлар. улардан фикр максадига мувофик уринли ва санъаткорона фойдалана билиш гина муаллиф назарда тутган маъно ва услубий вазифанинг нутк маданияти даражасида талкин этилишини таъминлайди. Бирликларнинг коммуникатив ва услубий лаёкатини хисобга олмасдан, уларни, аслиятдаги бирликлар таъсирига берилиб, тарж има тили учун гайритабиий шароитларда куллаш, аксарият, тарж има тили маданияти йул куя олмайдиган бирикмаларнинг хосил булиб колишига, баъзан эса маъно ва вазифанинг мутлако узгача талкинига олиб к е л и ш и м у м к и н .

Таржима жараснида муайян ифода восигасидан фойдаланаётган таржимон хамма вақт узига шундай дейиш мумкинми ёки аслиятдаги маъно ва услубий вазифани туларок акс эттириш хамда табиий жарангдорлик хосил килиш учун фикрни узгачарок ифода этиш лозимми, деган саволни бсриши лозим. Бундай саволга жонли нутк ва унинг маданий меъёрларига асосланган бой амалий тажрибанинг узи ижобий жавоб бсради: таржима жараёнида икки гил бирликларининг моддий уйгунлигини эмас, балки вазифавий монандлипи юзага келтиришига харакат килиш санъаткорни хамма вақт адекват ифодалар яратиш сари етаклайди. Вазифавий уйгун ифодалар эса моддий жихатдан бир-бирларига ухшашлари хам, фарк килишлари хам мумкин. Масалан, инглиз ва рус чилларида «how do you do» ва «здравствуй(те)», «hallo» ва «иривет»дан таш кари яна кунниг турли пайтларида турли бирликлар. чунончи, «good morning» - «доброе утро», «good afternoon» - «добрый день», «good evening» - «добрый вечер» бирликлари ёрдамида саломлашилади. Узбек тилида эса мазкур бирликлар вазифаларини биргина «салом» сузининг узи ифода этадики таржима жараёнида бундай мувофикликни хисобга олиш адекватликни

таъминлайди. Бинобарин, таржимада вазифавий уйгун- икнинг хисобга олиниши матннинг равонлиги ва табиий жарангдорлигини юзага келтиради:

1. Good morning - Доброе утро - Салом.

2. «Good evening»

«Good evening», he said.

- Добрый вечер.

- Добрый вечер - сказал он.

- Салом!

- Салом, - дея жавоб килди йигит.

Айрим таржимонлар фаолиятида кузатилишидек, саломлашишни узбек тили маданияти меъёрига риоя қилмасдан, инглиз ва рус тилларидаги сингари вақтга қараб тафовутлаш га интилиш харфхурликка олиб келади. Бу эса персонажлар нутқи софлигига путур етказиши билан бирга аслият вазифасини ҳам тула акс эттира олмайди: айрим таржимонлар фаолиятида, го'о жонли сузлашувда хдм учраб турадиган «хайрли эрта», «хайрли кун», «хайрли кеч» бирикмалари, узбек тили лугат захирасига сиңиб, умумхалк тили бойлигига айланмаганликлари туфайли, кулокка оддий бир х ай р и х о х д и к ундовидай эшитилгани холда, эслатилган инглизча ва русча бирликлар ҳамда узбекча «салом» (ассалом, ассалому-алайқум) сингари ижобий-самимий маъно белгиси касб эта олмайди:

«Good morning, sir» said the latter.

«Good morning», said Hurstwood.

- Доброе утро, сэр! - приветствовал тот.

- Доброе утро! - ответил Герствуд.

- Хайрли эрта, сэр! - деб сурашди бошқарувчи.

- Хайрли эрта! - жавоб берди Герствуд.

Инглиз ва рус тилларидаги қатор бирликларга узбек тилида биттагина «салом» сузининг мос келиши асарлар таржималари тилининг камбағаллашиб қолишига олиб келмайди, балки узбекча бирлик камровининг уз мувофик вариантлариникига нисбатан кенглигини курсатади. Бундан келиб чиқадиган мантикий хулоса шундан иборатки, узбекчадан инглиз ва рус тилларига асар угиришда таржимонлар барча «салом»ларни «how do you do» ва «здравствуй(те)» воситалари ёрдамида ағдаравермасдан, уз тилларп меъёрлари талабидан келиб чиқиб ҳамма вариантлардан фой- даланаверадилар. Акс холда инглиз ва рус таржимонлари уз масъулиятларига ижодий ендашмаган буладилар. Негаки, «здравствуй(те)» ва, айниқса, «how do you do» маданий нутқда нисбатан кам қутланиладиган бирликлар булиб, хатто куча-қуйда учрашиб қолган цуст ёки дугоналар ҳам, вақтни тафовутловчи бирликлардан

фойдаланмаганларида, мазкур бирликларни ишлатишдан кура бир-бирлари билан «hallo» ёки «привет» сузлари ёрдамида саломлашишни маъкул курадилар. Кечкурун, купрок уйку олдидан хайрлаш аётган узбеклар бир-бирларига «яхши стиб (ухлаб) туринг», «яхши дам олинг» дейдиларки, бу бирикмалар ҳам оддий хайрлаш ув ундови булмиш «хайр!» сузидан узларининг ижобий-самимий маъно белгилари билан фарк киладилар. Уларнинг инглиз ва рус тилларидаги «good night» ва «спокойной ночи» мукобиллари билан «good-bye» ва «до свидания» синонимлари уртасида ҳам худай шундай фарк мавжуд булиб, таржима жараёнида мана шу тафовутларнинг хисобга олингани холда, мавжуд имкониятлардан уринли фойдаланиш гина адекватликни таъминлайди:

Good night, man - Спокойной ночи,'

Яхши ухлаб тур, биродар -

Хайрлашув ундови булмиш «good-bye», «до свидания» ва «хайр» бирликлари аксарият бир-бирларига вазифа жихатидан мос келиб, бадий ижодда ҳам муомала-муносабат кузга ташланадиган даражада самимий-ижобий булмаса, асосан мазкур воситаларга мурожаат килинади. Аммо таржимавий асарларда «хайр»нинг урнига «куришгунча» сузидан купрок фойдаланадиларки, бу суз русча «до свидания»нинг калькаси уларок, хозирги пайтда озгаки нутк таркибида учраб туради. Киш илар баъзан «куриш! унча»нинг узи билан каноатланмасдан, унинг ёнига яна «хайр»ни ҳам куш иб куядилар (куришгунча хайр). «Куриш гунча» ва «куриш гунча хайр» бирликларининг кулокка эриш эш итилмаслигининг асосий сабаби, фикримизча, уларнинг мантикий асосли

эканликларидадир:

- Good-bye.
- Good-bye, sweet.
- До свидания.
- До свидания, хороший мой .
- Куришгунча.
- Куришгунча, кузим.

Касам шаклияларини таржима килишда ҳам катор кийинчиликларга дуч келинади. Баён этилган муайян фикрнинг ростлигига, тutilган йулнинг тугрилигига сухбатдошни ишонтириш, бирор нарса ёки харакатнинг тугри ёки нотугри, яхши ёки ёмонлигини алохида кайд килиш каби холатларда халклар катор бирликлар ёрдамида касам ичадиларки, бундай касам шаклияларининг объектлари одатда кишилар назарида энг азиз, муътабар, мукаддас нарсалар, тушунчалар номларидан иборат булади. Касам ичганда, жумладан, узбеклар

купинча хаётларини (улай агар), нонни, виждонларини, худони, муйсафидрок кишилар эса оппок соколларини уртага куядиларки, аини воситалар (касамлар) одатда маълум даражада хаяжон билан талаффуз этилади.

Турли тилларда ичиладиган касамлар объектлари аксарият ҳолларда моддий жихатдан бир-бирларига ухшаш буладилар. Бу таржимани харфхурликка дучор булиш хавфидан саклаб қолади:

Дедушка! Ей-богу... было это! Студент он... француз был... И так он меня любил... так любил! - НД, 152 // Буважон! Худо уреин... ошик булганман! Узи студент... француз эди... Мени бирам яхши кураддики, асти куяверинг!

Аммо таржима тилида объектлари моддий жихатдан мос эквивалентларга эга булмаган касамни ифодаловчи асл нусха бирликларини угириш жараёнида санъаткорни катор нуксонларга йул қуйиш хавфи кутадики, адекватликни таъминлай олмайдиган йулларга мурожаат қилиш натижасида ҳосил булган воситаларни аксарият таржима тили маданияти қабул қила олмайди.

III экспирнинг «Ун иккинчи кеча» пьесаси персонажи уз сузининг ростлигига суҳбатдошинк ишонтириш учун қулини уртага қуйиб касам ичган экан, унинг узбекча таржимада «виждон» билан алмаштирилиши ҳам, Андрей (А. М. Горький. «Она») камокка олинган Павелни албатта қуйиб юборишларини «честное слово» касами воситасида ишонч билан таъкидлаган экан, бирликнинг «улай агар» орқали тақкин этилиши ҳам вазифавий адекватликни юзага келтирган:

1. By this hand, I am! - Это как, клянусь своей рукой!- Виждоним хаки, гапим рост!

2. А не плачьте, ньенько, не томите сердца! Честное слово, говорю вам - скоро его выпустят – Куйнинг, йигламанг, юрагимни эзманг, онажон! Улай агар, яқнвда қуйиб юборишади. Бирок аслиятдаги «by George» бирлигининг муқобили булмиш «честное слово»нинг узбекчага бирор мавжуд муқобил варианты орқали у г и р и л м а с д а н , сузма-суз «чин сузим» тарзида берилиши харфхурликни юзага келтирган: фойдаланилган бирикма зғурий маъно ва услубий таъсирчанликни яратиб бера оладиган касам хусусиятига эга лисоний восита эмас:

Yes, sir; she surprised me the other night. By George, if she didn't- Да, сэр! Она буквально изумила меня вчера своей игрой. Честное слово - Ха, сэр! У кеча мени ижроси билан ниҳоятда хайратда қолдирди. Чин сузим.

Христиан дини вакилларининг бут (крест)ни илохий санаб, унга сигинишлари туфайли рус тилида бут объекти булган касам вужудга келган булиб, унинг «Артамоновлар иши» (М. Горький) асари персонажи лафзида ишлатилганлиги табиий эшитилиб, ифодага оғзаки нутқка хос жозибадорлик бахш этган булса,

бу касамнинг моддий жихатдан аник таржимаси булмиш «крест хаки» узбекчада касам шаклияси сингари табиий жарангламайди:

Крест порукой - она ничего не будет знать - Крест хаки, у хеч нарсани билмайди.

Онт эслатилган усуллардан ташкари, узбек тилида яна «касам (онт) ичаман» бирлиги ёрдамида ҳам ифодаланадики, бундай пайтларда у русча «клянусь» сузига ҳам моддий, ҳам вазифа жихатларидан мос келади. Аммо «клянусь»нинг кулланиш доираси узбекча эквивалентиникига нисбатан кенгрок булиб, таржима жараёнида улар ҳамма вақт бир-бирини алмаштиравермайди. Бинобарин, бу русча бирлик узбек тилига «касам ичаман»дан таш кари яна «улай агар», «нон урсин», «худо урсин (хаки)», виждон хаки» каби катор мукобил вариантлари оркали ҳам угирилади. Шу нингдек, рус тилида «клянусь» сузи уртага куйиб касам ичиладиган нарса ёки туш унча номига кушилиб, касам ифодаси учун фойдаланиладиган бирликнинг компоненти сифатида ҳам кулланилади. Бундай иайтда у инглизча ва узбекча бирликлар таркибидаги «Бу» ва «хаки» сузларининг вазифавий эквивалентига айланадики, бу холни тарж има амалиёти мисоллари ҳам тасдиқлайди. Аммо гоҳо узбек таржимонлари русча бирликнинг моддий жихатини саклаганлари холда, «хаки» сузининг иштирокидан воз кечадилар, натижада, жумладан, инглизча «by God» узбекчага «худо хаки» эмас, «худо номига касамёд этаман» тарзида талкин этилади. Лекин бу харфхурликка олиб келмайди. Таржиманинг табиий жаранглаш ига асосий сабаб узбек тилида «касам (онт) ича- ман», «касамёд этаман» бирликларининг мавжудлигидир: бу бирликлар одамлар кулогига сингиб кетганлиги сабабли, сал узгача куринишда кулланилганларида хдм гайритабиий эшигилмайди:

1. By God, you are a traiter - Клянусь богом, ты изменник - Худо номига касамёд этаман, ссн хиёнаткорсан.

2. Au, by my beard, will we; for he is a proper man - Правильно. Клянусь моей бородой, он хороший человек - Тугри. Соколим билан онт ичаман, яхши одамга ухшайди.

Таржима амалиётида «клянусь»ни «онт булсин» тарзида талкин этиш холлари ҳам учраб турадики, бундай бирикманинг жонли нутқда анъанавий восита сифатида куллаилмаслиги сабабли, у китобхон кулогига касам ифодаси учун ишлатилаётган бирликдай табиий эшитилмайди, бинобарин, зарурий услубий таъсирчанлик яратиб бсра олмайди:

Клянусь, Ниночка, я больше никогда, никогда не буду, Онт булсин, Ниночка, энди хеч вақг бундай килмайман. Фикрнинг ута силлик, китобий баёнига эришиш максатида таржимонлар баъзан уз тиллари лугат таркибидан урин

олмаган кардош халклар тиллари лисоний бирликларини беасос ишлатадилар. Окибатда аслиятда ифода этилган маъно ва услубий вазифа китобхонга аник этиб бормай қолади. Узбек таржимонлари бундай воситалар сифатида купрок тожикча бирликларга мурожаат қиладилар. Масалан, Марк Твеннинг «Жанна д'Арк» романидан келтирилган куйидаги мисол таржимасида «суз» сузи маъносида кулланилган, аслида эса тожик тилида шу маънони англатадиган «калима» сузи кенг узбек китобхонлари оммасига зарурий тасаввур бера олмайди. Чунки у шу вазифасида ҳозирги узбек адабий тилига ҳос бўлмай, уни талаффуз этганда китобхон куз олдига мусулмончилик рамзи сифатида уқиладиган оят - диний парча келади (эътибор беринг: Калима келтир, бетавфик! - Ойбек, «Кутлуг кон»):

We knew who was meant when she was mentioned; we could say «she» and «her», but we could not speak the name. Мы хорошо понимали, что связано с этим именем; поэтому мы могли говорить лишь «она» или «ее», но дорогого имени не упоминали. «У» ва «унинг» деган калималарни ишлатганимизда кимни назарда тутаяётганимиз узимизга аён эди-ю, лекин отини атамасдик. Бирор кишини турга утиб утириш га ёки ичкарига қиришга мулозамат билан таклиф қилганда одатда керакли томонга кул ҳаракати билан имо қилиб, «мархамат» ёки «мархамат қилсинлар» дейилади. Бу уринда тожиклар «мархамат», «мархамат кунанд»дан ташқари яна «бифармоед» сузидан фойдаланишни хуш қурадиларки, кейинги сузнинг лугавий маъноси «буюрсинлар» бўлиб, у эслатилган вазифада узбек тилида ишлатилмайди. Аммо «Анна Каренина» (Л. Толстой) романи таржимасида «Милости просим» бирикмасининг вазилавий муқобили «Мархамат қилсинлар» урнига «буюрсинлар» тарзида уғирланлиги персонаж нутқи софлигига путур етказиш билан бирга, фикрининг кенг китобхон оммасига этиб боришини ҳам қийинлаштирган:

Милости просим, сказал Степан Аркадьич, указывая по направлению к столовой - Буюрсинлар, деди Степан Аркадьич емақхона томонга ишора қилиб.

Аслиятда ифода этилган фикрининг услубий бетараф баённи талкин этиш да баъзан мумтоз назмда дабдабали оҳанг яратиш учун ишлатиладиган тожикча сузлардан асоссиз фойдаланиш ҳоллари учраб туради. Бу эса муаллиф баёни меъёрини бузибгина қолмай, ҳатто маънонинг нотугри талқинига ҳам олиб қелади. Куйидаги мисоллар таржимасида фойдаланилиши лозим бўлган «уй-ку», «уйқоклик», «огиз (лаб)» урнида кулланилган баландпарвоз «хоб», «бедорлик», «дахан» сузлари нутқий ифоданинг услубий бетараф баёни меъёрини бузиш билан бирга узбек тили софлигига ҳам путур етказган бўлса, «оят», «жунбуш» каби сузлар бундай камчиликлардан ташқари яна назарда

тутилган «гап», «хаяжон» сингари сузлар маъноларини адекват акс этира олмайди ҳам:

1. I have tried him sleeping and waking, but neither sounds, nor language seem to touch his soul - Я пробовал подействовать на него и на спящего и на бодрствующего, но, повидимому, на него не влияют ни звуки, ни слова - Мен хобида ҳам, бедорлигида ҳам таъсир этишга урнниб курдим, лекин унга на суз, на оят таъсир килди.

2. Outside, he could see, as he stood wiping his chin, the car and the excited crowd it. Стоя у окна и вытирая подбородок, он видел свой вагон и возбужденную толпу - У Герствуд дераза олдида даханини артаркан. вагонн билан жунбушга келган оломонни куриб турарди.

Узбек тилига узлаш иб кетган сузларнинг купчилиги тожик тилидан кириб келган. М азкур сузлар узлашиш жараёнида на шаклий узгаришга учраганлар, на тил анъанасининг бузилишига юз тутганлар. Купчилик узбекларнинг тожик тилидан хабардорлиги ҳам бунга йул куймаган. Ш унинг учун ҳам узбек тили лугат таркибидан урин олган тожикча келиб чиқишли сузлардаги бирорта товущининг нотугри талаффуз этилиши, суз ясовчи ҳамда маъно узгартирувчи унсурларнинг ноурин танланиши, кушма сузлар компонентларининг тил анъанасига хилоф тарзда узаро бирикуви дархол кузга ташлангани холда, таржима тили маданиятининг бузилиши сифатида бахоланади. Бинобарин, Э. Хемингуэйнинг «Алвидо, кирол!» асари таржимасида «stockyards» сузининг (русча таржимада: бойня) «кушхона» урнига «кушхона» тарзида берилиши зарурий маъно (мол суйиладиган жой, корхонани)ни яратишга ожизлик килган.

«Хушомад» сузи одатда «гуй» билан бирикиб мантикий асосланган «хушомадгуй» кушма сузини яратади. И. С. Тургеневнинг «Арафа» асари таржимасида «хушомад»га «воз» (бу «боз», яъни «уйновчи») сузининг бузук шакли булиб, узбек тилида баъзан у шу шаклида ҳам учрайди) сузининг бирикиши тил анъанасига хилоф булиб, компонентларнинг мантикий асоссиз бирикувини ташкил этгани учун аслиятнинг маъносини акс этира олмаган:

Пели мы, сударь мой, пели - ну и скучно мне стало; вижу я: дело неладно, нежности много. Я и начал дразнить обоих - Афандим, биз роса ашула айтдик, лекин мен зерикиб колдим; карасам, иш чаппа, хушомадвозлик купайиб боряпти. Мен хар иккисини ҳам мазах кила бошладим.

Таржимонларнинг айрим бирликларга янги, уларга хос булмаган маънолар юклашга харакат килишлари аксарият холларда узини окламайди. Чунки муайян birlikнинг янги маъно ёки маъно белгиси касб этиши алохида бир

шахснинг (таржимоннинг) хоши ва харакатига боглик булмасдан, бу нарса хаёт эхтиёжи махсули сифатида содир булиб, тил жамоаси тажрибасида маълум давр мобайнида синалишни такого килади. Русча «белоручка» сузининг узбекча «окбилак» эквиваленти эхтиёж туфайли русча суз таъсирида пайдо булиб, узининг шу маъносида тилнинг лугат таркибидан мустахам урин олган. У узининг тилда мавжуд «арзанда», «танноз» синонимларидан камровининг кенглиги билан фарк килади. «Танноз» асосан хотин-кизларга нисбатан ишлатилса, «арзанда» булмаган, яъни мураббийлари томонидан кулини совук сувга урдирмай парваришланган шахслар ҳам «окбилак», яъни ишкмас булишлари мумкин. Демак, айна сузда таннозлик ҳам, арзандалик ҳам, тараллабедод килиб юрувчилик маъноси ҳам, ишкмаслик ҳам мужассам. Бинобарин, Н. А. Некрасовнинг «Русияда ким яхши яш айди?» асари персонажи «(мы) не белоручки нежные» деган экан, «окбилак» (Биз — окбилактар эмас) сузи муаллиф кузда тутган маънони тула ифодалаган. Аммо баъзи таржимонларнинг мавжуд имкониятлардан фойдаланмасдан, «белоручка» маъносини «оксуяк» сузига сингдириш га уринишлари ижобий натижа бермаган. «Оксуяк» сузи бегона нуткий шароитга буйсунмагани холда, узининг лугавий маъносини саклаб қолаверган, окибатда, ишкмаслар таржимада зодагонларга айланиб колган:

1. Виктор - сволочь, белоручка - Виктор аблах бола, оксуяк.
2. И среди рабочих есть вчерашние крестьяне, есть и малосознательные, есть и «слишком» сознательные, ставшие белоручками. Ишчилар орасида кечагина келган дехконлар ҳам бор, кам онглилар ҳам, оксуяк булиб колган «хаддан ортик» онглилар ҳам бор. «Кироат» куръоннинг корилалр томонидан тугри талаффуз ва оханг билан асосан овоз чикариб укилиш ини билдирса, бадий ижод намуналарининг чиройли оханг билан овоз чикариб укилиши «ифодали укиш» булса, овоз чикармасдан укиб-урганиб утириш «мутолаа килиш»дир. Бинобарин, «Сарсонлик-саргардонликда» (А. Толстой) романи персонажи Бессонов анча пайт Гёте асарларини укиб утирган экан, у кироат килмаган, хатто асарни ифодали тарзда укиб утирмаган ҳам, балки мутолаа килган, яъни «мутолаа уни хаяжонлантирган ва гайратини кузгаган» эди:

Освеженный после завтрака сном, он долго читал Гёте, и чтение возбудило его и взволновало. Нонуштадан кейин бир оз ухлаб, узини анча енгил сезгач, анчагача Гётени укиб утирди, кироат уни хаяжонлантирган ва гайратини кўзгаган эди. Намоз укиб, тоат-ибодат килиб юрадиган мумин-мусулмон кишилар доим тахоратда буладилар. Улар бушаниб, енгиллашиб олганларида эса тахоратлари «синади», яъни бузилади. Ш унга нисбат бериб улар «бушанмок», «енгиллаш мок»ни купрок эвфемистик тарзда «тахораг ушатмок» дейиш ади.

Бу хол таҳорату намоз-ниёз билан иши булмаган одамлар нуткида пардали килиб кўпроқ «ёзилмок» сузи ёрдамида ифода этилади. Бинобарин, ушбу мисол таржимасида русча «оправиться» сузининг зарурий «ёзилмок» сузи оркали утирилмасдан, «тахорат ушатмок» тарзида берилиши А. Толстой («Сарсонлик-саргардонликда») персонажний тоат-ибодатни қанда килмайдиган мусулмонга айлантириб қўйган:

А куда ему бежать, дураку?.. По видимости - оправиться хотел - Қаёққа қочарди, ахмок одам?.. Таҳорат ушатгиси келгандир-да.

Лексик бирликлар инглиз ва рус тилларида моддий-луғавий маъноларидан ташқари қатор матний ҳолатларда жамлаш, умумлаштириш, тудалик, таъкид, жадаллик каби купгина маъно белгиларини ифода этиб, белги ва ҳаракат маъноларини кучайтириб, баъзан эса образли хамда хиссий-таъсирчан вазифани утаб келганларида, қатор ҳолларда узбек тилига жуфт сузлар ёрдамида таржима килинадилар. Масалан, «health» - «здравие» бирликларининг луғавий маънолари «соглик», «сихатлик», «саломатлик», «омонлик» булиб, улар айрим матний ҳолатларда умумлаштириш маъно белгиси касб этганларида, уларнинг вазифаларини акс эттириш учун юқоридаги сузларнинг бирортасига хам мурожаат килиб булмайди. Жумладан, «сог(лик)», «саломат(лик)» сузлари ҳақида гап кетадиган булса, уларнинг ҳар бири алоҳида кулланилганда, инсоннинг айни пайтда хаста эмаслиги каби ҳолатини акс эттиради. Ваҳоланки, куйидаги лавҳада герцог (Шекспир. «Вероналик икки йигит») Валентинга отасининг хаста эмаслигинигина эмас, балки унинг бардам-бақувват, шод-хуррам турмуш кечириб юрганлигини хабар қилар экан, бундай умумлаштирилган маънони синонимик компонентлардан иборат «сог-саломат» жуфт сузи тула ифода этади:

Sir Valentine, your father's in good health - Отец ваш в добром здравьи, синьор Валентин - Отангиз сог-саломатлар, синьор Валентин. Умумлашма маънони жуфт сузлар воситасида ифода этишда «Жуфт сўзлар компонентлари жиҳатидан чегараланмаган ва ҳар қандай суз уйғунлашиш йўли билан жуфт сузга айланиши мумкин» деган фикрга қоида сифатида карамасдан, аксарият ҳолларда тил анъанасига амал қилиш таржима тили маданиятининг аслиятдаги даржадаги талқинига тула имкон яратади. Масалан, «таниш» сузи фақат «билиш» ва «паниш» (таниш-билиш, таниш-паниш) компонентлари билангина бирика олса, «маза» фақат «матра»га бириккани ҳолда, маданий нутқда ҳатто энг оҳангдоши бўлмиш «паза»га хам қўшила олмайди. Нутқи адабий тил меъёрлари асосида силликланган, тил эстетикасини ҳис эта оладиган киши бемаза таомни ёки бирор кишининг «тузсиз» гапини «маза-

пазаси йук»дан кура «маза-матраси йук», дейиш ни хуш кўради. Юқоридаги тезисга амал қилинадиган бўлса, «таниш» сузи «қаниш», «саниш », «чаниш » сузларига ҳам бирика олиш лари керак. Аммо бунга тил аънанаси, нутк маданияти йул қуя олмайди. Ш унга кура, «тикиш » сузи жонли адабий нутқда купрок «санчиш » (тикиш-санчиш) сузи билан бирикиб, тикишга алоқадор ишларни бажариш ни англатади. Бинобарин, Т. Драйзернинг «Бахти каро Керри» романи таржимасида фойдаланилган «тикиш-чатиш» бирикмаси зурмазуракилик оқибатида юзага келгандай туюлади:

Minnie was sewing by a lamp at the table. Hanson had already turned in for the night - Минни сидела за столом и шила при свете лампы. Гансон уже лег в постель - Минни стол олдида тикиш-чатиш билан банд. Гансон ётиб колганди.

Тил аънанасига амал қилиш жуфт сузлар компонентларининг узаро бирикиш тартибига ҳам алоқадор бўлиб, қабул қилинган аънавий тартибнинг бузилиши ҳам нутк маданияти савиясининг пасайиш ига олиб келади. «Сўнгги могикан» (Ф. Купер) романи тарж имасида узбек тилида «назар-эътибор» шаклида мавжуд булган жуфт суз комионентларининг урин алмаш тириб, «эътибор-назар» ш аклида ишлатилиш и ифодани табиий жаранглаш хуқуқидан махрум этган:

... no opportunity had been furnished the travellers, to look upon the personage who now approached them - До настоящего мгновения эта фигура выпала из поля зрения путешественников - Шу дамгача бу зот саёхатчиларимизнинг эътибор-назарларидан четда колган эди.

М асалага жуфт сузлар компонентлари маъно эътибори билан асосан бир-бирларига яқин, узаро алоқадор тушунчаларни ифодаловчи сузлардан таш кил топади, деган нуктаи назаридан ёндаш еак, куйидаги мисол таржимасида жуфт суз табиатини ўзида тўла мужассам этган «ортиб-ошиб»нинг ўрнига «ортиб-тортиб» бирикмасининг ишлатилиши тўдалик, кўплик маъно белгисини маданий, жонли нуткка хос тарзда ифода эта олмайди. Бу бирикмани хатто компонентларидан бири мустакил маънога эга булмаган жуфт сузлар гурухига ҳам кушиб булмайди. Негаки, бундай гурухлар таркибларидаги бемаъно компонентларнинг ҳам асосий мазмунни таш увчи сузларга бирикиб, маълум вазифалар ифодаси учун кулланишлари тил сохиблари тажрибаларида синалган:

Oh, there's going to be fish in plenty - О, скоро у вас будет вдоволь рыбы - О, бундан кейин баликларингиз ортиб-тортиб ётади.

Иккала компоненти ҳам ёки компонентларидан бири мустакил маънога эга булган жуфт сузларнинг мазмун ва вазифалари кузга якколрок ташланиб туради, чунки уларнинг маъно ва вазифалари таркибларидаги

компонентларининг моддий-мантикий маъноларига асосланган булади. Иккала компоненти ҳам мустакил маънога эга булмаган жуфт сузлар маъно ва вазифалари эса, хусусан, узга тиллар сохиблари кузларига бирдан ташланмайди. Бу бирликлар маъно ва вазифаларини аниқлаш матний ҳолат таҳлили ҳамда лугатларга мурожаат қилиш асосида амалга оширилади. Аммо айни бирликлар мансуб булган тил сохиблари уз лафзларига оид тил бирликлари маъно ва вазифаларини махсус ўрганиб ўтирмайдилар. Бу гаплар ўз тилига асар таржима қилаётган санъаткорларга ҳам алоқадордир. Бирок аслият ижодкорлари фаолиятида ҳам, таржимонлар амалиётида ҳам она тили бирликларини уз урнида қўлай олмаслик ҳоллари учраб туради. Масалан, «така-пука» жуфт сузи «юррак» билан бирикканда инсоннинг рухан нотинч аҳволга тушганлигини англатади (юраги така-пука булди). Аммо бу суз «юррак»ка бирикмаганда ҳеч бир маъно англатмайди, бинобарин, алоҳида узи нутқда ишлатилмайди. Хулоса қилиб айтганда, нутқ маданияти адабий тил меъёрлари сифатида қараладиган барча ҳолатлардан санъатқорона ва уринли фойдаланишни талаб қилар экан, унинг ажралмас қисми булмиш таржима тили маданияти ҳам барча лексик-стилистик воситаларнинг аслиятдаги даражада табиий ва жозибадор жаранглашини тақозо этади.

Таржима жараёнида икки тил бирликларининг лугавий эквивалентлигига ёпишиб олмасдан, уларнинг камровларидаги тафовутни ҳисобга олган ҳолда, асосан вазифавий уйғунлик ҳақида уйлаш зарурати тугилади.

Бирликларнинг янги маъно ва вазифалари муайян шахснинг хоҳиш ва ҳаракати билан эмас, балки ҳаёт эҳтиёжи сифатида тил жамоаси тажрибаси асосида пайдо булар экан, айрим таржимонларнинг бирликларга янги, уларга хос булмаган маъно ва вазифалар юклашга ҳаракат қилишлари аксарият ҳолларда муваффақиятсизликка олиб келади.

Ҳар қандай компонентлар уйғунлиги жуфт сузларни ташкил этавермаслиги туфайли, сузларнинг тил анъанасига асосланмаган тарздаги тасодифий жуфтлаш иш и таржима тили маданияти учун бадҳазм булгани ҳолда, жуфт сўзлар ифода этиши мумкин бўлган маъно ва вазифаларни акс эттира олмайди. У мумҳалк адабий тили имкониятларидан тугри фойдаланмасдан, турли-туман номеъёрий шаклларга, хусусан шева унсурларига мурожаат қилиш муаллиф назарда туган фикрнинг ноадабий талқинига олиб келади. Ҳар бир бадий асар шакл ва мазмуннинг диалектик бирлигини таш қил этади. Бу хусусиятнинг бадий таржимада қайта яратилиши тўла-туқис адекватликка эриш иш нинг асосий шартларидан бири ҳисобланади. Айрим таржимонлар фаолиятида кузатилганидек, мазмун биринчи уринга қуйилиб, шаклга эътиборсизлик билан қараладиган булса, муаллиф услуби ҳамда персонажлар

нутклари тасвири тулаконли чикмайди. Таржима хамма вақт шакл ва мазмунни бир бутун ҳолига тиклашдек ижодий жараён бўлиб, у таржимондан аслиятнинг мазмун ва гоё бирлигини қайта яратиш билан бир каторда унинг мувофиқ шаклини тиклашни ҳам талаб қилади.

Илмий ва танқидий адабиётда шакл ва мазмуннинг диалектик бирлигини таржимада қайта яратиш зарурлиги ҳақидаги фикр қуп учрайди. Аммо мавжуд ишларнинг бирортасида бу масала мисоллар асосида, кенгрок ва атрофлича ёритиб берилмаган. Таржимада шакл ва мазмун бирлигининг тикланиш ига бағишланган бирорта махсус иш халигача майдонга келган эмас. Бу ҳол бизнинг ҳам мазкур масалани илмий-назарий жиҳатдан кенгрок ва чуқуррок ёритиб бериш имкониятимизни чеклайди. Ш унинг учун ҳам биз куйида масаланинг айрим жиҳатларинигина сритиш билан кифояланамиз.

9- мавзу. Оғзаки таржима

1. Ёзма ва оғзаки таржима ўртасидаги фарқлар.
2. Фикрни оғзаки баён этиш.
3. Саноқ сонлар, атоқли отлар, географик номлар таржимасида аниқликка эришиш муаммолари.
4. Оғзаки таржима турлари: икки томонлама таржима, кетма-кет таржима, синхрон таржима.
5. Оғзаки таржимада хотиранинг роли.
6. Оғзаки таржимага ўргатиш машқлари типологияси.
7. Оғзаки таржимада трансформациялардан фойдаланиш.
8. Оғзаки таржимада нотик нутқини ёзма қайд қилиш техникаси.
9. Нотик томонидан билдирилган фикрнинг асосий информатив қисмини ажратиш. Реферат-резюме қилиш усуллари.

Юқоридаги мулоҳазаларимизда, умуман «таржима» нима? Уни қандай Тушунамиз? Таржимашунослик фанининг вужудга келиши, унинг адабиётшунослик ва тилшунослик фанлари билан боғлиқ бўлиши ўрганилди. Таржиманинг назарий аспектда ўрганилиши уни турларга бўлиб ўрганишни тақозо этади. Энди кўриладиган масала таржима турлари тўғрисидадир. Маълумки, ҳар қандай тил оғзаки ва ёзма нутқда ифодаланади.

1. Оғзаки таржима. (Оғзаки матнни оғзаки таржима қилиш). Бунда иккита тил оғзаки нутқ формасида ишлатилади. Мазкур таржиманинг икки хил кўриниши мавжуд.

1. Синхрон таржима (бир вақтда қилинадиган таржима).

2.Кетма-кет қилинадиган изчил таржима.

Оғзаки таржимада таржимон айтилаётган нутқ мазмунини тез ўқиб олиши, олдиндан тайёрланиб тез таҳлил қилиш кўникмасини ва тўхтамай таржима қилиш усулларини ишлаб чиққан бўлиши керак. Оғзаки таржима жараёнида таржимон таржима қилаётган матнни тузатиш ёки қайтадан таққослаш имкониятига эга эмас. ғзаки таржиманинг характерли хусусияти шундаки, таржимон матнни аввало акустик формада, яъни эшитиб ва оғзаки формада эшитганларини таржима қилади.

Оғзаки таржиманинг иккинчи асосий характерли хусусияти унинг ўзига хос нутққа эга бўлишидир. Айрим ҳолларда шундай вазиятлар бўлиб қоладики, таржимон нотикдан гапда қачон эга ва кесимни айтишини кутиб, кейин таржима қилишга киришади. Масалан, француз ва инглиз тилларида қуйидагича схемада бўлиши шарт:

SPO Субъект – предикат – объект.

Ўзбек тилида эса:

SOP Субъект – объект – предикат.

Шу боис, ўзбек тилидан инглиз тилига ёки француз тилига таржима қилишда, ўзбек тилида предикатнинг айтилишини кутиш лозим бўлади. Мисол: Минглаб кишилар нейтрон бомбасига қарши уюштирилган митингда қатнашдилар.

Thousands of people participated in the meeting of against N-bombs.

Синхрон таржима – бу таржиманинг шундай туридирки, бунда таржимон сўзловчининг нутқини эшитиб, шу заҳотиёқ икки-уч дақиқада таржима қилиши керак. Қоидага мувофиқ синхрон таржима техник воситаларни қўллаш йўли билан амалга ошади. Бунда сўзловчининг нутқи махсус кабинада ўтирган таржимонга «эшитгичлар» орқали етказилади ва таржимоннинг микрофонга берган таржимаси тингловчиларга етказилади.

Синхрон таржима жараёнида таржимон жуда катта руҳий ва жисмоний машаққатни бошдан кечиради. Синхрон таржима жараёни – ўта мураккаб жараён ҳисобланади. Таржимон сўзловчи нутқи тезлик даражасидан орқада қолмасдан таржима қилиши зарур. Шунинг учун, синхрон таржимонлар 20-30 дақиқа мобайнида ишлайдилар, синхрон таржима бораётган пайтда таржимонлар ўрин алмашадилар.

Синхрон таржиманинг яна бир тури борки, бунда таржимон Рецептор ёнида туриб ёки ўтириб паст овозда (шивирлаб) нотикнинг нутқини таржима қилади.

Бунда Рецептор таржимани бевосита ёки эшитгич орқали қабул қилади. Синхрон таржима мазмуни қатор компонентлардан ташкил топган бўлиб, уларнинг ҳар бири таълимнинг аниқ мақсадини амалга оширишга йўналтирилган бўлади.

Синхрон таржима мазмунининг биринчи компоненти – талабанинг перцептив қобилияти: диққати, хотираси ва фикрлашини тизимли равишда ривожлантириш, уни интенсив ақлий фаолиятга чиниктиришни кўзда тутади. Бу, ўз навбатида, эшитиб тушуниш маданиятини юксалтириш, сўз, сўз бирлиги ҳамда стилистик конструкцияларни билиш (тушуниш) тезлигини ошириш, таржимада сўз танлаш ишларини тўғри йўналтиришни талаб қилади. Синхронси эшитилаётган нутқни турли тезлик ва оҳангда, тембрда, талаффузда фарқлай олишга, тушунишга ўрганиши лозим.

Кетма-кет қилинадиган изчил таржимада таржимон сўзловчи нутқини тугатгандан сўнг ёки нутқнинг қандайдир бир қисмини тугатгандан кейин таржимасини бошлайди. Таржиманинг бу турида таржимон сўзловчи нутқидаги асосий бўғинларни илғаб олиши, агар нутқ узунрок бўлса, бунда таржимон унинг энг муҳим жойларини ёза бориши керак, бу эса таржимонга эшитган матнни эсга келтиришни таъминлайди. Кетма-кет қилинадиган изчил таржима таржимоннинг фикрлаш қобилиятига ва эса сақлаш қобилиятига боғлиқ. Француз таржима назариясининг асосчиси Эдмон Кари ўзининг «La traduction dans le monde» китобида француз дипломати Андре Франсуа Понсенинг «Миллатлар Иттифоқида» 2,5 соат давом этган нутқининг кетма-кет қилинган изчил таржимаси хусусида гапиради. Кетма-кет қилинадиган изчил таржима Жан Эрбер, Роббер Конфино, ака-ука Каминкер, Жорж Матъе номлар билан бевосита боғлиқ. Антуан Веллемана Женева университети қошида таржимонлар мактабига асос олганлардан бири ҳисобланади. Ҳарбда бу мактаб ўз мавқеига эга эди.

Оғзаки таржиманинг яна бир ўзига хос хусусияти шундаки, ёзма матнни оғзаки таржима қилишда матн мазмуни тез ўқиб олиш, олдиндан тайёрланиб тез таҳлил қилиш кўникмасига эга бўлиб, тўхталмай таржима қилиш усуллариининг ишлаб чиқиши назарда тутилади. 1800 босма белгидан иборат матнни 10 дақиқа ичида таржима қилиш керак бўлади. Бу турдаги таржима «at sight» таржима дейилади.

Ёзма таржима. Таржиманинг бу кўринишида таржимон қўлида аслият матни бўлиб, таржима жараёнида унга бир неча маротаба мурожаат этиши мумкин. Таржимасини қайта кўриб чиқиб, аслият билан солиштириш имкониятига эга бўлади. Таржима жараёнида мутахассислардан маслаҳат олиши мумкин. Бу эса таржиманинг ҳар томонлама мукамал чиқишига ёрдам

беради. Аммо оғзаки таржимада – бу имкониятлар бўлмайди. Ёзма таржимани оғзаки таржималардан фарқлайдиган факторлардан бири бу –вактдир.

Оғзаки таржимада таржимон нутқининг бир қатор характерли хусусиятлари бор. Синхрон таржимада таржимон нутқи баланд ва тез темпада олиб борилади. Мазкур таржимада сўзларнинг сони таржима қилинаётган нутқ ҳажмига боғлиқ. Кетма-кет қилинадиган изчил таржимада нутқ темпи пасаяди, чунки таржимон қўлёзмасига эътибор бериши ва аслиятда айtilган фикрни тушуниб тингловчига етказиши лозим Оғзаки таржима назариясида таржимонларга қуйидаги талаблар қўйилган, уларга таржимонлар албатта амал қилишлари шарт.

1. Аниқ талаффуз қилиш.

2. Нутқнинг бир хил ритмлилигига эътибор бериш.

3. Жумлада маъно жиҳатдан ўзаро боғланишга эътибор бериш.

Оғзаки таржиманинг асосий характерли хусусияти – унга ёзма таржимага қарама-қарши ўлароқ махсус таржима деб қараш керак. Оғзаки таржима назарияси билан шуғулланувчи мутахассислар таржиманинг бу кўринишида ҳам сон, ҳам сифат жиҳатдан характерли хусусиятларни кўрсатиб ўтадилар. Ёзма ва оғзаки таржималар бир-биридан алоқада бўлувчиларнинг иштироки билан ҳам характерланади. Масалан: Ёзма таржимада таржима жараёни «коммуникант» сиз, яъни сўзловчи билан ўзаро алоқасиз тарзда ўтади.

Таржимоннинг диққат марказида таржима қиладиган матн туради. Таржимонга фақат таржима тугатилгандан сўнг баҳо берилади. Оғзаки таржимада таржимон коммуникант билан контактда бўлади.

Таржимон сўзловчининг нутқи қандай бўлишидан қатъий назар, уни таржима қилиши керак. Шунинг учун таржимон билан сўзловчининг ўртасида ўзаро бир-бирини тушуниш ётади. Таржимашунос олим А.Ф.Федоров ёзма таржиманинг қуйидаги кўринишларини кўрсатиб ўтади 1.Газета хабарлари, расмий ҳужжат ва махсус илмий матнларнинг таржимаси.

2. Оммавий – сиёсий адабиёт, публицистика (ижтимоий-сиёсий масалаларга оид адабиёт ва нотиклик нутқини таржима қилиш).

3. Бадиий асар таржимаси. Оғзаки таржиманинг яна қуйидаги кўринишлари мавжуд. Булар қуйидагилар:

А) Ёзма матнни оғзаки таржима қилиш. Бунда чет тили ёзма равишда ишлатилган бўлиб, таржима тили оғзаки формада ишлатилади. Таржимон аслият матнини аввал ичида ўқиб ёки абзац билан ўқиб, кейин таржима қилади.

Б) Оғзаки матнни – ёзма равишда таржима қилиш.

Чет тили оғзаки нутқда ишлатилиши ва уни ёзма равишда таржима қилиши керак.

Таржиманинг бу тури амалиётда жуда кам ишлатилади. Оғзаки айтилган сўзларни стенография ёрдамида ёзиб олиниб (яъни шартли белгилар асосида ёзиш) кейин стенографик матн таржима қилинади. Бунда оғзаки – ёзма таржиманинг алоҳида кўриниши ҳисобланади: Масалан:

□- ер юзи, дунё; земный шар, мир.

х- инсоният; человечество.

!- комус, закон, конституция.

°°°- бойлик, капитал; капитал, богатство.

”- буйрук, қарор; приказ, постановление.

(Р.К.Миньяр Белоручев Пособие по устному переводу. М., 1969. стр.184-189.)

Чет тили фанларини ўрганишда дарсларда қўлланиладиган диктант таржималар ҳам бор, бу куйидагича амалга ошади. Чет тили ўқитувчиси секинлик билан айтган диктантни ўқувчилар она тилига таржима қилишлари керак. Юқорида кўрсатиб ўтилган таржима турларининг куйидаги схемада тасвирини берамиз:

Чет тили -----1-----она тили

Ёзма -----2-----ёзма

Оғзаки-----3 -----оғзаки

Матннинг жанр хусусиятларига кўра таржимаси:

Газета – ахборот, ҳужжатлар, сиёсий ижтимоий адабиётларни таржима қилишнинг ўзига хос хусусиятлари.

Сиёсий – ижтимоий соҳага оид материалларни таржима қилишда ишлатиладиган лексик бирликларни 2 та асосий гуруҳга ажратишимиз мумкин.

1 – гуруҳга кирувчи мавзу мазмунига доир бўлади.

2 – гуруҳни ташкил этувчи сўзлар умумий ишлатиладиган сўзлар бўлиб, улар турли хил мавзуларда ишлатилади.

- A delegation of American businessmen arrived in Tashkent yesterday for talks with Uzbek trade organizations.

Hier, la délégation des businessmen américains est arrivée à Tashkent pour des pourparlers commerciaux avec des organizations ouz beks.

Вчера в Ташкент для переговоров с узбекскими торговыми организациями прибыла делегация представителей американских деловых кругов.

- Ўзбекистондаги савдо ташкилотлари билан музокаралар олиб бориш учун Америка ишбилармонлари доирасидан иборат бўлган делегация кеча Тошкентга ташриф буюрди.

Сиёсий-ижтимоий ҳужжатларни таржима қилишда сўзнинг аҳамияти жуда каттадир. Бунда таржима эквивалентлари муҳим роль ўйнайди.

Доимий эквивалентли сўзлар:

Жаҳон Касаба Союзлари Федерацияси.

Всемирная Федерация Профсоюзов.

La Fédération Syndicale Mondiale.

Organization of Trade Union Federation.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти. (Б.М.Т.)

Organization des Nations Unies (O.N.U.)

United Nations Organizations. (U.N.O.)

Доимий эквивалентли сўзларга – реаллар (ҳос сўзлар), газета тилига оид турли хил фразеологик бирликлар кирди.

2) Иккинчи ҳолатда таржимон олдида энг қийин масала туради. Бу ҳам бўлса, жуда кўп эквивалентлардан текстга монанд муқобил вариант топиш лозим.

3) Учинчи ҳолатда таржимоннинг ўзи эквивалент топиши лозим. Бундай ҳолатда у неологизмларга, реалларга (луғатларда кўп қайд этилмаган сўзларга) мурожаат этади.

Масалан: «clanique» - сўзнинг ўзаги «clan» «қабила» маъносини беради.

«Ique» суффикси нисбий сифат ясада қўлланилади. «clanique» сўзини «қабилага оид» деб таржима қилиш мақсадга мувофиқдир.

Газета – ахборот, сиёсий-ижтимоий ҳужжатларни таржима қилишда сўзларнинг кўп маънолилиги катта аҳамиятга эга. Энг аввал сўзнинг контекстдаги маъносини тўғри таржима қилиш керак.

Масалан «engager» феъли асосий маъноси «жалб қилмоқ»дан ташқари «тортмоқ, гирифтор қилмоқ» каби кўчма маъноларда ҳам ишлатилади.

1. Il engage son ami dans une mauvaise affaire.

2. Il m'a fallu plus d'un effort pour engager mon ami dans cette entreprise.

1. У дўстини ёмон ишга тортди.

2. Дўстимни бу идорага жалб қилмоқ учун менга катта куч керак бўлди.

Инглиз тилида ҳам «engage» сўзи бир неча маънода ишлатилади, унинг қандай маънода ишлатилганини матн белгилайди. Масалан:

He is engaged in research work.

У тадқиқот ишлари билан банд.

She is engaged.

У унаштирилган.

She engaged my attention.

У менинг диққатимни ўзига жалб этди.

10-мавзу. Автоматлаштирилган таржима

1. Таржима соҳасидаги информацион дастурлар яратилиш тарихи.
2. Информацион дастурларнинг ишлаш принциплари.
3. Таржималарни хотирада сақловчи дастурлар.
4. Маттни тайёрлаш тизими.
5. Электрон луғатлар билан ишлаш.
6. Transit, Catalist, Déjà vu каби компьютер дастурлари.
7. Кўп тиллик АБВҮҮ Lingvo луғати.

Таржима хизматлари жуда ҳам турличадир. Ҳар қандай матн - ёзмаки оғзаки, адабий ёки техник бўлсин –таржима қилиниши мумкин. Таржима оғзаки ва ёзма бўлади. Оғзаки таржима синхрон ва кетма-кет таржимага бўлинади. Синхрон таржимада таржимон маърузачи билан бир вақтда гапирди. Таржиманинг ушбу тури катта аудиторияга мўлжалланган бўлади ва халқаро конференциялар ва семинарлар ўтказилаётганда махсус қурилмаларнинг ишлатилишини тақозо этади. Таржима хизматлари ичида ушбу таржима тури энг қиммат ҳисобланиши муқаррар, чунки у таржимондан нафақат она тили ва чет тилини муқаммал билишни, балки тиллар ўзгариши асносида зарур монандликларни бир зумда топа олиш, бунда улкан руҳий юкланишга бардош бериш қобилиятини талаб этади.

Кетма-кет таржима қилишда маърузачи ўз чиқишида таржимон айтилган матн бўлагини таржима қилиши учун тўхтаб олиши зарур. Ушбу таржима тури кичикроқ тингловчилар давраси учун мўлжалланган ва у ҳамкорлик учрашувларида, мажлисларда ва музокараларда қўлланилади. Кўпинча кетма-кет таржима этувчи таржимон мажбуриятига фақат икки инсон ўртасидаги мулоқотни таржима этиш ҳам кириши мумкин. Ёзма таржимага келсак, бу таржима тури турли-туман бўлади. Уни мавзуларига қараб бадиий, техник, юридик, иқтисодий ва бошқаларга ажратиш мумкин. Уларнинг ҳар бири ўзига хос хусусиятларига эга. Таржима

хизматларини одатда таржима агентликлари тақдим этадилар. Бугунги кунда "GMC Translation Service" Тиллар таржима Маркази тиллар таржимаси бозорида етакчи ўринни эгаллаб келмоқда. Бу ходимларнинг юқори профессионаллик даражаси, замонавий дастурий таъминотдан фойдаланиш, техник базанинг доимий янгиланиб туриши, қатъий танлов тизимидан ўтган ва юқори малакага эга бўлган тор ихтисосли ва махсус йўналишга эга бўлган профессионал таржимонларнинг жалб этилиши билан асосланади.

Буларнинг

барчаси "GMC Translation Service" Тиллар таржима Марказига таниқли йирик ҳориж ва маҳаллий компаниялар, халқаро ташкилотлар, элчихоналар, муассасалар ва банклар бўлмиш кўп сонли мижозлар, шунингдек бизнинг рақобатчиларимиз олдида ўринли ҳурмат ва ишончга сазовор бўлишига имконият яратади. Шартнома асосида йирик ташкилотлар билан яқиндан ҳамкорлик қилиш, ижобий фикрлар билдирилиши, ёрликлар ва расмий ташаккурномалар хизматларимизнинг юқори даражадаги ишончилиги, барқарорлиги, сифати ва зарурлиги ҳақида далолат беради.

Айни вақтда "GMC Translation Service" жисмоний ва юридик шахсларга турли ҳужжатларни 127 та чет тилларига таржима қилиш соҳасида, тижорат ва шахсий характердаги ҳужжатларни расмийлаштириш, нотариал ва юридик хизмат кўрсатиш каби фаолият билан шуғулланиб келмоқда.

НЕФТЬ-ГАЗ СОҲАСИ ТАРЖИМАЛАРИ

ТЕХНИК СОҲА ТАРЖИМАЛАРИ

ТИББИЁТ СОҲАСИ ТАРЖИМАЛАРИ

ИҚТИСОДИЙ ТАРЖИМАЛАР

ЮРИДИК МАВЗУДАГИ ТАРЖИМАЛАР

ШАХСИЙ ҲУЖЖАТЛАР

WEB-САЙТЛАР

НОТАРИАЛ ИШОНТИРУВ

СИНХРОН ТАРЖИМА

МУЛЬТИМЕДИА

FOR AUTHOR USE ONLY

ШОШИЛИНЧ ТАРЖИМАЛАР

САҲИФАЛАШ

Қатор мамлакатлар ҳужжатларни соддалаштирилган тарзда легаллаштириш ҳақида келишув қабул қилганлар. Ушбу келивүш 1961 йил 5 октябрдаги «Гаага конвенцияси» деб номланиб, у хорижий расмий ҳужжатларни легаллаштириш талабини бекор қилади. Соддалаштирилган легаллаштиришнинг бор амаллари икки босқичдан иборат:

- 1) ҳужжат ва унинг таржимасининг нотариус ишонтируви ва;
- 2) Ваколатли адлия органининг тасдиғи: ҳужжатда махсус штамп апостиль (APOSTILLE) қўйилиб, у имзонинг ҳақиқийлигини, ҳужжатни имзолаган мансабдор шахснинг тугган ўрнини ва тегишли ҳолда мазкур ҳужжат билан бириктирилган муҳр ва штампнинг ҳақиқийлигини тасдиқлайди.

АПОСТИЛЬ

Автоматик таржима нима?

"Автоматик таржима" сўзларни бир тилдан бошқасига алмаштиришни англатади. Бу жуда оз вақт ичида инсоннинг озгина куч сарфлаши билан матнни таржима қиладиган дастурий таъминот. Бу қандай ишлайди? Одатда корпусларга асосланган (ва умид қиламанки). Сўзлар яқин атрофдаги бошқа сўзлар туфайли автоматик равишда таржима қилинади. Бирок, машина ўйлай олмаслиги сабабли, мукамал таржима қила олмайди. Бунда контекст ва маъно ёқ. Бу ҳақда кўпроқ маълумот олиш учун бизнинг блогимиздаги "Оддий нотўғри таржималар" ҳақидаги ёзувни кўриб чиқинг.

Автоматик таржима "инсон" таржимонлари учун нимани англатади?

Бу борада иккита фикр мавжуд: Демак, таржимон ўрнини ҳеч қандай фикрлаш қобилиятига эга бўлмаган машина эгаллаши мумкин. Машина тезкор ишлайди. Бошқа томондан, мавзу техник бўлса, машинадан фойдаланиш фойдали бўлиши мумкин. Худди шундай, қачонки одам матннинг умумий маъносини тушунишни хоҳласа. Бу пост-продактсияда таржимонга ёрдам бериши мумкин. Яъни таржимон машинада таржима қилинган матнни табиий ўқигунча таҳрирлаши ва таҳрирлаши мумкин. Автоматик таржима ҳақиқий таҳдидни англатадими? Жавоб: бу боғлиқдир. Агар машина таржимаси маълум бир соҳада ўқитилган бўлса, натижада олинган техник таржима фойдали бўлиши мумкин. Агар таржимон алмаштиришдан қўрқса, бу таҳдидни англатади. Бироқ, бу таржимон пост-продактсион матн билан ишлаш орқали вақтни тежаш учун имконият ҳам бўлиши мумкин.

Аммо, агар кимдир бадиий матнни таржима қилмоқчи бўлса, машинада таржима муваффақиятсиз бўлади. Нима учун? Чунки бадиий матнда метафора, ташбеҳ, яширин маъно ва бошқаларни топасиз. Машина услубнинг ушбу рақамларини аниқлай олмайди ва шунинг учун жуда ёмон таржима қилади.

Автоматик таржиманинг афзалликлари. Автоматик таржима технологиялари, айниқса чуқур ўрганиш ("нейронларга" асосланган автоматик ўқитиш усули) туфайли анча яхшиланди. Автоматик таржималар энди фақат статистикага асосланган эмас (минглаб матнларни таҳлил қилиш орқали сўзни таржима қилиш эҳтимоли). Биз энг таниқли Гоогле Транслате ва Реверсо ҳақида гапирамиз, бу энди чет тилидаги қисқа матнни бир неча марта босиш орқали тушунишни осонлаштиради. Улар жуда фойдали бўлиши мумкин, чунки улар нафақат эркин ва тезкор, балки матнни тушуниш учун ҳам асос ярагадилар. Автоматик таржима Фасебоок, Гоогле Chrome, ТрипАдвисор, Скийпе ёки бизнесга йўналтирилган воситаларда ҳар куни фойдаланадиган воситаларимизга тобора кўпроқ қўшилиб бораётганини сезган бўлишингиз мумкин.

Дарҳол унинг энг катта афзаллиги. Мижозларга хизмат кўрсатишда фойдаланиладиган дастурий таъминотни мисол қилиб олайлик: Гоогле Таржимоннинг интеграциялашуви маслаҳатчиларга уларга юборилган хабарларни дарҳол тушунишга имкон беради, шунда мижозни керакли одамга ёъналтириш мумкин. мижоз пулни қайтаришни сўраб, маҳсулот ҳақида ёки содиклик дастури ҳақида маълумот сўраши мумкин. Бу мижоз томонидан ишлатиладиган тилдан қатъи назар, ишлов бериш муддати ва хизмат кўрсатиш сифати ўхшашлигини таъминлайди. Агар сиз ибора ёки қисқа, жуда содда матннинг мазмуни ва мазмуни ҳақида умумий тушунча ва умумий тасаввурга эга бўлишни истасангиз, автоматик таржима жуда мос келади. Бироқ, бундан

ташқари, технологик тараққиётга ва тадқиқотчилар ва ишлаб чиқувчиларнинг савий-ҳаракатларига қарамай, у бизнес дунёсида қўлланилганда жуда чекланган бўлиб қолади.

Автоматик таржиманинг тузоқлари.

Биз буни тез-тез айта олмаймиз, таржимада аниқлик ва сифат асосий талаблардир. Таржимада учта муҳим элемент мавжуд: параграфнинг мазмуни ва маъноси, шунингдек услуб. Сизга бир оз воқеани айтиб берай, бир неча ой олдин америкалик дўстим чакалоғининг фотосуратини "Чарли, пишлоқ!" Ёзуви билан улкан табассум билан Фасебоок-да жойлаштирди. Фасебоок таржимаси: "Чарли, ду фромаге!" француз тилида ... Таржимада йўқолган! Яхшиямки, бу жуда муҳим бўлмаган шахсий шароитда эди. Бирок, ишбилармонлик нуқтаи назаридан, ушбу турдаги тушунмовчилик товар айланмасига таъсир кўрсатадиган товар обрўси учун жиддий оқибатларга олиб келиши мумкин. Инглизча "кружка" сўзи бир нечта маъноларни англатади ва француз тилига "гассе", "агрессер" ва шунингдек "дупе" деб таржима қилиниши мумкин! Агар онлайн савдогар фақат автоматик таржима двигателига таяниши керак бўлса, тушишини тасаввур қилинг. Барча инглиз тилида сўзлашувчиларга маълумки, битта сўз бир нечта маъноларга эга бўлиши мумкин. 2016 йил Шотфарм сўрови шуни кўрсатдики, онлайн харидорларнинг 40 фоизи маҳсулотларнинг тавсифлари ёмонлиги сабабли саватидан воз кечишади. Бундан ташқари, уларнинг ¼ қисми маҳсулот тавсифидаги маълумотларга мўс келмагани учун олинган маҳсулотларни қайтариб берди. Шунинг учун маҳсулот тавсифининг сифати ва таржималарнинг аниқлиги жуда муҳимдир. Бир неча йил олдин таржима двигателлари фақат бир қатор индивидуал сўзларни таржима қилишган, энди улар бутун ибораларни таржима қила оладилар. Аммо кетма-кет иккита жумла ёки бутун параграф ҳақида нима дейиш мумкин? СНПС директори сифатида Франсуа Йвон яқинда тушунтирди: "тил ходисаларининг бутун уюми бир неча жумлага чўзилиши мумкин. [...] Инглизчадан франтсузчага ишлаётганда, машина "ит" ни "ил" ёки "елле" деб таржима қилишни билмайди, чунки тегишли маълумотларни уч ёки тўртта жумла олдин топиш мумкин эди. Бу қийин, чунки маълумотни узоқ масофадан ёдлаш керак ». Матнда жумлалар бир-биридан мустақил эмас, услуб ва маълумотлар бўйлаб тарқалади. Шунинг учун, агар бундай маълумот ёдланмаса, аниқ автоматик таржима қилиш мумкин эмас.

Инсон таржимонлари хизматидаги технология

Маҳаллий тилда сўзлашадиган мутахассис кунига тахминан 2000 та сўзни таржима қила олишини билсангиз, автоматик таржима жавоб вақти бўйича ғолиб чиқади. Аммо тушунганингиздек, ишбилармонлик таржимасини фақат роботга ишониб топшириш жуда хавфли бўлиши мумкин: ёмон таржима харажатлари, баъзида кўринмаса ҳам, барибир жуда реалдир. Кўпроқ қайтарилган маҳсулотлар (онлайн-трейдерлар учун), ёмон обрў-еътибор, профессионалликнинг этишмаслиги, мижозларнинг норозилиги ... давом этишим керакми? Инсон таржимаси, албатта, автоматик таржимадан қимматроқ, аммо сифати чексиз устундир. Бундан ташқари, яхши таржиманинг таъсири сезиларли: конвертатсия даражаси юқорироқ бўлиб, харидорларнинг содиқлиги ошади ва турли хил бозорларда табиий SEO яхшиланади ... Яъни, биз компьютер ва инсон таржимаси ўртасида уруш бор деб ўйламаймиз. Улар бир-бирини тўлдиради: автоматик таржима таржима учун зарур бўлган вақтни кескин қисқартиради ва шунинг учун харажатларни оптималлаштиради. у кейинчалик матнни қайта ишлай оладиган, қайта тузадиган, стилизатсия қиладиган ва аввало уни мақсадли мамлакатлардаги контекст ва истеъмолчиларга мослаштирадиган профессионал таржимонлар учун асос яратиши мумкин. Автоматик таржима, шунингдек, турар жойларни брон қилиш, ёъл белгиларини ўқиш ёки ресторан менюсини тушунишнинг амалий жиҳатларини бошқариш учун, чет элга саёҳат қилишда жуда яхши. Икки йил олдин визуал таржима билан таъминланган Андроид дастурини синаб кўришингизни тавсия қиламиз: Ўзбекистон гастрономик туризм ассоциацияси томонидан юртимизнинг гастрономик туризм салоҳиятини янада ошириш мақсадида соҳадаги терминларнинг электрон луғати яратилди. Мазкур луғат ўзбек, рус, инглиз тилларида тайёрланган бўлиб, ундан гастрономик терминлар, таом тайёрлаш жараёни ва босқичларини ифодаловчи сўз бирикмалари ҳамда уларнинг таржимаси ўрин эгаллаган. Луғат нафақат юртимиздаги ресторан ва умумий овқатланиш тизимида фаолият юритадиган табдиркорларга, қолаверса, Ўзбекистонга ташриф буюрадиган сайёҳлар учун ҳам қулайлик яратади. Бунда электрон луғат ёрдамида таомномаларни бемалол таржима қилиш, таом таркиби, унинг тайёрланиш жараёни ҳақида батафсил маълумот берилган. Луғат интеллектуал мулк агентлигида рўйхатдан ўтказилган бўлиб, сайёҳлар ва мижозларнинг фойдаланиши учун қулайдир. Шу ўринда, фойдаланувчилар учун жуда қулай ва осон платформада яратилган электрон луғат иловаси Плай маркет тармоғида ҳам жойланган.

Иловани ушбу ҳавола
<https://play.google.com/store/apps/details?id=org.rteco.dictionary&hl=ru> орқали
бепул юклаб олиш имкони мавжуд.

11-мавзу. Соҳаларга оид матнлар таржимаси

1. Илмий, илмий-оммабоп матнлар таржимаси.
2. Техник таржима.
3. Расмий ҳужжатлар ва уларни таржимаси муаммолари.
4. Газета ва публицистик матнлар таржимасининг ўзига хос хусусиятлари.

Таржима ёхуд ўзбекча янгиликлар тили Бошқа тилдан янгиликларни таржима қилаётган журналистнинг иши оддий таржимон қилаётган ишдан тубдан фарқ қилади. Изоҳсиз ва шарҳсиз бир тилдаги янгиликни иккинчи бир тилда сўзлашувчи аудиторияга етказиб бериш имконсиз.

Таржима ҳақидаги сўзимизни “таржима” сўзининг ўзидан, аниқроғи, унинг инглиз тилидаги таржимасидан бошласак. Биламизки, Инглиз тилида “таржима” нинг икки хил варианты бор. Биринчиси- “translation” (“транслейшн”). Иккинчиси эса – “interpretation”(“интерпретейшн”). “Translation” ёзма матнни таржима қилишни аниқлаб, “interpretation” оғзаки нутқ ёки сўзлашувнинг таржимасидир. Ўзбек тилида биз буларнинг ҳар иккисига “таржима” деб айтаемиз. Аммо назаримда, янгиликларнинг таржимаси ҳар икки жараёни камраб оладигандек. Яъни бошқа тилдаги янгиликни таржима қилаётган журналист уни сўзма-сўз таржима қилибгина қолмайди, балки маъносини “интерпретация” яъни талқин ҳам қилади, изоҳлаб, тушунтириб ҳам бериши керак бўлади. Чунки янгилик бир вақтнинг ўзида ҳам турғун, ёзма матн ва айни пайтда реал вақтда-жонли радио ёки телевизион дастурда юз бераётган таржима ҳамдир. Янгиликлар таржимасининг бошқа матнлар таржимасидан фарқи шунда. Шу маънода бошқа тилдан янгиликларни таржима қилаётган журналистнинг иши оддий таржимон қилаётган ишдан тубдан фарқ қилади. Изоҳсиз ва шарҳсиз бир тилдаги янгиликни иккинчи бир тилда сўзлашувчи аудиторияга етказиб бериш имконсиз. Айниқса, узоқ вақт мобайнида аслиятдан узилиб қолган, дунёдаги жараёнларни учинчи бир тил бўлмиш рус тили воситасида идрок қилиб келган ўзбек тингловчиси ва ўқувчисига етказиш масаласи анча мушқулдир. Аммо бунинг ёзма қонун-қоидалари ё-да мактаби йўқ. Бу қоидалар тилдан-тилга, тингловчидан-тингловчига ва ҳатто лавҳадан-лавҳага ўзгариши мумкин. Бу ерда нафақат сўз, оҳанг ва ургу, балки контекст, янгиликнинг тарихчаси ва келажакда юз бериши мумкин бўлган воқеаларга ишора - ҳаммаси бирдек муҳим. Мисолларга келсак: инглиз тилида “brain drain” деган ибора бор. Рус тилида “утечка мозгов” деб таржима қилинади. Ўзбек тилида ҳам рус тилидан

сўзма-сўз ўтирилган “ақлларнинг сизиши” иборасини ишлатиш ҳоллари учрайди. Аммо Ўзбекистоннинг чекка бир қишлоғида Би-би-си янгиликларини тинглаётган оддий одам, бир деҳқон ёки уй бекаси учун тушунарлими бу ибора? Менимча йўқ. Бу ерда айна иборанинг маъноси “малакали мутахассисларнинг мамлакатни тарк этиши” эканини тушунтириб ўтмасдан янгиликни ўзбек тингловчисига тўлиқ етказиб бериш деярли имконсиз. Бу каби иборалар аввал тор доирада ишлатилган бўлса, бугунги глобал ва ахборот технологиялари шиддат билан ривожланаётган дунёда тобора кенгроқ аудиторияга етиб бормоқда. Ёки жаҳондаги сўнгги молиявий инқироз сабаб муомалага кирган “austerity” (“остерити”) ибораси. Яқин-яқингача тор доирадаги иқтисодчиларга маълум бўлган ушбу иборанинг маъносини бугун, масалан, Англиядаги кўпчилик яхши тушунади. Оғир иқтисодий шароитларда ҳукуматларнинг бюджет дефицитини қисқартиришга қаратилган чора-тадбирларини англатадиган бу иборани ҳам ўзбек тилида бир сўз билан ифодалаш қийин. Айрим шарқий Оврўпо мамлакатларида уни қандай бўлса, шундайлигича, яъни “остерити” шаклида қабул қилиб бўлишди. Аммо луғавий маъноси “қаттиқлик” бўлган бу ибора ўзбек тилида ҳали муомалага кириб улгурганича йўқ. Шунинг учун, масалан, Юнонистонда “остерити” сабаб ғазабга келган одамларнинг намоийшлари ҳақидаги янгиликни таржима қиларкан, “бюджет харажатларининг қисқартирилиши сабаб” дея изоҳ бериб ўтишга мажбурмиз. Бу мисол, ўз навбатида, янгиликлар таржимасидаги бошқа бир жиҳатни ҳам ўртага чиқаради. Яъни ўзбекча янгиликлар тилининг Ўзбекистондаги воқеълик билан тўғридан-тўғри боғлиқлиги масаласи. Эҳтимол, Ўзбекистонда ҳам мамлакатдаги иқтисодий аҳвол ҳақида рўй-рост гапирилганида, бюджет харажатлари шаффоф бўлганида эди, бу каби ибора ўзбек тингловчиси учун аллақачон тушунарли бўлган бўлур эди. Ёки сиёсий жараёнлар бир жойда котиб қолмасдан, доимий ривожланишда бўлиб турганида, дунё сиёсати, иқтисоди, дипломатияга оид жуда кўп сўз ва ибораларни ўзбек тингловчиси ва ўқувчисига тушунтириш, етказиб бериш, назаримда, анча осонлашар эди. Чунки Би-Би-Си Британианинг бир янгиликлар ташкилоти бўлишига қарамасдан, ўзбек тилида жаранглаган заҳотиёқ у рамзий маънода бўлса ҳам, ўзбек тилидаги медиа маконининг мулкига, унинг бир бўлагига айланади. Бу маънода бизни тинглаётган ва томоша қилаётган мухлисларимиз, веб саҳифамиз ўқувчилари, шунингдек, ўзбек зиёлиларининг Би-би-си тилига эътибори, бу борадаги фикр ва қарашлари биз учун жуда муҳим.

Сўзловчининг характери, унинг илтимоси харид қилувчи, олувчи, жўнатовчи, маслаҳат берувчи, ишонтирувчи, таклиф қилувчи каби сўз ва сўз бирикмалари орқали намоён бўлади.

А х б о р о т н и н г м а з м у н и й т а р к и б и в а с и н х р о н ч и ф а о л и я т и қуйидагиларни тақозо этади:

- 1) синхрончи нотик ёритмоқчи бўлган гапириш мавзусини, шу мавзуга оид воқеа-ҳодисалар ва улар орасидаги боғлиқликни яхши билиши;
- 2) синхрончи сўзловчи нутқидаги ремани – мақсадни яхши англаб олиши;
- 3) сўзловчи шахснинг воқеа-ҳодисаларга нисбатан ижобий ёки салбий муносабатда эканлигини сезиши;
- 4) тингловчиларнинг мавзуга муносабатини билиши; Буларнинг ҳаммаси ахборотнинг мазмуний тузилмасини белгилайди. Албатта, чет тилидаги лексик-грамматик бирликлар ҳамиша ҳам таржима тили бирликларига мос келавермаслиги мумкин. Синхрон таржимада нотик нутқининг лисоний-услубий хусусиятларини бериш, атамалар таржимасининг аниқ бўлишига ҳаракат қилиш жуда муҳим. 5) ахборотнинг коммуникатив контексти ва мазмуний хулоса. Ахборотнинг мазмуний хилма-хиллиги. Ҳар қандай ахборотнинг таржимаси мазмуний импликация, яъни унинг тахминий маъносини англаш билан боғлиқ. Бинобарин, синхрончи эшитган ахбороти (нутқи) маъносини мантикий тушуниш орқали ҳам бошқа тилга ўгириши мумкин. Демак, синхрончи ҳар қандай ахборотни экспликатив ва имплекатив усулларда, мантикий таҳлил асосида тушуниши ва бошқа тилда баён қилиши мумкин.

Ахборотни имплекатив усулда тушуниб баён қилишга қуйидаги мисолни келтириш мумкин.

– Анна Ивановна ҳозир қаерда?

– У Сибирнинг қаеридадир яшайди.

– У билан қандай боғланиш мумкин?

– Унинг катта ўғли Бауманда ўқийди.

Ушбу мисолни эшитган синхрончи мазкур диалогни қуйидагича тушуниши мумкин:

1. Анна Ивановна анча ёшга кирган аёл, чунки уни исми, шарифи билан аташяпти.
2. Анна Ивановнанинг икки ўғли бор, чунки ахборотдан унинг «катта ўғли борлиги» англашиляпти.
3. Катта ўғли аллақачон ўрта мактабни тугатган ва Бауман институтида ўқийди.
4. Анна Ивановнанинг катта ўғли Москвада яшайди.

5. Уни топиб олиб, Анна Ивановнанинг манзилини олиш мумкин.

Шу битта мантикий мазмун ахборот пресуппозицияси (тушунишга ёрдам берувчи омиллар, шартлар)ни ташкил қилади ва улар имплекатуралар деб аталади.

Ахборот мазмунини англаш жараёни тез ва онгли равишда кечади, яъни синхрончи катта ўғил орқали А. Ивановнанинг манзилини билиб олиш мумкинлигини бошқа тилда баён қилади. Мазмуний хулосани турли манбалар орқали англаш мумкин. Уларни когнитив-тезаурус, ситуатив ва прагматик манбаларга бўлиб ўрганамиз.

Т и л г а о и д и м п л и к а т о р л а р д а н м а з м у н и й х у л о с а ч и қ а р и ш. Тилга оид манбалардан хулоса чиқа-риш тил тизимини билиш орқали юзага келади ва тилдаги лексик, семантик категорияларни билишни талаб қилади.

Олмошлар, эгалик ва эгалик сифатлари иш-ҳаракатнинг эгасини, сони ва жинсини ифодаласа, феъл иш-ҳаракатнинг қачон ва қандай содир бўлганлигини ҳам англатади.

К о г н и т и в - т е з а у р у с у с у л ё р д а м и д а х у л о с а ч и қ а р и ш. Когнитив-тезаурус хулоса чиқариш синхрончидан ахборот мавзуини, у ёки бу соҳага оид тушунчаларни, уларнинг қандай маъно англатишини билишни талаб қилади.

Масалан, космонавтикага оид учмоқ, сузмоқ, осилиб турмоқ – plonger, pager, balancer феъллари ифодаланаётган лексик маънолардан ташқари, бутунлай бошқа маъноларни ҳам англатади. Бу космонавтлар тушиб қолган шароитга ҳам боғлиқ.

Космонавтлар кундалигидан олинган қуйидаги парчага эътибор берайлик:

Толя полител в отсек, чтобы посмотреть в иллюминатор. Потом прилетает оттуда и говорит: Валя, он завис рядом. Я туда. Смотрю, корабль висит от нас на удалении около метров. Проснулся, вижу, как из темноты надо мной выплывает Саша Иванченков.

Юқоридаги мисолда феъллар ҳаракатни ифодалаяпти, бироқ анъанавий маъноларда эмас. Бунда пресуппозитив-когнитив билимларга таяниб, бу феъллар вазнсизлик ҳолатида содир бўладиган иш-ҳаракатни ифодалаётганини тушунамиз.

С и т у а т и в х у л о с а ч и қ а р и ш. Ситуатив хулоса чиқариб таржима қилиш мулоқот вақти, ҳолати ва вазиятни билишни талаб қилади. Масалан, халқаро симпозиумда илмий мавзуда маъруза қилаётган нотик дипозитивларни намоиш қилиш учун: «Свет, пожалуйста», – дея илтимос қилади. Техник залдаги чирокни ўчириб, дипозитивларни кўрсатиш учун коронғилик ҳосил қилади. Нотик дипозитивларни кўрсатиб бўлгач, яна юқоридаги оҳангда:

«Свет, пожалуйста», – дейди. Техник энди нотикни тўғри тушуниб чироқларни ёқади. Демак, бир жумланинг ўзи турли вазиятларда қарама-қарши маънода ишлатилапти. Бундай стандарт вазиятларда берилган буйруқ, савол, илтимос ҳам имплицатив хулоса чиқаришни талаб қилади.

Не могли бы вы передать соль? (Туздон сўрапти).

Кто оставил дверь открытой? (Эшикни ёпиш сўраляпти).

П р а г м а т и к х у л о с а ч и қ а р и ш. Прагматик хулоса чиқариб таржима қилиш нотикнинг ижтимоий мавқеини, шахсини яхши билиш орқали амалга оширилади. Бунда нотик ва таржимон ҳамкорлиги муҳим роль ўйнайди.

Таржимон нотикнинг ижтимоий мавқеини яхши англаса, унинг гаплари тасдиқловчи, буюрувчи, кафолат берувчи, экспрессив ва баёнот шаклида эканлигини англаб олади. Директив (буюрувчи) нутқ «буюромок», «кўрсатмок», «таъқиқламок» маъноли сўзлар билан ифодаланади. Бу эса нотикнинг юқори мавқега эга эканлигидан далолат беради ва зарур мазмуний хулоса чиқаришга ёрдам беради.

С и н х р о н т а р ж и м а г а ў р г а т и ш н и н г м е т о д и к а с о с л а р и. Фикрни қисқартириб таржима қилиш бўйича кўникма ва малакалар ибора, гап ва матн доирасида амалга оширилади. Бунда икки хил машқлардан фойдаланилади: 1) матнга қараб таржима қилиш; 2) эшитиб таржима қилиш. Сиқик таржима қилиш малакаси ибораларни бошқа сўзлар билан қисқарок қилиш орқали шаклантирилади. Бу иш мустақил равишда ҳам бажарилиши мумкин. Масалан, талабалар махсус танланган, синхрон таржима қилинган ёзма матнларни аслият билан солиштириб, сиқик (компрессия) воситаларни аниқлайди. Навбатдаги дарсада эса ўқитувчи шу воситалардан фойдаланиш йўлларини кўрсатиб беради.

Дастлабки машқлар ибораларнинг ёзма вариантга кўз югуртириб таржима қилиш орқали бажарилиши мумкин. Шундан кейин машқларни оғзаки бажаришга ўтилади: ўқитувчи микрофон орқали ибораларни ўқий бошлайди ва талабалар қисқартириб таржима қилади. Машқлар аввал секин суръатда, кейин ўзлаштирилиш даражасига қараб аста-аста тезлаштирилади. Гап сатҳидаги компрессиялар ҳам юқоридаги шаклларда ташкил қилинади: дастлаб компрессия усуллари ўрганилади, кейин уларни амалга оширишнинг бирламчи кўникмалари шаклантирилади. Охириги босқичда кўникма ва малакани шаклантиришнинг барча воситаларини қўллаб, юқори суръатларда машқлар бажарилади. Учинчи босқичдаги машқлар матн асосида бажарилади. Бунда ортиқча ёки гапнинг умумий маъносига таъсир қилмайдиган сўзларни тушириб қолдириш орқали қисқартириб таржима қилиш машқ қилинади. Таржима машқларидан олдин матн мавзуи қисқача баён қилиниши мумкин.

Қоғозга қараб таржима қилиш. Синхрон таржима кўникма ва малакаларини шакллантиришда қоғозга қараб таржима қилиш муҳим аҳамиятга эга.

Бунда куйидаги тўрт ҳолат назарда тутилади:

- 1) лексик ва синтактик унсурлар ёрдамида хотира мустаҳкамланади;
- 2) компрессия усулини қўллаш учун қулай вазиятни юзага келтиради;
- 3) синхрон таржимани тез суръатларда амалга оширишга ёрдам беради;
- 4) синхрон таржима малакасини босқичма-босқич ташкил қилиш имконини беради.

Бу машқлар орқали етарли кўникма ва малакалар ҳосил қилинган, амалий тайёрлов машқларига ўтилади.

Шундай ҳам бўладики, синхрончи тилларни яхши даражада билади, сўз бойлиги ҳам кенг қамровли ва у синхрон таржимон бўлишни орзу қилади, аммо бўлмайди. Бунга сабаб – хотирасининг ёмонлиги, бир тилдан иккинчи тилга тезда ўта олмаслиги ва муайян сўзга аниқ муқобилни излаб, вақтни бой бериш одати (яъни *translatory*), кўпчилик олдидан сўзлай олмаслиги, сўзма-сўз таржима қилишга одатланганлиги, нутқда дефект ва акцент борлиги, дудукланиш ва эшитиш қобилиятининг паст бўлиши ва б. Синхрон таржимон бўлиш учун қизиқишнинг ўзи етарли эмас. Бунинг учун иктидор ҳам бўлиши лозим. Тилларни яхши биладиган, бир тилдан иккинчи тилга қийналмай ўта оладиган кишига синхрон таржима сирларини ўргатиш мумкин. Унутмаслик керакки, синхрон таржимага фақат синхрон таржима қилиш орқали ўрганиш мумкин. Қолаверса, ёзма таржима орқали шахснинг синхрон таржимага лаёқати борлигини аниқлаш тўғри эмас. Шунинг учун синхрон таржимада ёзма матнни оғзаки таржима қилиш муҳим ҳисобланади. Аммо бу ҳам жонли овозни эшитиб таржима қилиш ўрнини босолмайди. Таржима мактаби бу чет тилини ўргатиш мактаби эмас. Таржимага ўргатиш машқларини синхрон такрорлашдан бошлаш керак. Бу инглиз тилида *shadowing* деб аталади.

Такрорлаш аввал она тилидаги, кейин чет тилидаги материал асосида ўтказилади. Бунда тезликни ўзгартириб такрорлатиш муҳим аҳамият касб этади. Бунда ўқитувчи унча катта бўлмаган парчани ўқийди ва талабадан унинг қисқача мазмунини сўзлаб беришни сўрайди.

Таржимада фикрни бошқа сўзлар билан баён қилишга ўргатиш ҳам муҳим. Бунинг учун талабага қисқача матн берилади ва унинг таржимаси дискка ёзиб олинади. Таржима оғзаки қилинса, яхшироқ бўлади. Кейинчалик талабага инглиз тилига қилинган тайёр таржима матн берилади ва у йўл қўйган хатолари устида ишлайди, сўнг яна қайтадан текстга қарамай, матнни синхрон таржима қилади. Бу жараён, албатта, тажрибали синхрон таржимон кузатувида бажарилиши лозим.

Синхрон таржимон бўлишни орзу қилган талабаларга қуйидаги машқлар туркумини мустақил равишда бажариш тавсия этилади:

1. Вақтга амал қилиш. Пауза ёки жумла тугашини кутиш, сўнг таржима қилиш. Бу, айниқса, ўзбек тилидан чет тилга таржима қилишда фойдали.

2. Акцентни тушуниш. Турли акцент билан сўзловчи кишилар нутқини тинглаш ва тушунишга ҳаракат қилиш.

3. Замонни тўғри аниқлаш. Инглиз тилидаги матнда замонларнинг ишлатилиши ва мослашишига эътибор бериш.

4. Аниқ ва мажхул нисбатнинг ишлатилиши. Аниқ нисбатни мажхул нисбат билан алмаштириш ва уларнинг тартибини аниқлаш.

5. Предлогларнинг ишлатилишига эътибор бериш. 6. Бўлишли гапни бўлишсиз гапга айлантириб таржима қилишга ўрганиш.

7. Сон, сўз туркуми қўлланган матнни тинглаш ва уларни тезда ёзиб олиш.

8. Фикрни сиқик баён (компрессия) қилишга ўрганиш. Диска ёзиб олинган матнни тинглаш ва нимани ташлаб кетиш, нимани кўшиш, қандай қилиб матнни қисқартириш йўллари излаш.

10. Матнни таржима қилиш ва яна таржима қилиш, кейинги таржимада берилган сўзлар ўрнига унинг маънодошларидан (handsome, beautiful, fine, fair, nice, good looking etc.) бирини қўллаш.

11. Инглизни чалғитиб таржима қилиш. Масалан, қалам ёки ручка олиб, қоғозга 1 дан то 100 гача бўлган сўзларни тескари тартибда ёзиб бориш.

12. Атоқли от ва жуғрофий жой номларини эътибор бериб тинглаш.

13. Тахмин қилишга, олдиндан ҳулоса чиқаришга ўрганиш. Дискадаги ёзувни тўхтатиб, гапни лексик, грамматик ва син-тактик курилишига мос ҳолда тугатиш. Шу тарзда жумланинг бошланишини олдиндан айтишга ўрганиш.

14. Ташлаб кетилган сўзни аниқлаш ва жумлани тўлдириш.

15. Нутқ тезлигини аниқлаш ва унга риоя қилишга ўрганиш. Магнит тасмасини аввал секин, кейин тез айлантириб таржима қилишга ўрганиш.

16. Таржима жараёнида оҳангнинг ишлатилишига, нафас олиш ва чиқариш пайтларида бир синтагмадан иккинчи синтагмага силлиқ ўтишга ўрганиш.

17. Стандарт бирикмаларни автоматик кўникма даражасига келтириб ўрганиш. Табрик, эътироз билдириш, розилик билдириш, таъзия изҳор этиш кабилар стандарт бирикмалар ҳисобланади.

18. Ёзма таржима билан кўп шуғулланиш. Берилган матнни дастлаб ўзбек тилига, кейин инглиз тилига таржима қилиш ва таржимани аслият билан солиштириш.

Бўлажак таржимон радио ва телевизион дастурларни, фильмларни, сиёсий шарҳ ва маърузаларни, илмий-оммабоп матнларни, бадий фильмларни кўриб,

эшитиб таржима қилиб боришни машқ қилиши лозим. Булар диалогик нутқни ҳам таржима қилишга ёрдам беради. Дискдан кўриб, эшитиб таржима қилиш анча осон бўлса, фильмларни синхрон таржима қилиш ниҳоятда оғир кечади. Кейинги ҳолатда фильмнинг бошланиши, давом этиши ёки охирини таржима қилиб бориш энг самарали машқлардан ҳисобланади. Синхрон таржимон газета ва журналларни, сиёсат ва ижтимоий ҳаётга доир, банк, солиқ ва ҳоказолар ҳақидаги маълумотларни мунтазам равишда ўқиб бориши, оммавий ахборот воситалари ва уларнинг иш юритиш тартиби билан танишиши лозим. Ҳозирги фан ва техника, ахборот-коммуникацион технологиялар асида синхрон таржимага бўлган эҳтиёж юқори. Ўтказилаётган кўп тилли анжуманлар нафақат халқаро муаммоларни тинч йўл билан ҳал қилишга, балки илм-фан, адабиёт, санъат ва бошқа соҳаларда фикр, тажриба алмашишга ва турли соҳалар ривожига ҳисса қўшишга йўналтирилган. Синхрон таржиманинг юқорида кўрсатиб ўтилган амалий аҳамияти, ўзига хосликлари ва ўргатиш методлари бўлажак таржимонлар томонидан самарали маълумот сифатида қабул қилиниши зарур.

FOR AUTHOR USE ONLY

Мунозара учун саволлар

1-мавзу

Мунозара учун саволлар:

1. Таржима сўзининг маъноси нимани англатади?
2. Таржима назарияси нимани ўрганади?
3. Таржима назариясининг объектини нима ташкил этади?
4. Таржима назариясининг предмети нима?
5. Таржимашунослик фанининг мақсад ва вазифалари нималардан иборат?
6. Қайси жихатлар таржимашуносликни мустақил фан сифатида тадқиқ этишга имкон беради?
7. Таржимашунослик фани қандай фанлар билан ўзаро алоқада?
8. Таржима неча турга бўлинади?
9. Таржима турларининг асосий фарқларини изоҳланг.
10. Таржимон фаолиятининг асосини ташкил этувчи қисмлар нималардан иборат?
11. Таржима билан шуғулланиш учун лингвистик билимнинг ўзи қифоя қиладими?

2-мавзу

Мунозара учун саволлар:

1. Таржима назариясининг шаклланиши борасида олимларнинг фикрларини изоҳланг.
2. Нима сабабдан таржимашунослик қадимдан фан сифатида ривожланмаган?
3. Инсоният томонидан амалга оширилган энг биринчи таржима асарни эслайсизми?
4. Жаҳонда қачондан бошлаб таржимашунослик мустақил фан сифатида шаклланди?
5. Ўзбекистонда таржима қачондан бошлаб фан сифатида шаклланди?
6. Ўзбекистонда таржимашуносликнинг шаклланишига катта таъсир утказган омилларни санаб беринг.
7. Оғзаки таржима ва унинг ўзига хос хусусиятлари нималардан иборат?
8. Оғзаки таржима жараёнида таржимонларга қуйиладиган талаблар нималардан иборат?
9. Синхрон таржима нима?
10. Кетма-кет изчил таржима жараёнини тушунтиринг.
11. Ёзма таржиманинг ўзига хос хусусиятлари нималардан иборат?
12. Ёзма таржиманинг қуринишлари тўғрисида гапиринг.

13. Газета хабарлари, расмий ҳужжат ва махсус илмий матнларнинг таржимаси тўғрисида фикрингизни баён этинг.
14. Матнни махсус белгилар (символлар) асосида яратиш деганда нимани тушунасан?
15. Таржиманинг энг асосий шакллари ҳақида гапиринг!
16. Бадиий таржима таржиманинг қайси турига мансуб?

3-мавзу

Мунозара учун саволлар:

1. Таржиманинг асосий мақсади нима?
2. Таржима назариясида «муқобиллик» нима?
3. Таржима матннинг аслият матнга муқобил келиши қандай тамойиллар ёрдамида ўрганилади?
4. Муқобил таржима нима?
5. Таржима муқобиллигининг нечта тури мавжуд?
6. Таржимадаги муқобиллик муаммоси нимадан иборат?
7. Таржимада муқобилликнинг энг юқори даражаси қайсилар?
8. Муқобил таржима яратиш учун қандай усуллардан фойдаланиш керак эмас?
9. Адекват таржима нима?
10. Адекват ва муқобил таржиманинг ўзаро фарқи ва ўхшаш томонларини курсатинг.
11. Таржима муқобили ҳар бир таржима бирлиги ўзининг манба тилидаги муқобилига семантик жиҳатдан яқинми? Муқобилликнинг ҳар хил турлари қандай қилиб бир-биридан ажратилади?
12. Манба тили ва таржима тили уртасидаги энг кичик семантик бир хиллик нима? Муқобилликнинг биринчи тури қандай қилиб аниқланади?
13. Муқобилликнинг иккинчи тури қандай хусусиятларга эга? Иккинчи тур биринчи турдан қандай фарқланади? Муқобилликнинг иккинчи турида ҳам уша бир хилликдан фойдаланиладими? Холат муқобиллиги нима?
14. Манбанинг қайси қисми ўз хусусиятини муқобилликнинг учинчи турида сақлайди? Бундай вазиятларда тасвирлаш ҳолатнинг ўзига хос методими?
15. Матн тизимида тил бирлиги мазмунининг ўрни нимада? Муқобилликнинг туртинчи тури нима? Таржимада манба тили семантик структурасининг мазмунини қандай усул ёрдамида сақлаш мумкин?
16. Муқобилликнинг бешинчи тури қандай таърифланади? Сўз семантикасининг асосий таркибий қисми нима? Ҳар хил тил бирликлари маънолари бир хил булиши мумкинми?

4-мавзу

Мунозара учун саволлар:

1. Прагматика нима?
2. «Таржима прагматикаси» атамасига кимлар изох берган?
3. Таржима прагматикаси нимани тадқиқ қилади?
4. Таржимашуносликда прагматиканинг ўрни ҳақида сўзлаб беринг.
5. Инглиз тилида ёзилган асардан таржима тилига прагматик маъно тўғри уғирилган ҳолатларга мисоллар топинг.
6. Таржима жараёнида прагматик маъно тушириб қолдирилишига оид мисоллар келтиринг.
7. Прагматик маънонинг асосий хусусиятлари нималардан иборат?
8. Таржима жараёнида прагматик маъно ва таржимоннинг дунёқараши ҳақида сўзланг.
9. Прагматик маънога қандай омиллар таъсир этади?
10. Прагматик маъно ва тағ билимлар хусусида маълумот беринг.

5-мавзу

Мунозара учун саволлар:

1. Таржима жараёнида пайдо бўладиган умумий муаммолар ҳақида сўзлаб беринг.
2. Таржима жараёнида қандай лексик муаммолар кўзатилади?
3. Нима сабабдан аслият ва таржима тиллари орасида лексик муаммолар пайдо булишини изохланг.
4. Лексик трансформациянинг турлари деганда нимани тушунаси?
5. Қайси таржима турларида лексик муаммо кўп учрайди?
6. Таржимада мавжуд бўлган лексик муаммолар қандай хал этилади?

6-мавзу

Мунозара учун саволлар:

1. Таржима жараёнида пайдо бўладиган грамматик муаммолар қайсилар?
2. Нима сабабдан таржима жараёнида грамматик муаммолар пайдо бўлади?
3. Инглиз ва ўзбек тиллари мисолида грамматик род таржимаси муаммосига мисол келтиринг.
4. Инглиз ва ўзбек тиллари мисолида олмошлар таржимаси муаммосига мисол келтиринг.
5. Инглиз ва ўзбек тиллари мисолида феъллар ва, умуман, предлоглар таржимаси муаммосига мисол келтиринг.

- 6.Артиклар таржимаси хақида сўзланг.
- 7.Инглиз ва ўзбек тиллари мисолида эргашган кушма гаплар, мураккаб кушма гаплар ва изохловчилар таржимаси муаммосига мисол келтиринг.
- 8.Грамматик сатҳдаги номутаносибликнинг таржима матнга курсатадиган таъсири хақида сўзланг.
- 9.Аслият тилида бўлган, аммо таржима тилида кўзатилмайдиган грамматик ходисалар қандай таржима қилиниши мумкин?
- 10.Аслиятда атайлаб бўзиб берилган сўзларни қандай Таржима қиламиз?

7-мавзу

Мунозара учун саволлар:

1. Таржима жараёнида қандай стилистик муаммолар пайдо бўлади?
2. Аслият матн услуби таржима жараёнида қандай ўзгаришларга учраши мумкин?
3. Аслият тилида мавжуд бўлган стилистик бирликларни тажимада берилишининг муаммолари хақида сўзланг.
4. Сўзнинг стилистик буёқдорлиги нима?
- 5.Асар қахрамонининг шахсини очиб берадиган услубий буёқдор сўзлар таржимаси хақида сўзланг.
- 6.Таржимада бирликларнинг грамматик сатҳда алмашиб келиши нимага олиб келади?
- 7.Бадий адабиёт таржимасида муаллиф услубини сақлаш муҳимлиги хақида сўзланг.
- 8.Бошқа маданиятга оид асар таржимасида қандай услубий муаммолар келиб чиқади?
- 9.Таржимада сақланиши лозим бўлган услуб, шакл ва маъно қандай таржима қилиниши зарур.
- 10.Аслият матн муаллифи услуби билан таржимон услуби яқин булиши керакми? Нима учун?

8-мавзу

Мунозара учун саволлар:

- 1.Фразеология ва фразеологик бирлик нима?
- 2.Фразеологик бирликлар қандай таржима цилинади?
- 3.Фразеологик бирликларни қандай усулда таржима цилиш мумкин эмас?
- 4.Фразеологик бирликлар таржимасида маъно мослигининг нечта тури

мавжуд?

5. Мацоллар таржимасидаги ўзига хослик нимадан иборат?
6. Идиомалар таржимасидаги ўзига хослик нимадан иборат?
7. Фразеологик бирликлар таржимаси муаммолари билан ишлаган цайси олимларни биласиз?
8. Ўзбек тилида ёзилган бирор асардан олинган фразеологик бирликни таржима қилиб қуринг.
9. Фразеологик бирликнинг таржима тилида муқобил маъно-доши бўлмаса нима қилиш керак?
10. Фразеологик бирликлар таржимасида умумий контекстнинг ўрни қандай?

9-мавзу

Мунозара учун саволлар:

1. Таржима трансформациялари нима?
2. Таржимада урин алмаштириш нима?
2. Сўз шаклини алмаштириш нима?
3. Гап бўлагини алмаштириш нима?
4. Синтактик бирликларни алмаштириш нима?
5. Лексик бирликларни алмаштириш нима?
6. Компенсация нима?
7. Антонимик таржима нима?
8. Тушириб қолдириш нима?

10-мавзу

Мунозара учун саволлар:

1. Синхрон таржима нима?
2. Синхрон таржима қачон пайдо бўлган?
3. Синхрон таржиманинг бошқа таржима турларидан асосий фарқи нимада?
4. Синхрон таржиманинг лингвистика, психоллингвистика фанлари билан боғлиқ жиҳатларини баён қилинг.
5. Синхрон таржиманинг асосий тавсифини баён қилинг. Огзаки таржиманинг қўринишлари ҳақида маълумот беринг.
6. Синхрон таржимани амалга ошириш учун зарур бўлган буюмларни санаб утинг.
7. Дунёда ҳозир неча тилда синхрон таржима қилинади?
8. Синхрон таржимон қандай хусусиятларга эга бўлиши керак?

9. Синхрон таржиманинг келажигини қандай тасаввур қиласиз?

11-мавзу

Мунозара учун саволлар:

1. Кўп маънолик ва синонимиянинг синхрон таржимага таъсирини аниқ мисоллар билан изоҳланг.
2. Синхрон таржимада семантик мослашув дейлганида нимани тушунасиз?
3. Ахборот темаси ва ремаси уртасида қандай боғлиқлик бор?
4. Синхрон таржима жараёнида ситуатив, прагматик, когнитив-тезаурус усулида хулоса чиқариш усулларини қисқача изоҳланг.
5. Синхрон таржимага ўргатишнинг босқичлари ва методик асосларини кўрсатинг.
6. Синхрон таржимон бўлишни орзу қилган талаба қандай машқларни бажариши керак?
7. Бирор матнни синхрон таржима қилишга ўриниб кўринг

Таржима назарияси ва амалиёти фанидан оралиқ назорат учун тест саволлари

1. Вариант

1. Адекват таржима нима?

Тилдан тилга таржима

* Аслиятга яқин таржима

Эркин таржима

Сўзма-сўз таржима

2. Жаҳон маданияти тарихида нечта буюк таржима мактаби мавжудлигини аниқланг?

*2 та Бағдод ва Испания

3 та Испания

1 та Германия

1 та Бельгия

3. Калька сўзининг луғавий маъноси нима?

Аслиятга яқин таржима

Автомат таржима

Контрол таржима

* Аслиятнинг таржимада семантик ва стилистик жиҳатдан уйғунлашуви

4. Таржима машқларини бажариш нималардан иборат бўлиши мумкин?

Сўз таржимаси

Сўз бирикмаси

Матн таржимаси

* Сўз, сўз бирикмаси, гап, матн таржимаси

5. Дарсларда (инглиз, немис тилларида) қандай таржима турларидан фойдаланилади?

Эркин таржима

Автомат таржима

Контрол таржима

* Оғзаки ва ёзма таржима

6. Таржима машқларини бажаришда қайси машқ турларидан фойдаланилади?

* Ролли машқлар

Такрорлаш

Савол-жавоб машқлари

Контрол машқлар

7. Автомат таржима деб қандай таржима турига айтилади?

* Компьютерда бажарилган таржима

Эркин таржима

Ижодий таржима

В ва С жавоблари тўғри

8. Таржима назарияси фани нимани ўргатади?

Бир тилдан иккинчи тилга таржима

Таржима қилиш усуллари

Бошқа тиллардан таржима* Бир тилдан иккинчи тилга тил ва нутқ бирликларини асосий

қонуниятлари, воситалари

ва имкониятларини ўргатувчи

9. Эркин таржима турининг қандай турларини биласиз?

Сўзма-сўз таржима

Асл таржима

Бадиий таржима

Калька ва ёзма

10. Таржима назарияси ва амалиёти фани қайси кўламда ўрганилади?

Адабиётшунослик кўламида

Тилшунослик кўламида

* ОўЮ хусусиятига кўра адабиётшунослик ва тилшунослик кўламида

А ва В жавоблар тўғри

11. Реалиялар таржимаси деганда нимани тушунаси?

Асл таржима

Сўзлар таржимаси

Гаплар таржимаси

*Ўзига хос сўзлар таржимаси

12. Таржима сўзининг луғавий маъноси нима?

Бир тилдан иккинчи тилга ағдариш

Бир тилдан иккинчи тилга ўгириш

*Форсча «тарзабон» сўздан кириб келган

Арабча сўздан кириб келган

13. Билвосита таржима нима?

Бир тилдан иккинчи тилга

Тиллараро таржима

Асл таржима

* Бошқа тил воситасидан таржима

14. Мамлакатлар ўртасидаги таржимачилик ишларини жиддий ривожлантириш

масалалари қайси бандда тўғри кўрсатилган?

1978 й 18 октябрь

1983 й 14 сентябрь

*1975 й 1 август

1988 й 14 март

15. Бевосита таржима нима?

*Аслиятдан таржима

Бошқа тилдан таржима

Тиллараро таржима

Эркин таржима

16. Дунёда нечта тил мавжуд?

2000

3000

*2500

2800

17. Таржима халқлар ўртасида қандай алоқаларнинг кенгайишига туртки бўлади?

Ўзаро ҳамкорлик

Маданий алоқалар

Бир-бирига хурмат

*Иқтисодий-сиёсий, илмий, маданий алоқалар

18. Немис шоири Гётенинг «Фауст» трагедияси ким томонидан ўзбек тилига ўгирилган?

А.Орипов

М.Юсуф

Э. Юсупов

*Э. Воҳидов

19. Дунё аҳолиси ичида ўз тилини инглиз тили деб ҳисоблайдиган халқлар неча

миллионни ташкил этади?

*270 млн.дан ортиқ

275 млн

280 млн.

265 млн.дан ортиқ

20. «Подстрочник» сўзининг луғавий маъноси нима?

Сатр таржимаси

Жумла таржимаси

Гап таржимаси

*Сатр ости, сатр тағламаси

21. БМТ томонидан расмий жаҳон тили деб эътироф этилган тиллар сони қайси бандда

тўғри кўрсатилган?

5

4

7

*6

22. Таржимашунослик фанини неча қисмга бўлиб ўрганилади?

2

3

4

*5

23. Чет тил дарсларида матн таржимаси қандай амалга оширилади?

Тўлиқ таржима қилинади

қисман таржима қилинади

*Ҳеч бир матн тўлиқ таржима қилинмайди

Сўзма-сўз таржима қилинади

24. «Бобирнома»ни биринчи бўлиб Европа аҳлига ким таништирган?

*Витсин 1705

Ж. Лейден 1900

В. Эрскин 1805

Элфинстон 1975

25. Республикамизда бир тилдан иккинчи тилга бевосита таржима қиладиган таржимонлар қайси бандда тўғри кўрсатилган?

Э. Юсупов

А.Орипов

Э.Воҳидов

*Й.Парда

26. «Бобирнома» кимлар томонидан инглиз тилига таржима қилинган?

*Ж.Лейден, В. Эрскин

Витсин

Элфинстон

Ж. Лейден

«Самарқанд эртақлари» (немис тилида)чоп этилган китоб ҳаммуаллифи ким?

Э. Юсупов

А.Орипов

Э. Воҳидов

*Х. Рахимов

27. «Фарход ва Ширин»ни немис тилига ўғирган адиб ким?

*А. Курелла 1947

Ж..Руссо 1766

В. Бартольд 1712

Деверекус 1966

28. «Афанди латифалари» (немис тилида) немис халқига ўз тилида ўқишга имко яратган

таржимоннинг номини аниқланг?

Э. Юсупов

А.Орипов

Э. Воҳидов

*Й.Парда

29. Таржима қилишдан мақсад нима?

Асл нусхани етказиш

Янги асар яратиш

*Асл нусхани эгаллаш, сақлаш, қайта яратишидир

Бутунлай бошқа асар яратиш

30. Ҳофиз Шерозий ғазалларининг немис тилидаги биринчи таржимаси қайси бандда

тўғри кўрсатилган?

*1971

1975

1980

1981

2-вариант

1. Таржима жараёни неча босқичдан иборат?

*3 босқич

2 босқич

1 босқич

4 босқич

2. Чет тилда машқ тушунчаси қандай маънони билдиради?

Таржима қилиш

Таржима

Чет тилда гапириш

* Чет тилда бажариладиган ўқув бирлиги

3. Таржима назариясининг вазифаси нима?

Бир тилдан иккинчи тилга ўгириш

Асл нусхани ўгириш

Асл нусхани сақлаш

*Асл нусха билан таржима ўртасидаги қонуниятларни кузатиш, сифатини

яхшилаш

4. Машқ неча таркибдан иборат бўлади?

*2

3

4

5

5. Таржима назарияси нимани ўргатувчи фан?

Бир тилдан таржима

Иккинчи тилдан таржима

*Таржима қонуниятлари, принципларини ўргатувчи

Сўзма-сўз таржима

6. Адекват таржима нима?

Тилдан тилга таржима

* Аслиятга яқин таржима

Эркин таржима

Сўзма-сўз таржима

7. Жаҳон маданияти тарихида нечта буюк таржима мактаби мавжудлигини аниқланг?

* 2 та Бағдод ва Испания

3 та Испания

1 та Германия

1 та Бельгия

8. Калька сўзининг луғавий маъноси нима?

Аслиятга яқин таржима

Автомат таржима

Контрол таржима

* Аслиятнинг таржимада семантик ва стилистик жиҳатдан уйғунлашуви

9. Таржима машқларини бажариш нималардан иборат бўлиши мумкин?

Сўз таржимаси

Сўз бирикмаси

Матн таржимаси

* Сўз, сўз биримаси, гап, матн таржимаси

10. Дарсларда (инглиз, немис тилларида) қандай таржима турларидан фойдаланилади?

Эркин таржима

Автомат таржима

Контрол таржима

* Оғзаки ва ёзма таржима

11. таржима машқларини бажаришда қайси таржима турларидан фойдаланилади?

* Ролли таржима

Такрорлаш

Савол-жавоб таржима

Контрол таржима

12. Автомат таржима деб қандай таржима турига айтилади?

* Компьютерда бажарилган таржима

Эркин таржима

Ижодий таржима

В ва С жавоблари тўғри

13. Таржима назарияси фани нимани ўргатади?

Бир тилдан иккинчи тилга таржима

Таржима қилиш усуллари

Бошқа тиллардан таржима

* Бир тилдан иккинчи тилга тил ва нутқ бирликларини асосий қонуниятлари, воситалари

ва имкониятларини ўргатувчи

14. Эркин таржима турининг қандай турларини биласиз?

Сўзма-сўз таржима

Асл таржима

*Бадиий таржима

Калька ва ёзма

15. Таржима назарияси ва амалиёти фани қайси қўламда ўрганилади?

Адабиётшунослик қўламида

Тилшунослик қўламида

*ОЎЮ хусусиятига кўра адабиётшунослик ва тилшунослик қўламида

А ва В жавоблар тўғри

16. Реалиялар таржимаси деганда нимани тушунаси?

Асл таржима

Сўзлар таржимаси

Гаплар таржимаси

*Ўзига хос сўзлар таржимаси

17. Таржима сўзининг луғавий маъноси нима?

Бир тилдан иккинчи тилга ағдариш

Бир тилдан иккинчи тилга ўгириш

* Форсча «тарзабон» сўзидан кириб келган

Арабча сўздан кириб келган

18. Билвосита таржима нима?

Бир тилдан иккинчи тилга

Тиллараро таржима

Асл таржима

* Бошқа тил воситасидан таржима

19. Мамлакатлар ўртасидаги таржимачилик ишларини жиддий ривожлантириш

масалалари қайси бандда тўғри кўрсатилган?

1978 й 18 октябрь 1983 й 14 сентябрь

- *1975 й 1 август
1988 й 14 март
20. Бевосита таржима нима?
*Аслиятдан таржима
Бошқа тилдан таржима
Тиллараро таржима
Эркин таржима
21. Дунёда нечта тил мавжуд?
2000
3000
*2500
2800
22. Таржима халқлар ўртасида қандай алоқаларнинг кенгайишига туртки бўлади?
Ўзаро ҳамкорлик
Маданий алоқалар
Бир-бирига ҳурмат
*Иқтисодий-сиёсий, илмий, маданий алоқалар
23. Немис шоири Гётенинг «Фауст» трагедияси ким томонидан ўзбек тилига ўгирилган?
А.Орипов
М.Юсуф
Э. Юсупов
*Э. Воҳидов
24. Дунё аҳолиси ичида ўз тилини инглиз тили деб ҳисоблайдиган халқлар неча миллионни ташкил этади?
*270 млн.дан ортиқ
275 млн
280 млн.
265 млн.дан ортиқ
25. «Подстрочник» сўзининг луғавий маъноси нима?
Сатр таржимаси
Жумла таржимаси
Гап таржимаси
*Сатр ости, сатр тағламаси
26. БМТ томонидан расмий жаҳон тили деб эътироф этилган тиллар сони қайси бандда

тўғри кўрсатилган?

5

4

7*6

27. Таржимашунослик фанини неча қисмга бўлиб ўрганилади?

2

3

4

* 5

28. Чет тил дарсларида матн таржимаси қандай амалга оширилади?

Тўлиқ таржима қилинади

қисман таржима қилинади

* Ҳеч бир матн тўлиқ таржима қилинмайди

Сўзма-сўз таржима қилинади

29. «Бобирнома»ни биринчи бўлиб Европа аҳлига қим таништирган?

*Витсин 1705

Ж. Лейден 1900

В. Эрскин 1805

Элфинстон 1975

30. Республикамизда бир тилдан иккинчи тилга бевосита таржима қиладиган таржимонлар қайси бандда тўғри кўрсатилган?

Э. Юсупов

А.Орипов

Э.Воҳидов

*Й.Парда

3-вариант

1. «Бобирнома» кимлар томонидан инглиз тилига таржима қилинган?

*Ж.Лейден, В. Эрскин

Витсин

Элфинстон

Ж. Лейден

2. «Самарқанд эртақлари» (немис тилида)чоп этилган китоб ҳаммуаллифи ким?

Э. Юсупов

А.Орипов

Э. Воҳидов

*Х. Рахимов

3. «Фарход ва Ширин»ни немис тилига ўгирган адиб ким?

* А. Курелла 1947

Ж..Руссо 1766

В. Бартольд 1712

Деверекус 1966

4. «Афанди латифалари» (немис тилида) немис халқига ўз тилида ўқишга имкон

яратган таржимоннинг номини аниқланг?

Э. Юсупов

А.Орипов

Э. Воҳидов

* Й.Парда

5. Таржима қилишдан мақсад нима?

Асл нухани етказиш

Янги асар яратиш

*Асл нухани эгаллаш, сақлаш, қайта яратишдир

Бутунлай бошқа асар яратиш

6. Ҳофиз Шерозий ғазалларининг немис тилидаги биринчи таржимаси қайси бандда

тўғри кўрсатилган?

*1971

1975

1980

1981

7. Таржима жараёни неча босқичдан иборат?

* 3 босқич

2 босқич

1 босқич

4 босқич

8. Чет тилда машқ тушунчаси қандай маънони билдиради?

Таржима қилиш

Таржима

Чет тилда гапириш

*Чет тилда бажариладиган ўқув бирлиги

9. Таржима назариясининг вазифаси нима?

Бир тилдан иккинчи тилга ўгириш

Асл нусхани ўгириш

Асл нусхани сақлаш

* Асл нусха билан таржима ўртасидаги қонуниятларни кузатиш, сифатини яхшилаш

10. Машқ неча таркибдан иборат бўлади?

* 2

3

4

5

11. Таржима назарияси нимани ўргатувчи фан?

Бир тилдан таржима

Иккинчи тилдан таржима

*Таржима қонуниятлари, принципларини ўргатувчи

Сўзма-сўз таржима

12. «Фарҳод ва Ширин»ни немис тилига ўттирган адиб ким?

* А. Курелла 1947

Ж..Руссо 1766

В. Бартольд 1712

13. Деверекус 1966«Афанди латифалари» (немис тилида) немис халқига ўз тилида ўқишга

имкон яратган таржимоннинг номини аниқланг?

Э. Юсупов

А.Орипов

Э. Вохидов

* Й.Парда

14. Таржима қилишдан мақсад нима?

Асл нусхани етказиш

Янги асар яратиш

*Асл нусхани эгаллаш, сақлаш, қайта яратишдир

Бутунлай бошқа асар яратиш

15. Ҳофиз Шерозий ғазалларининг немис тилидаги биринчи таржимаси қайси бандда

тўғри кўрсатилган?

* 1971

1975

1980

1981

16. Таржима жараёни неча босқичдан иборат?

* 3 босқич

2 босқич

1 босқич

4 босқич

17. Чет тилда машқ тушунчаси қандай маънони билдиради?

Таржима қилиш

Таржима

Чет тилда гапириш

*Чет тилда бажариладиган ўқув бирлиги

18. Таржима назариясининг вазифаси нима?

Бир тилдан иккинчи тилга ўгириш

Асл нусхани ўгириш

Асл нусхани сақлаш

* Асл нусха билан таржима ўртасидаги қонуниятларни кузатиш, сифатини яхшилаш

19. Машқ неча таркибдан иборат бўлади?

*2

3

4

5

20. Таржима назарияси нимани ўргатувчи фан?

Бир тилдан таржима

Иккинчи тилдан таржима

* Таржима қонуниятлари, принципларини ўргатувчи

Сўзма-сўз таржима

21. Адекват тржима нима?

Тилдан тилга таржима

*Аслиятга яқин таржима

Эркин таржима

Сўзма-сўз таржима

22. Жаҳон маданияти тарихида нечта буюк таржима мактаби мавжудлигини аниқланг?

*2 та Бағдод ва Испания

3 та Испания

1 та Германия

1 та Бельгия

23. Калька сўзининг луғавий маъноси нима?

Аслиятга яқин таржима

Автомат таржима

Контрол таржима

* Аслиятнинг таржимада семантик ва стилистик жиҳатдан уйғунлашуви

24. Таржима машқларини бажариш нималардан иборат бўлиши мумкин?

Сўз таржимаси

Сўз бирикмаси

Матн таржимаси

* Сўз, сўз биримаси, гап, матн таржимаси

25. Дарсларда (инглиз, немис тилларида) қандай таржима турларидан фойдаланилади?

Эркин таржима

Автомат таржима

Контрол таржима

* Оғзаки ва ёзма таржима

26. Таржима машқларини бажаришда қайси машқ турларидан фойдаланилади?

* Ролли машқлар

Такрорлаш

Савол-жавоб машқлари

Контрол машқлар

27. Автомат таржима деб қандай таржима турига айтилади?

* Компьютерда бажарилган таржима

Эркин таржима

Ижодий таржима

В ва С жавоблари тўғри

28. Таржима назарияси фани нимани ўргатади?

Бир тилдан иккинчи тилга таржима

Таржима қилиш усуллари

Бошқа тиллардан таржима

* Бир тилдан иккинчи тилга тил ва нутқ бирликларини асосий қонуниятлари, воситалари

ва имкониятларини ўргатувчи

29. Эркин таржима турининг қандай турларини биласиз?

Сўзма-сўз таржима

Асл таржима

Бадий таржимаКалька ва ёзма

30. Таржима назарияси ва амалиёти фани қайси қўламда ўрганилади?

Адабиётшунослик қўламида

Тилшунослик қўламида

*ОЎЮ хусусиятига кўра адабиётшунослик ва тилшунослик қўламида

А ва В жавоблар тўғри

4-вариант

1. Реалиялар таржимаси деганда нимани тушунасиз?

Асл таржима

Сўзлар таржимаси

Гаплар таржимаси

*Ўзига хос сўзлар таржимаси

2. Таржима сўзининг луғавий маъноси нима?

Бир тилдан иккинчи тилга ағдариш

Бир тилдан иккинчи тилга ўгириш

*Форсча «тарзабон» сўзидан кириб келган

Арабча сўздан кириб келган

3.Билвосита таржима нима?

Бир тилдан иккинчи тилга

Тиллараро таржима

Асл таржима

*Бошқа тил воситасидан таржима

4. Мамлакатлар ўртасидаги таржимачилик ишларини жиддий ривожлантириш масалалари

қайси бандда тўғри кўрсатилган?

1978 й 18 октябрь

1983 й 14 сентябрь

*1975 й 1 август

1988 й 14 март

5. «Подстрочник» сўзининг луғавий маъноси нима?

Сатр таржимаси

Жумла таржимаси

Гап таржимаси

*Сатр ости, сатр тағламаси

6. Бевосита таржима нима?

* Аслиятдан таржима

Бошқа тилдан таржима

Тиллараро таржима

Эркин таржима

7. Дунёда нечта тил мавжуд?

2000

3000

*2500

2800

8. Таржима халқлар ўртасида қандай алоқаларнинг кенгайишига туртки бўлади?

Ўзаро ҳамкорлик

Маданий алоқалар

Бир-бирига ҳурмат

*Иқтисодий-сиёсий, илмий, маданий алоқалар

9. Немис шоири Гётенинг «Фауст» трагедияси ким томонидан ўзбек тилига ўгирилган?

А.Орипов

М.Юсуф

Э. Юсупов

*Э. Воҳидов

10. Дунё аҳолиси ичида ўз тилини инглиз тили деб ҳисоблайдиган халқлар неча

миллионни ташкил этади?

* 270 млн.дан ортиқ

275 млн

280 млн.

265 млн.дан ортиқ

11. «Подстрочник» сўзининг луғавий маъноси нима?

Сатр таржимаси

Жумла таржимаси

Гап таржимаси

*Сатр ости, сатр тағламаси

12. БМТ томонидан расмий жаҳон тили деб эътироф этилган тиллар сони қайси бандда

тўғри кўрсатилган?

5

4

7

*6

13. Таржимашунослик фанини неча қисмга бўлиб ўрганилади?

2

3

4

*5

14. Чет тил дарсларида матн таржимаси қандай амалга оширилади?

Тўлиқ таржима қилинади

қисман таржима қилинади

*Ҳеч бир матн тўлиқ таржима қилинмайди

Сўзма-сўз таржима қилинади

15. «Бобирнома»ни биринчи бўлиб Европа аҳлига ким таништирган?

* Витсин 1705

Ж. Лейден 1900

В. Эрскин 1805

Элфинстон 1975

16. Республикамизда бир тилдан иккинчи тилга бевосита таржима қиладиган таржимонлар қайси бандда тўғри кўрсатилган?

Э. Юсупов

А.Орипов

Э.Воҳидов

*Й.Парда

17. «Бобирнома» кимлар томонидан инглиз тилига таржима қилинган?

* Ж.Лейден, В. Эрскин

Витсин

Элфинстон

Ж. Лейден

18. «Самарқанд эртақлари» (немис тилида)чоп этилган китоб ҳаммуаллифи ким?

Э. Юсупов

А.Орипов

Э. Воҳидов

*Х. Рахимов

19. «Фарҳод ва Ширин»ни немис тилига ўғирган адиб ким?

*А. Курелла 1947

Ж..Руссо 1766

В. Бартольд 1712

Деверекус 1966

20. «Афанди латифалари» (немис тилида) немис халқига ўз тилида ўқишга имкон яратган

таржимоннинг номини аниқланг?

Э. Юсупов

А.Орипов

Э. Воҳидов

*Й.Парда

21. Таржима қилишдан мақсад нима?

Асл нусхани етказиш

Янги асар яратиш

* Асл нусхани эгаллаш, сақлаш, қайта яратишдир

Бутунлай бошқа асар яратиш

22. Ҳофиз Шерозий ғазалларининг немис тилидаги биринчи таржимаси қайси бандда

тўғри кўрсатилган?

* 1971

1975

1980

1981

23. Таржима жараёни неча босқичдан иборат?

*3 босқич

2 босқич

1 босқич

4 босқич

24. Чет тилда машқ тушунчаси қандай маънони билдиради?

Таржима қилиш

ТаржимаЧет тилда гапириш

*Чет тилда бажариладиган ўқув бирлиги

25. Таржима назариясининг вазифаси нима?

Бир тилдан иккинчи тилга ўгириш

Асл нусхани ўгириш

Асл нусхани сақлаш

*Асл нусха билан таржима ўртасидаги қонуниятларни кузатиш, сифатини яхшилаш

26. Машқ неча таркибдан иборат бўлади?

* 2

3

4

5

27. Таржима назарияси нимани ўргатувчи фан?

Бир тилдан таржима

Иккинчи тилдан таржима

*Таржима қонуниятлари, принципларини ўргатувчи

Сўзма-сўз таржима

28. Адекват таржима нима?

Тилдан тилга таржима

* Аслиятга яқин таржима

Эркин таржима

Сўзма-сўз таржима

29. Жаҳон маданияти тарихида нечта буюк таржима мактаби мавжудлигини аниқланг?

*2 та Бағдод ва Испания

3 та Испания

1 та Германия

1 та Бельгия

30. Калька сўзининг луғавий маъноси нима?

Аслиятга яқин таржима

Автомат таржима

Контрол таржима

* Аслиятнинг таржимада семантик ва стилистик жиҳатдан уйғунлашуви

5-вариант

1. Таржима машқларини бажариш нималардан иборат бўлиши мумкин?

Сўз таржимаси

Сўз бирикмаси

Матн таржимаси

* Сўз, сўз биримаси, гап, матн таржимаси

2. Дарсларда (инглиз, немис тилларида) қандай таржима турларидан фойдаланилади?

Эркин таржима

Автомат таржима

Контрол таржима

*Оғзаки ва ёзма таржима

3. Таржима машқларини бажаришда қайси машқ турларидан фойдаланилади?

*Ролли машқлар

Такрорлаш

Савол-жавоб машқлари

Контрол машқлар

4. Автомат таржима деб қандай таржима турига айтилади?

*Компьютерда бажарилган таржима

Эркин таржима

Ижодий таржима

В ва С жавоблари тўғри

5. Таржима назарияси фани нимани ўргатади?

Бир тилдан иккинчи тилга таржима

Таржима қилиш усуллари

Бошқа тиллардан таржима

*Бир тилдан иккинчи тилга тил ва нутқ birlikларини асосий қонуниятлари, воситалари

ва имкониятларини ўргатувчи

6. Эркин таржима турунинг қандай турларини биласиз?

Сўзма-сўз таржима

Асл таржима

Бадий таржима

Калька ва ёзма

7. Таржима назарияси ва амалиёти фани қайси кўламда ўрганилади?

Адабиётшунослик кўламида

Тилшунослик кўламида

*ОўЮ хусусиятига кўра адабиётшунослик ва тилшунослик кўламида

А ва В жавоблар тўғри

8. Реалиялар таржимаси деганда нимани тушунасиз?

Асл таржима

Сўзлар таржимаси

Гаплар таржимаси

*Ўзига хос сўзлар таржимаси

9. Таржима сўзининг луғавий маъноси нима?

Бир тилдан иккинчи тилга ағдариш

Бир тилдан иккинчи тилга ўгириш

*Форсча «тарзабон» сўздан кириб келган

Арабча сўздан кириб келган

10. Билвосита таржима нима?

Бир тилдан иккинчи тилга

Тиллараро таржима

Асл таржима

* Бошқа тил воситасидан таржима

11. Мамлакатлар ўртасидаги таржимачилик ишларини жиддий ривожлантириш

масалалари қайси бандда тўғри кўрсатилган?

1978 й 18 октябрь 1983 й 14 сентябрь

*1975 й 1 август

1988 й 14 март

12. Бевосита таржима нима?

* Аслиятдан таржима

Бошқа тилдан таржима

Тиллараро таржима

Эркин таржима

13. Дунёда нечта тил мавжуд?

2000

3000

*2500

2800

14. Таржима халқлар ўртасида қандай алоқаларнинг кенгайишига туртки бўлади?

Ўзаро ҳамкорлик

Маданий алоқалар

Бир-бирига ҳурмат

*Иқтисодий-сиёсий, илмий, маданий алоқалар

15. Немис шоири Гётенинг «Фауст» трагедияси ким томонидан ўзбек тилига ўғирилган?

А.Орипов

М.Юсуф

Э. Юсупов

*Э. Воҳидов

16. Дунё аҳолиси ичида ўз тилини инглиз тили деб ҳисоблайдиган халқлар неча

миллионни ташкил этади?

*270 млн.дан ортиқ

275 млн

280 млн.

265 млн.дан ортиқ

17. «Подстрочник» сўзининг луғавий маъноси нима?

Сатр таржимаси

Жумла таржимаси

Гап таржимаси

*Сатр ости, сатр тағламаси

18. БМТ томонидан расмий жаҳон тили деб эътироф этилган тиллар сони қайси бандда

тўғри кўрсатилган?

5

4

7

*6

19. Таржимашунослик фанини неча қисмга бўлиб ўрганилади?

2

3

4*

5

20. Чет тил дарсларида матн таржимаси қандай амалга оширилади?

Тўлиқ таржима қилинади

қисман таржима қилинади

*Ҳеч бир матн тўлиқ таржима қилинмайди

Сўзма-сўз таржима қилинади

21. «Бобурнома»ни биринчи бўлиб Европа аҳлига ким таништирган?

*Витсин 1705

Ж. Лейден 1900

В. Эркин 1805
Элфинстон 1975

22. Республикамизда бир тилдан иккинчи тилга бевосита таржима қиладиган таржимонлар қайси бандда тўғри кўрсатилган?

А. Юсупов
А.Орипов
Э.Воҳидов
*Й.Парда

23. «Бобурнома» кимлар томонидан инглиз тилига таржима қилинган?

*Ж.Лейден, В. Эркин
Витсин

Элфинстон
Ж. Лейден

24. «Самарқанд эртақлари» (немис тилида)чоп этилган китоб ҳаммуаллифи ким?

Э. Юсупов
А.Орипов
Э. Воҳидов
* Х. Рахимов

ТАРЖИМА НАЗАРИЯСИ ВА АМАЛИЁТИ ФАНИДАН ЯКУНИЙ
НАЗОРАТ УЧУН
САВОЛЛАР

ВАРИАНТ 1

1. Таржима сўзининг маъноси нимани англатади?
2. Қўп маънолик ва синонимиянинг синхрон таржимага таъсирини аниқ мисоллар билан изоҳланг
3. Таржима жараёнида қандай стилистик муаммолар пайдо бўлади?

ВАРИАНТ 2

1. Таржима назарияси нимани ўрганади?
2. Фразеология ва фразеологик бирлик нима?
3. Синхрон таржимани амалга ошириш учун зарур бўлган буюмларни санаб ўтинг.

ВАРИАНТ 3

1. Таржима назариясининг объектини нима ташкил этади
2. Синхрон таржимага ўргатишнинг босқичлари ва методик асосларини кўрсатинг
3. Прагматик маъно ва таг билимлар хусусида маълумот беринг.

ВАРИАНТ 4

1. Таржима назариясининг предмети нима?
2. Синхрон таржима нима?
3. Прагматик маънога қандай омиллар таъсир этади?

ВАРИАНТ 5

1. Таржимашунослик фанининг мақсад ва вазифалари нималардан иборат?
2. Синхрон таржима жараёнида ситуатив, прагматик, когнитив-тезаурус усулида хулоса чиқариш усулларини қисқача изоҳланг.
3. Таржиманинг асосий мақсади нима?

ВАРИАНТ 6

1. Қайси жиҳатлар таржимашуносликни мустақил фан сифатида тадқиқ этишга имкон беради?
2. Сўз шаклини алмаштириш нима?
3. Мақоллар таржимасидаги ўзига хослик нимадан иборат?

ВАРИАНТ 7

1. Таржимашунослик фани қандай фанлар билан ўзаро алоқада?
2. Муқобил таржима нима?
3. Сўзнинг стилистик бўёқдорлиги нима?

ВАРИАНТ 8

1. Таржима неча турга бўлинади?
2. Идиомалар таржимасидаги ўзига хослик нимадан иборат?
2. Таржима трансформациялари нима?

ВАРИАНТ 9

1. Таржима турларининг асосий фарқларини изоҳланг
2. Фразеологик бирликлар таржимасида маъно мослигининг нечта тури мавжуд?
3. Синхрон таржима қачон пайдо бўлган?

ВАРИАНТ 10

33. Нима сабадан таржимашунослик кадимдан фан сифатида ривожланмаган?
34. Фразеологик бирликлар таржимасида умумий контекстнинг ўрни қандай?
35. Таржимада ўрин алмаштириш нима?

ВАРИАНТ 11

1. Ўзбекистонда таржима қачондан бошлаб фан сифатида шаклланди?
2. Синхрон таржиманинг бошқа таржима турларидан асосий фарқи нимада?
3. Антонимик таржима нима?

ВАРИАНТ 12

1. Ўзбекистонда таржимашуносликнинг шаклланишига катта таъсир ўтказган омилларни санаб беринг
2. Аслият матн муаллифи услуби билан таржимон услуби яқин бўлиши керакми? Нима учун?
3. Инглиз ва ўзбек тиллари мисолида грамматик род таржимаси муаммосига мисол келтиринг

ВАРИАНТ 13

1. Оғзаки таржима ва унинг ўзига хос хусусиятлари нималардан иборат?
2. Инглиз ва ўзбек тиллари мисолида олмошлар таржимаси муаммосига мисол келтиринг
3. Синхрон таржимон қандай хусусиятларга эга бўлиши керак?

ВАРИАНТ 14

1. Оғзаки таржима жараёнида таржимонларга қўйиладиган талаблар нималардан иборат?
2. Лексик бирликларни алмаштириш нима?
3. Кетма-кет изчил таржима жараёнини тушунтиринг

ВАРИАНТ 15

13. Таржима жараёнида қандай лексик муаммолар кузатилади?
14. Таржимада бирликларнинг грамматик сатҳда алмашиб келиши нимага олиб келади?
15. Бадий адабиёт таржимасида муаллиф услубини сақлаш муҳимлиги хақида сўзланг.

ВАРИАНТ 16

33. Адекват ва муқобил таржиманинг ўзаро фарқи ва ўхшаш томонларини кўрсатинг.
2. Таржима жараёнида пайдо бўладиган умумий муаммолар ҳақида сўзлаб беринг.
3. Асар қаҳрамонининг шахсини очиб берадиган услубий бўёқдор сўзлар таржимаси ҳақида сўзланг.

ВАРИАНТ 17

1. Адекват таржима нима?
34. Таржима жараёнида прагматик маъно ва таржимоннинг дунёқараши қанақа бўлади
3. Аслият тилида мавжуд бўлган стилистик birlikларни тажимада берилишининг муаммолари ҳақида фикр билдириңг.

ВАРИАНТ 18

1. Муқобил таржима яратиш учун қандай усуллардан фойдаланиш керак эмас?
2. Прагматик маънонинг асосий хусусиятлари нималардан иборат?
3. Аслиятда атайлаб бузиб берилган сўзларни қандай таржима қиламиз? Аслият матн услуби таржима жараёнида қандай ўзгаришларга учраши мумкин?

ВАРИАНТ 19

1. Таржимада муқобилликнинг энг юқори даражаси қайсилар?
2. Таржима жараёнида прагматик маъно тушириб қолдирилишига оид мисоллар келтириңг.
3. Аслият тилида бўлган, аммо таржима тилида қузатилмайдиган грамматик ходисалар қандай таржима қилиниши мумкин?

ВАРИАНТ 20

1. Таржимадаги муқобиллик муаммоси нимадан иборат?
2. Инглиз тилида ёзилган асардан таржима тилига прагматик маъно тўғри ўгирилган ҳолатларга мисоллар топинг.
3. Грамматик сатҳдаги номуаносибликнинг таржима матнга кўрсатадиган таъсири ҳақида сўзланг.

ВАРИАНТ 21

1. Таржима муқобиллигининг нечта тури мавжуд?
2. Таржимашуносликда прагматиканинг ўрни хақида сўзлаб беринг.
3. Инглиз ва ўзбек тиллари мисолида эргашган кўшма гаплар, мураккаб кўшма гаплар ва изоҳловчилар таржимаси муаммосига мисол келтиринг.

ВАРИАНТ 22

1. Таржима матннинг аслият матнга муқобил келиши қандай тамойиллар ёрдамида ўрганилади?
2. Таржима прагматикаси нимани тадқиқ қилади?
3. Артиклар таржимаси нима.

ВАРИАНТ 23

1. Таржима назариясида «муқобиллик» нима?
2. «Таржима прагматикаси» атамасини тушунтиринг
3. Инглиз ва ўзбек тиллари мисолида феъллар ва, умуман, предлоглар таржимаси муаммосига мисол келтиринг.

ВАРИАНТ 24

1. Бадий таржима таржиманинг қайси турига мансуб?
2. Прагматика нима?
3. Нима сабабдан таржима жараёнида грамматик муаммолар пайдо бўлади?

ВАРИАНТ 25

1. Таржиманинг энг асосий шакллари нималар
2. Муқобилликнинг турлари қандай таърифланади?
3. Сўз семантикасининг асосий таркибий қисми нима? Хар хил тил бирликлари маънолари бир хил бўлиши мумкинми?

ВАРИАНТ 26

1. Матнни махсус белгилар (символлар) асосида яратиш деганда нимани тушунасиз?
2. Матн тизимида тил бирлиги мазмунининг ўрни нимада? Таржимада манба тили семантик структурасининг мазмунини қандай усул ёрдамида сақлаш мумкин?
3. Таржима жараёнида пайдо бўладиган грамматик муаммолар қайсилар?

ВАРИАНТ 27

1. Газета хабарлари, расмий ҳужжат ва махсус илмий матнларнинг таржимаси тўғрисида фикрингизни баён этинг.
2. Таржимада мавжуд бўлган лексик муаммолар қандай хал этилади?
3. Таржимашуносликда прагматиканинг ўрни ҳақида сўзлаб беринг.

ВАРИАНТ 28

1. Ёзма таржиманинг кўринишлари тўғрисида гапиринг.
2. Муқобиллик қандай хусусиятларга эга? Холат муқобиллиги нима?
3. Қайси таржима турларида лексик муаммо кўп учрайди?

ВАРИАНТ 29

1. Муқобилсизликнинг хусусиятлари нималардан иборат?
2. Манба тили ва таржима тили ўртасидаги энг кичик семантик бир хиллик нима?
3. Лексик трансформациянинг турлари деганда нимани тушунасиз?

ВАРИАНТ 30

1. Ёзма таржиманинг ўзига хос хусусиятларини кўрсатинг
2. Муқобилликнинг хар хил турлари қандай қилиб бир-биридан ажратилади?
3. Нима сабабдан аслият ва таржима тиллари орасида лексик муаммолар пайдо бўлишини изоҳланг.

ВАРИАНТ 31

1. Таржима сўзининг маъноси нимани англатади?
2. Муқобилликнинг хар хил турлари қандай қилиб бир-биридан ажратилади?
3. Нима сабабдан аслият ва таржима тиллари орасида лексик муаммолар пайдо бўлишини изоҳланг.

ВАРИАНТ 32

1. Таржима назарияси нимани ўрганади?
2. Прагматика нима?
3. Аслиятда атайлаб бўзиб берилган сўзларни қандай Таржима қиламиз?

ВАРИАНТ 33

1. Таржима назариясининг объектини нима ташкил этади
2. Сўзнинг стилистик буёқдорлиги нима?
3. Аслият тилида мавжуд бўлган стилистик бирликларни таржимада берилишининг муаммолари ҳақида сўзланг.

ВАРИАНТ 34

1. Таржима назариясининг предмети нима?
2. Аслият тилида мавжуд бўлган стилистик бирликларни тажимада берилишининг муаммолари хақида сўзланг.
3. Артиклар таржимаси хақида сўзланг.

ВАРИАНТ 35

1. Таржимашунослик фанининг мақсад ва вазифалари нималардан иборат?
2. Инглиз ва ўзбек тиллари мисолида грамматик род таржимаси муаммосига мисол келтиринг.
3. «Таржима прагматикаси» атамасига кимлар изох берган?

ВАРИАНТ 36

1. Қайси жихатлар таржимашуносликни мустақил фан сифатида тадқиқ этишга имкон беради?
2. Инглиз тилида ёзилган асардан таржима тилига прагматик маъно тўғри угирилган ҳолатларга мисоллар топинг
3. Таржима жараёнида пайдо бўладиган умумий муаммолар хақида сўзлаб беринг

ВАРИАНТ 37

1. Таржимашунослик фани қандай фанлар билан ўзаро алоқада?
2. Таржима жараёнида прагматик маъно тушириб қолдирилишига оид мисоллар келтиринг
3. Таржима жараёнида қандай стилистик муаммолар пайдо бўлади?

ВАРИАНТ 38

1. Таржима неча турга бўлинади?
2. Таржима прагматикаси нимани тадқиқ қилади?
3. Аслият матн услуби таржима жараёнида қандай ўзгаришларга учраши мумкин?

ВАРИАНТ 39

1. Таржима турларининг асосий фарқларини изоҳланг
2. Таржимашуносликда прагматиканинг ўрни хақида сўзлаб беринг.
23. Таржима жараёнида пайдо бўладиган грамматик муаммолар қайсилар?

ВАРИАНТ 40

1. Нима сабабдан таржимашунослик қадимдан фан сифатида ривожланмаган?
2. Прагматик маънонинг асосий хусусиятлари нималардан иборат?
3. Таржима жараёнида прагматик маъно ва таржимоннинг дунёқараши ҳақида сўзланг

ВАРИАНТ 41

1. Ўзбекистонда таржима қачондан бошлаб фан сифатида шаклланди?
2. Аслият тилида бўлган, аммо таржима тилида қўзатилмайдиган грамматик ходисалар қандай таржима қилиниши мумкин?
3. Прагматик маъно ва таг билимлар хусусида маълумот беринг

ВАРИАНТ 42

1. Ўзбекистонда таржимашуносликнинг шаклланишига қатта таъсир ўтказган омилларни санаб беринг
2. Грамматик сатҳдаги номутаносибликнинг таржима матнга курсатадиган таъсири ҳақида сўзланг.
3. Прагматик маънога қандай омиллар таъсир этади?

ВАРИАНТ 43

1. Оғзаки таржима ва унинг ўзига хос хусусиятлари нималардан иборат?
2. Прагматик маънога қандай омиллар таъсир этади?
3. Прагматик маънога қандай омиллар таъсир этади?

ВАРИАНТ 44

1. Оғзаки таржима жараёнида таржимонларга қўйиладиган талаблар нималардан иборат?
2. Инглиз ва ўзбек тиллари мисолида олмошлар таржимаси муаммосига мисол келтиринг.
3. Лексик трансформациянинг турлари деганда нимани тушунасиш?

ВАРИАНТ 45

1. Таржима жараёнида қандай лексик муаммолар кузатилади?
2. Қайси жихатлар таржимашуносликни мустақил фан сифатида тадқиқ этишга имкон беради?
3. Таржима жараёнида қандай лексик муаммолар кузатилади?

ВАРИАНТ 46

1. Адекват ва муқобил таржиманинг ўзаро фарқи ва ўхшаш томонларини кўрсатинг.
2. Нима сабабдан аслият ва таржима тиллари орасида лексик муаммолар пайдо бўлишини изоҳланг.
3. Қайси таржима турларида лексик муаммо кўп учрайди?

ВАРИАНТ 47

1. Адекват таржима нима?
2. Нима сабабдан таржима жараёнида грамматик муаммолар пайдо бўлади?
3. Синхрон таржимон қандай хусусиятларга эга бўлиши керак?

ВАРИАНТ 48

1. Муқобил таржима яратиш учун қандай усуллардан фойдаланиш керак эмас?
2. Инглиз ва ўзбек тиллари мисолида феъллар ва, умуман, предлоглар таржимаси муаммосига мисол келтиринг.
3. Синхрон таржиманинг асосий тавсифини баён қилинг. Огзаки таржиманинг кўринишлари хақида маълумот беринг.

ВАРИАНТ 49

1. Таржимада муқобилликнинг энг юқори даражаси қайсилар?
2. Инглиз ва ўзбек тиллари мисолида эргашган қушма гаплар, мураккаб қушма гаплар ва изоҳловчилар таржимаси муаммосига мисол келтиринг.
3. Синхрон таржима нима?

ВАРИАНТ 50

1. Таржимадаги муқобиллик муаммоси нимадан иборат?
2. Сўз шаклини алмаштириш нима?
3. Фразеологик бирликнинг таржима тилида муқобил маънодоши бўлмаса нима қилиш керак?

ВАРИАНТ 51

1. Таржима муқобиллигининг нечта тури мавжуд?
2. Идиомалар таржимасидаги ўзига хослик нимадан иборат?

3. Синхрон таржима қачон пайдо бўлган?

ВАРИАНТ 52

1. Таржима матннинг аслият матнга муқобил келиши қандай тамойиллар ёрдамида ўрганилади?
2. Лексик бирликларни алмаштириш нима?
3. Таржимада ўрин алмаштириш нима?

ВАРИАНТ 53

1. Таржима назариясида «муқобиллик» нима?
2. Фразеологик бирликларни қандай усулда таржима қилиш мумкин эмас?
3. Антонимик таржима нима?

ВАРИАНТ 54

4. Бадиий таржима таржиманинг қайси турига мансуб?
5. Синхрон таржиманинг бошқа таржима турларидан асосий фарқи нимада?
6. Фразеология ва фразеологик бирлик нима?

ВАРИАНТ 55

1. Таржиманинг энг асосий шакллари ҳақида гапиринг!
2. Синхрон таржиманинг лингвистика, психолингвистика фанлари билан боғлиқ жиҳатларини баён қилинг.
3. Ўзбек тилида ёзилган бирор асардан олинган фразеологик бирликни таржима қилиб кўринг.

ВАРИАНТ 56

1. Матнни махсус белгилар (символлар) асосида яратиш деганда нимани тушунасан?
2. Фразеологик бирликлар қандай таржима цилинади?
3. Гап бўлагини алмаштириш нима?

ВАРИАНТ 57

1. Газета хабарлари, расмий ҳужжат ва махсус илмий матнларнинг таржимаси тўғрисида фикрингизни баён этинг.
2. Мақоллар таржимасидаги ўзига хослик нимадан иборат?
3. Тушириб қолдириш нима?

ВАРИАНТ 58

1. Ёзма таржиманинг кўринишлари тўғрисида гапиринг.
2. Фразеологик бирликлар таржимасида маъно мослигининг нечта тури мавжуд?
3. Таржимада муқобиллик масаласи

ВАРИАНТ 59

1. Муқобилсизликнинг хусусиятлари нималардан иборат?
2. Фразеологик бирликлар таржимасида умумий контекстнинг ўрни қандай?
3. Таржимада муқобилсизлик масаласи

ВАРИАНТ 60

1. Ёзма таржиманинг ўзига хос хусусиятларини кўрсатинг
2. Синтактик бирликларни алмаштириш нима?
3. Компенсация нима?

Семинар машғулоти учун қуйидаги мавзулар тавсия этилади:

1. Таржима назарияси ва амалиёти фанининг тарихи ва ривожланиш босқичлари.

Exercises

- 1 List the stereotyped character traits of your country, your region, your group (gender, class, race, education level, etc.). Next list user-oriented ideals for the translator — the personal characteristics that would make a translator "good" or "reliable" in the eyes of a non-translating employer or client. Now compare the lists, paying special attention to the mismatches — the character traits that would make people like you "unqualified" for the translation field — and discuss the transformations that would be required in either the people who want to be translators or in society's thinking about translation to make you a good translator.
- 2 Dramatize a scene in the conference room of a large international corporation that needs a text translated into the executives' native language by a certain date. What are the parameters of the discussion? What are the main issues? What are the pressures and the worries? Try to perceive translation as much as possible from this "external" point of view.
- 3 Work in small groups to list as many different types of translation user (including the same user in different use situations) as you can. Then identify the type of text reliability that each would be likely to favor — what each would want a "good" translation to do, or be like.

4 Break up into groups of three, in each group a source-language user, a target-language user, and a translator. Take a translation use-situation from this chapter and try to negotiate (a) who is going to commission and pay for the translation, the source or target user or both (who stands to benefit most from it? which user has economic power over the other?) and (b) how much money is available to pay the translator (will the translator, who is a professional, do it for that money?).

2. Таржиманинг асосий бирликлари.

Exercises

1 Set up a translating speed test. Translate first 10 words in five minutes; then 20 words in five minutes; then 30, 40, 50, and so on. Stick with the five-minute period each time, but add 10 more words. Try to pace yourself as you proceed through each text segment: when you do 10 words in five minutes, translate two words the first minute, two more the second, etc. When you are trying to do 100 words in five minutes, try to translate 20 words each minute. Pay attention to your "comfort zone" as the speed increases. How does it feel to translate slowly? Medium-speed? Fast? When the pace gets too fast for your comfort, stop. Discuss or reflect on what this test tells you about your attitudes toward translation speed.

2 Reflect on times in your studies or a previous career when you were close to burnout — when the stress levels seemed intolerable, when nothing in your work gave you pleasure. Feel again all those feelings. Now direct them to a translation task, for this class or another. Sit and stare at the source text, feeling the stress rising: it's due tomorrow and you haven't started working on it yet; it looks so boring that you want to scream; the person you're doing it for (a client, your teacher) is going to hate your translation; you haven't had time for yourself, time to put your feet up and laugh freely at some silly TV show, in months. Pay attention to your bodily responses: what do you feel?

3 Now shake your head and shoulders and relax; put all thought of deadlines and critiques out of your head. Give yourself ten minutes to do nothing; then look through the source text with an eye to doing the silliest translation you can imagine. Start doing the silly translation in your head; imagine a group of friends laughing together over the translation. Work with another person to come up with the funniest bad translation of the text, and laugh together while you work. Now imagine yourself doing the "straight" or serious translation — and compare your feelings about the task now with your feelings under stress.

3. Таржиманинг лексик-семантик масалалари.

Exercises

1 Explore the difference between representational memory and procedural memory by consciously storing the meaning or translation of a new word on long-term memory: open a dictionary to a word that you have never seen before, study the entry, and commit it to memory. Wait a few minutes, and then "represent" it to yourself: review in your mind, or out loud, or on paper, what you have just learned. Now compare that memory with your "procedural" memory of how to get from home to school, or how to translate "how to get from home to school" into another language. What are the major differences between them?

2 Work with two or three other people to translate the following sentence from Gallagher (1994: 129) into another language: "One reason we work so hard to keep our surroundings predictable is that we rely on them to help us segue smoothly from role to role throughout the day." Now study the translation in relation to the original and try to invent principles or "rules" of relevance that might help you translate a similar passage more easily next time. (For example, are "work so hard to keep" and "rely on them to help" rendered with the same syntactic structure in your target language? What shifts need to be made in word order to make the target text sound natural? "Segue" is a term taken from music; is there an exact equivalent in your target language? If not, what register shifts do you have to make so that it works right? Etc.) Draw on any aspect of your experience — the sound of words, things that have happened to you, places you've heard this or that word or structure — to "personalize" the rule or principle and so make it memorable for you. Note, and discuss with the other members of your group, how your personal "relevance" for any given aspect of the transfer clashes or conflicts with those suggested by other members of the group.

3 Choose a relatively simple technical process (tying your shoe, peeling an orange, brushing your teeth, making a bed) and arrange a "teaching contest": different individuals come up with different ways of teaching it (lecture, small-group work, hands-on exercises, translating a written description of the process, dramatization, etc.) and the class votes on which is the most effective, which "came in second," third, and so on. Then discuss what each ranking means: whether, for example, the other students preferred one teacher more than another because they learned the most from her or him or just because s/he was funny — and whether those two things are necessarily in conflict.

4 Answer the following questions about processing types (visual, auditory, kinesthetic) by circling the two letters that best fit your style — for example, if in a specific question the visual and auditory answers seem to describe your typical behavior, draw a circle around the V and a circle around the A. If only one answer fits your style, draw two circles around the same letter. When you have completed

the test, add up the total number of Vs, As, and Ks, and compare. (Based loosely on Rose 1987: 147—9.)

(a) When you try to visualize something, what does your mind generate?

V complex and detailed pictures

A sounds

K dim, vague images in motion

(b) When you're angry, what do you do?

V seethe silently with repressed rage

A yell and scream

K stomp around, kick and throw things, wave your arms

(c) When you're bored, what do you do?

V doodle

A talk to yourself

K pace or fidget

(d) When you have something you need to tell a friend, would you rather

V write a note, letter, fax, e-mail message?

A call him or her on the phone?

K take him or her for a walk?

(e) When you try to remember a phone number, do you

V see the number in your head?

A say it aloud or to yourself?

K dial it, let your fingers remember it?

(f) When you try to remember a person, do you

V remember the face (but often forget the name)?

A remember the name (but often forget the face)?

K remember something you did together?

When you try to "read" a person (mood, opinions, reactions, etc.), what do you "read"?

V facial expressions

A tone of voice

K body movements

When you can't think of the right word, do you

V draw a picture?

A hem and haw?

K gesture or dramatize?

When you dream, do you

V see vivid color pictures?

A hear voices?

K feel yourself moving?

When you think of a friend, do you first think of her or his

V face?

A voice, pet phrases?

K gestures, walk, tone of voice?

When you're learning or teaching in a classroom, what do you like best?

V slides, diagrams, computers, beautifully made textbooks

A talk (lectures, discussions, repeating phrases)

K hands-on exercises, experiences, field trips, dramatization

When you're learning something on your own, what helps you the most?

V illustrations

A a friend's explanation

K refusing all help and just doing it, by trial and error

If a fire breaks out, what do you do?

V size up the situation, think, plan, find the exits

A shout "Fire!" or scream like mad

K run for the exits, help others

When you watch TV or movies, what do you like best?

V travel, documentaries

A talk shows, news, comedy, drama

K sports, adventure, suspense

When you read a novel or watch a movie, what part do you like best?

V the description (novel) or the cinematography (movie)

A the dialogue

K the action

(p) Which art forms do you like to watch best?

V painting, photography, or sculpture

A poetry or music

K theater or dance

(q) Which art forms do you like to do best?

V drawing or painting

A writing or singing

K acting, dancing, or sculpting

(r) When you want to record a scene, which would you rather do?

V take photos

A audiotape it

K videotape it

(s) When you translate, what do you like best?

V written translation

A conference or court interpretation

K escort interpretation

(t) When you translate, what distracts you most?

V messiness, in the source text, on your desk, etc.

A noises, music, voices

K movement

Alone or in groups, create tests like that in exercise 4 for one or more of the following pairs of learning styles:

(a) relationship-driven, content-driven

(b) conceptual, concrete

(c) externally referenced, internally referenced

(d) matching, mismatching

(e) contextual-global, sequential-detailed/linear

(f) impulsive-experimental, analytical-reflective

Think of everyday learning situations both in the classroom and out, and use the descriptions in the chapter to imagine the different ways in which different types of learners might respond in them. For example, learning to use a computer or new operating system or program: a relationship-driven learner will care enormously about the person teaching him or her, how supportive or impatient s/he is, and will learn more rapidly and enjoyably in a friendly, supportive atmosphere; a content-driven learner will screen out the teacher and focus on the specific instructions s/he receives, and will learn best when those instructions are clear and consistent. A conceptual learner will want an overview of the whole system first; a concrete learner will want to learn to perform a specific function first. Conventionally referenced learners and matchers will want to follow the rules, do things as the programmers intended; unconventionally referenced learners and mis-matchers will want to move quickly from the "right" way of using the system to the loopholes, short-cuts, tricks, and gimmicks. Contextual-global and intuitive-experimental learners will want to know generally "what kind" of system it is before diving in and figuring things out on their own (they will read the instruction manual only as a last resort); sequential-detailed/linear and analytical-reflective learners will want to read the instruction manual carefully, take a course on the system, or follow a built-in tutorial program. Ask what sorts of feature will please the different types of learner,

which will frustrate or anger them: sequential-detailed/linear learners, for example, will be pleased by clear and concise instructions that work exactly as they are supposed to, and will be frustrated and angered when following the steps precisely as given in the instruction manual does not produce the promised result. Intuitive-experimental learners will be pleased by user-friendly features that guarantee maximum spontaneity and freedom of choice, and will be frustrated and angered by rigid, inflexible features that trap them in loops that they cannot escape without reading the instruction manual or calling technical support. Since people's preferences vary with the learning situation, make sure you imagine several (at least 5—6) different situations for each pair of learning styles. A person's "learning style" is always a complex composite or numerous different responses; make it possible to take an average as in exercise 1 or 3, or to map different responses onto a grid (a continuum as in exercise 2, a Cartesian grid, etc.).

6 Create or choose an exercise you have used before and modify it using the various learning styles' attributes discussed in this chapter. As you and a group do the modified exercise, pay attention to how it changes the kinds of processes learners go through and the questions that arise.

7 Choose one of the exercises that you've already done in this chapter and express your own learning styles as determined by that exercise in a different format: visually (draw a picture or a diagram), auditorily (have a phone conversation in which you describe yourself as depicted in the exercise to a friend, tell a story about it), or kinesthetically (dramatize it, mime it).

5. Таржиманинг грамматик муаммолари.

Exercises

1 What habits do you rely on in day-to-day living? In what ways do they help you get through the day? When do they become a liability, a straitjacket to be dropped or escaped? Estimate how many minutes a day you are actively conscious of what is happening around you, what you are doing. Scientists of human behavior say it is not a large number: habit runs most of our lives. What about you?

2 What fresh discoveries have you made in your life that have since become "second nature," part of your habitual repertoire? Remember the process by which a new and challenging idea or procedure became old and easy and familiar. For example, remember how complex driving a car seemed when you were first learning to do it, how automatic and easy it seems now. Relive the process in your imagination; jot down the main stages or moments in the change.

3 What are some typical problem areas in your language combination(s)? What are the words or phrases that ought to set off alarm bells when you stumble upon them in a text?

6. Таржиманинг стилистик муаммолари.

7.

1 Is it enough for the translator to have profound and extensive experiences of one or more foreign languages? If so, is it enough to have been exposed to that language or those languages in books and classrooms? Or is experience of the culture or cultures in which it is natively spoken essential?

2 How important is rich experience of your mother tongue(s)? And how rich? Is it essential to be exposed to people who speak it in different regions, social classes, and professions? Or is it enough to have read in it widely and attentively?

3 Is extensive experience of a certain subject matter enough for the translator, if s/he has a rudimentary working knowledge of the foreign language a source text in that field is written in? If so, does that experience need to be hands-on practical experience of the field, experience of the objects and the people who handle them and the way those people speak about the objects? Or is it enough to have experience of books, articles, and coursework on that subject matter?

4 Could it be enough in certain cases for the translator to have fleeting and superficial experience of the foreign language and the subject matter but a rich and complex experience with dictionaries? Would it be enough for a competent professional translator from Spanish and Portuguese to have heard a little Italian and own a good Italian dictionary in order to translate a fairly easy and routine text from the Italian?

5 What roles should intuition play in translation?

6 Can translation be taught? If so, can it be taught through precepts, rules, principles? Or can it only be "taught" through doing it and getting feedback?

Exercises

1 Think of the foreign culture you know best. Cast your mind back to all the times when you noticed that something, especially the way a thing was said or done, had changed in that culture. Relive the feelings you had when you noticed the change: bafflement, irritation, interest and curiosity, a desire to analyze and trace the sources of the change, etc. What did you do? How did you handle the situation?

2 Read through a source text that is new to you and mark it as follows: (a) underline words and phrases that are completely familiar to you, so that you don't even have to think twice about them; (b) circle words and phrases that are somewhat familiar to you, but that you aren't absolutely sure about, that you might want to verify in a dictionary or other source; (c) put a box around words and phrases that are completely unfamiliar to you. Now look back over your markings and predict the

role that intuition will play in your translation of the words and phrases in the three different categories. Finally, look up one or more circled or boxed words or phrases in a dictionary or other reference book and monitor the role that intuition actually plays in your selection, from the various alternatives listed there, of the "correct" or "accurate" or "best" equivalent for each.

Work in pairs with a fairly short (one-paragraph) translation task, each person translating the whole source text and then "editing" the other's translation. As you work on the other person's translation, be aware of your decision-making process: how you "decide" (or feel) that a certain word or phrasing is wrong, or off; how you settle upon a better alternative. Do you have a grammatical rule or dictionary definition to justify each "correction"? If so, is the rule or definition the first thing you think of, or do you first have a vague sense of there being a problem and then refine that sense analytically? Do you never consciously analyze, work purely from inarticulate "raw feels"? Then discuss the "problem areas" with your partner, exploring the differences in your intuitive (and experiential) processing of the text, trying to work out in each case why something seemed right or wrong to you; why it continues to seem right or wrong despite the other person's disagreement; or what it is in the other person's explanations that convinces you that you were wrong and s/he was right. Work alone or in small groups to develop rules or principles out of a translation you've done — a certain word or syntactic structure should always, or usually, or in certain specified cases be translated as X. As you work on the deduction of general principles, be aware of how you do it: what processes you go through, what problems you have to solve, what obstacles you must remove, where the problems and obstacles come from, etc. To what extent do the members of your group disagree on the proper rule or law to be derived from a given passage? What does the disagreement stem from? Divergent senses of the commonality or extension of a certain pattern? Try to pinpoint the nature of each difficulty or disagreement.

6. Таржиманинг прагматик масалалари.

If, as Ludwig Wittgenstein says, "the meaning of a word is its use in the language," and that use varies from person to person and from situation to situation, how is it ever possible to know what someone else means?

Exercises

1 Give dictionary definitions of "dog" and "cat" in your mother tongue. Think of the equivalent words in your main foreign tongue; get the equivalence fixed firmly in your imagination. Now get comfortable in your chair; close your eyes if that helps you "daydream" better. Think of the house pets of your childhood; visualize them, tactilize them, imagine yourself holding them in your lap or rolling around on the

floor with them (whatever you did in close contact with them); remember whether you loved them (or one particular one), hated them, were afraid of them, were indifferent to them; if you had negative feelings for them, recall in detail specific times when you felt those feelings most strongly, as when a dog snarled at you, bit you, when a cat hissed at you, scratched you. Next reflect on the many positive and negative connotations and usages of "dog" and "cat" in English and many other languages. (In English some people call a homely woman a "dog" and a nasty woman a "cat"; "a dog's life" is an unpleasant one; but "a dog is a man's best friend" and a sweet person is a "pussy-cat.") Which of these usages feel right to you, which feel wrong? Discuss with the group: what connection is there between personal physical experience and our figurative use of common words like "dog" and "cat"? What similarities and differences are there between our experiences of people and our experiences of animals (especially domestic pets), and how do those similarities and differences affect the way we use language?

Think to yourself the strongest taboo word you can think of in your native language. Pay attention to your body as you say that word to yourself — how you feel, whether you feel good or bad, relaxed or tense, warm or cold, excited or anxious. Now say it very quietly out loud, and glance at your neighbors to see how they're reacting to it, all the while monitoring your body reactions. Now imagine saying it to your mother. Say the word 100 times — does it lose some or all of its force, its power to shock? Finally, imagine a situation, or a person, or a group of people, with whom you would feel comfortable using the word. Recall the situations where you were taught not to use such language, who the person (or group) was in each case, how you felt when you were shamed or spanked for using it. Recall the situations where you used it with friends or siblings and felt rebellious. (If you never did, imagine such situations - imagine yourself bold enough and brave enough to break through your inhibitions and the social norms that control them and do it.) Discuss with the group: how do other people's attitudes, expectations, and reactions govern the "meaning" of swear words? When we compare swear words in various languages, how can we tell which is "stronger" and which is "weaker"?

Think of a word or a phrase in your mother tongue that your school teachers taught you to consider "low," "substandard," "bad grammar," etc., and say it out loud to the person next to you, monitoring your body response. Does it feel good, bad, warm, uneasy, what? Next try to put yourself in a frame of mind where you can be proud of that word or phrase, where using it includes you in a warm, welcoming community. Finally, feel the conflict built into your body between the community that wants you to use words and phrases like that and the community that disapproves. Discuss with the group: how are the boundaries between standard and

nonstandard (regional, ethnic, class, gender, age) dialects policed by individuals and groups of people? How do individuals and groups resist that policing? How effective is their resistance? Have a short conversation with your neighbor in some broken form of your native tongue — baby talk, foreigner talk, etc. — and try to put yourself in the speaker's body, try to feel the difficulty of expressing yourself without the calm, easy fluency that you now have in the language; also feel the conflict between your desire to speak your language "right" and this exercise's encouragement to speak it "wrong." Discuss with the group: what other skills besides linguistic ones must you have mastered in order to speak your language fluently? Are there times when you lose those skills, at least partially — when you're wakened in the middle of the night by the phone ringing, when you have a high fever, when you've had too much to drink?

Playact with your neighbor a hierarchical shaming situation, without ever making it clear what the other person did wrong. Get really indignant, angry, shocked; say whatever your parents or teachers or whoever said to you when you were small: "No, that's bad, very bad, you're a bad boy / girl, don't ever do that again; what's wrong with you? whatever could you have been thinking of? how dare you? just wait till your father gets home!" Now switch roles, and monitor your body's reaction to being both the shamer and the shamed.

Discuss with the group: what lasting effects does this sort of shaming speech heard in childhood have on later language use? In what ways are foreign languages "liberating" precisely because they don't have this early childhood power over you?

7. Таржиманинг лингвмаданий муаммолари.

Exercises

1 Bring a specialized technical dictionary (or, if one isn't available, any dictionary) to class and perform the following operations on it: (a) Open it at random, find a word that catches your interest, and start following the path down which it points you: looking up similar words listed along with it; looking up interesting words listed under these new entries, etc. Jot down everything of interest that you find: words, definitions, synonyms, antonyms, sample sentences. Make a mark in your notes every time you jump to a new dictionary entry. Do this for ten, fifteen, or twenty minutes, then stop at any reasonable stopping place and move on to: (b) Now draw a picture of the information you've gathered. The picture can be a schematic diagram of the complex interrelations between words and dictionary entries; or it can be a complex representation of the words' referents, all fitted into a scene that seems to bring them all together (a city, a factory, a home, a forest, etc.).

2 Search the web for a complex scientific, technical or medical/ pharmaceutical text in your usual source language. Pick a single paragraph that contains several words

you've never seen, and cut and paste it to a word-processing document. Put the url and title of the site at the top of the document, followed by a short (one-/two-line) description of the site and the type of text it contains (what field, what probable audience, level of difficulty).

Now pick from the paragraph the word you have the least idea about in your target language, and research its possible target-language equivalents on the web:

(a) Look it up in Eurodicautom (click "all fields"). Cut and paste what you find to your word-processing document. Mark it clearly as "Eurodicautom." (b) Look them up in at least two other on-line term databases or glossaries. Cut and paste everything you find to the same word-processing document, marking the results for each database clearly with its name. (c) Make a tentative choice, based on what you have so far, of the best translation of the difficult word. Highlight it in the text. (d) Now check your choice by running a web search on it, preferably in Google (<http://www.google.com/>) or Weberawler (<http://web.webcrawler.com/d/search/p/webcrawler/>), or, for a medical topic, Medline (<http://www.ncbi.nlm.nih.gov/entrez/query.fcgi>). Write the number of hits you got after the highlighted word in your file, in parentheses. Scan through the results for sites that look like they are on topics closely related to your text, and pick five of them to open. Find (ctrl-F) your word in each site, and copy the paragraph(s) it appears in to your word-processing document, marking each with the url and title of the site in which you found it. Make a judgment: based on the evidence from these five sites, is this the right word for your translation? (e) Now double-check your decision by running web searches on two other possible translations, and performing the same operations on them as in (d). With this new evidence in view, does your initial choice still seem like the best one? Why or why not? (f) If you live in the country where your target language is natively spoken, get on the phone with an expert in that field, introduce yourself as a translator, and beg him or her for two minutes of his or her time. Explain that you have a source text in X language that mentions a word meaning abed (describe the thing or idea described in the source text), and you are leaning toward translating it as Y — give your first choice. Ask whether that sounds right. Thank the person for his or her time. (g) If you are subscribed to a translation listserv, send a term query to it, giving the type of text you're working on, the source-text paragraph you selected (or, if the context is clear enough, just the sentence your word is in), and the target-language equivalent you've selected. Ask whether anybody sees anything wrong with this translation. (h) Now, drawing on all the evidence from (a—g), make a final choice, and write up a brief explanation justifying it. 3 Research a specific workplace or type of work by visiting it and talking to the people who work there. Compile a list of the fifty most common

words and phrases that they use; then make a video of you (or your group) using all fifty words and phrases in natural-sounding conversation. Try to sound as much as possible like the working people you studied; if possible, make the video in the natural setting of the work. (If you don't have access to video equipment, present your "natural-sounding conversation" in front of the class.)

8. Бадий таржима масалалари.

Exercises

1 Read the following extract from Eugene Nida and Charles Taber, *The Theory and Practice of Translation* (1969: 12—13):

The best translation does not sound like a translation. Quite naturally one cannot and should not make the Bible sound as if it happened in the next town ten years ago, for the historical context of the Scriptures is important, and one cannot remake the Pharisees and Sadducees into present-day religious parties, nor does one want to, for one respects too much the historical setting of the incarnation. In other words, a good translation of the Bible must not be a "cultural translation." Rather, it is a "linguistic translation." Nevertheless, this does not mean that it should exhibit in its grammatical and stylistic forms any trace of awkwardness or strangeness. That is to say, it should studiously avoid "translationese" — formal fidelity, with resulting unfaithfulness to the content and the impact of the message.

(a) Work in groups to describe the "one" in this passage who "cannot and should not make the Bible sound as if it happened in the next town ten years ago," and who "respects too much the historical setting of the incarnation" to want to attempt such a thing. How old is this person? Male or female? Race, social class? What level of education? Just how devout a Christian (and what kind of Christian) does s/he have to be? Or could s/he be an atheist? Now imagine another kind of "one," who does want to modernize the Bible in radical ways and knows that it can be done. What kind of person is this? (Age, sex, race, class, education level, religious affiliation, etc.) Does s/he know and believe that "one" "should not" do this? If so, does s/he feel guilty about trying it? If so, why is s/he doing it anyway? If not, or if s/he doesn't even know that this is "bad translation," what motivates her or him to undertake such a project?

Finally, describe the "Nida" and/or "Taber" who wrote this paragraph, exploring motivations for portraying the translator as "one" who has these specific features. Imagine "Nida" or "Taber" imagining this "one," and consider the felt differences and overlaps between saying that one cannot translate this way (is it really impossible? should it be?), one shouldn't translate this way (what are they guarding

against? what is the worst-case scenario here? what would happen if translators began doing what they shouldn't do?), and one doesn't want to translate this way (is this like telling a child "you don't want more ice cream"? or what?).

(b) Based on the above description, discuss the difference between a "cultural translation" and a "linguistic translation" and their relationship to "sounding like a translation." Does "cultural" here mean "loose" or "free" or "adaptative" and "linguistic" mean "strict" or "faithful"? Or are there "free" and "strict" cultural translations and "free" and "strict" linguistic translations? And do "free" translations always sound less (or more?) like translations than "strict" ones? Draw a diagram of Nida and Taber's argument in this paragraph: a tree diagram, a flowchart, a three-dimensional image, or however you like.

2 Study the following composite passage from Mona Baker, *In Other Words* (1992: 144-5, 149, 151):

The distinction between theme and rheme is speaker-oriented. It is based on what the speaker wants to announce as his/her starting point and what s/he goes on to say about it. A further distinction can be drawn between what is given and what is new in a message. This is a hearer-oriented distinction, based on what part of the message is known to the hearer and what part is new. Here again, a message is divided into two segments: one segment conveys information which the speaker regards as already known to the hearer. The other segment conveys the new information that the speaker wishes to convey to the hearer. Given information represents the common ground between speaker and hearer and gives the latter a reference point to which s/he can relate new information. Like thematic structure, information structure is a feature of the context rather than of the language system as such. One can only decide what part of a message is new and what part is given within a linguistic or situational context. For example, the same message may be segmented differently in response to different questions:

What's happening tomorrow? We're climbing Ben Nevis

New

What are we doing tomorrow? We're climbing Ben Nevis.

Given New

What are we climbing tomorrow? We're climbing Ben Nevis.

Given New

The organization of the message into information units of given and new reflects the speaker's sensitivity to the hearer's state of knowledge in the process of communication. At any point of the communication process, there will have already been established a certain linguistic and non-linguistic environment. This the

speaker can draw on in order to relate new information that s/he wants to convey to elements that are already established in the context. The normal, unmarked order is for the speaker to place the given element before the new one. This order has been found to contribute to ease of comprehension and recall and some composition specialists therefore explicitly recommend it to writers. . . . Failure to appreciate the functions of specific syntactic structures in signalling given and new information can result in unnecessary shifts in translation. . . . The above discussion suggests that, when needed, clear signals of information status can be employed in written language. Different languages use different devices for signalling information structure and translators must develop a sensitivity to the various signalling systems available in the languages they work with. This is, of course, easier said than done because, unfortunately, not much has been achieved so far in the way of identifying signals of information status in various languages.

(a)

(i) Work alone or in small groups to analyze and discuss the "actors" or "agents" in this passage. Who does what to whom? Theme/rheme is a "speaker-oriented" distinction, suggesting that the speaker herself or himself makes it; given/new information is a "hearer-oriented distinction, based on what part of the message is known to the hearer and what part is new," suggesting that the hearer makes it. But a few lines down Baker calls new information the segment that "the speaker wishes to convey to the hearer." When she says that "a message is divided into two segments," who does the dividing? The speaker? The hearer? The translator? The scholar? All four? How do their perspectives differ? Should the translator be a scholar, or strive to inhabit the scholar's perspective from "above" the dialogue between speaker and hearer? Who is the "one" in "One can only decide what part of a message is new and what part is given within a linguistic or situational context"? Who is the "segmenter" in the passive construction "For example, the same message may be segmented differently in response to different questions"? (ii) These early paragraphs make it sound as if every decision about information status must be made by real people, speakers and hearers (and possibly translators and scholars), in real-life contexts, based on speakers' knowledge of what hearers know, or on hearers' surmises as to what they think speakers think hearers know, or on translators' or scholars' surmises about speaker-knowledge in relation to hearer-knowledge. Put this way, the task of judging the information status of any given sentence, and thus of building an effective target-language word order, seems hopelessly complicated. In later paragraphs, however, Baker seems to suggest that the "dividing" and "segmenting" is done less by speakers and/or hearers as autonomous subjects than by the "signalling system" of the language itself; and that translators (and

presumably linguists also) must simply develop an appreciation for or "sensitivity to the various signalling systems available in the languages they work with." This assumption allows the translator or linguist to analyze words rather than having to guess at real people's unspoken intentions or surmises. But how does this work? What does the signalling system include? Does it actually control real speakers' and hearers' decisions? Or does it control them only insofar as they too "appreciate" or are "sensitive to" the signalling system their language provides for information status?

(iii) In the sentence, "The above discussion suggests that, when needed, clear signals of information status can be employed in written language," what are some cases in which these clear signals are needed? When aren't such signals needed? Does the speaker/writer decide when such signals are needed, and then employ them? If such signals are not present, does that mean that the speaker/writer has decided that they aren't needed, and has not employed them? Or does it mean that the speaker/writer is simply unaware that they are needed? In other words, is Baker encouraging us to imagine ourselves as the speaker/writer and to make cogent decisions about when to employ clear signals regarding information status? If so, does the same encouragement apply to the translator as well? Should the translator, faced for example with a text in which clear information status signals have not been employed, employ such signals herself or himself in the target text? Or is Baker really talking about something other than the contextual "need" for such signals? Could the sentence be construed to mean something like "The above discussion suggests that, when faced with the infinite variability of actual real-life contextualized language use, the linguist can detect clear signals of information status in written language"? Is this sentence Baker's way of constructing an argumentative transition from real-life contextual variability, which tends to make linguistic analysis difficult or impossible, to the kind of controlled linguistic environment where rational analytical decisions can and must be made?

(iv) When Baker writes, "This is, of course, easier said than done because, unfortunately, not much has been achieved so far in the way of identifying signals of information status in various languages," who are the "actors" or "agents" behind the passive verbs "said," "done," and "achieved"? Are they the same person? Are they the same type of person? Does she expect the translator, for example, to inhabit all three positions, "saying" that translators should read information-status signalling systems competently, "doing" it, and "achieving" success in the identification of those systems in different languages? Or is the "sayer" the translation theorist, the "doer" the translator, and the "achiever" the linguist? If so, does this imply that the translator is complexly dependent on the translation theorist (who "says" what must

be "done") and on the linguist, whose analytical "achievements" make it possible for translators to understand linguistic structures? Or is it possible for translators to develop a sensitivity to these signalling systems without having them analyzed first by a linguist, without even being aware of them? If so, could the reading of information-status signalling systems even be easier "done" than "said" (let alone "achieved") in practice?

(b) Take the last quoted paragraph of Baker's text as your source text (the one beginning "The above discussion"), and, alone or in small groups, translate it into your target language, three times:

(i) Without paying attention to the information status of the various sentences (how much you presume Baker knows about how much your prospective readers know about information status and translation) or the signalling systems of English and your target language.

(ii) Assuming target-language readers who are totally ignorant of linguistics and need to have everything spelled out clearly.

(iii) Assuming target-language readers who not only know all of this already but can be expected to be somewhat impatient with it ("yes, yes, we know all this"). Let this assumption transform your translation in radical ways; move things around, rearrange sentences and even the whole paragraph if need be, omit and add, etc. For example, Baker's paragraph repeats the conceptual cluster "information status signals" four times; do you really want to reproduce that repetition for your impatient knowledgeable reader? If you read the first sentence as actually an argumentative transition from extralinguistic variability to linguistic control rather than as a statement about when signals are needed in written language, how are you going to translate that for your impatient readers? (The ability to read a textual segment as only apparently about what it seems to be about is part of that "sensitivity to signalling systems" that Baker calls for; how does that ability transform your translation when aimed at a knowledgeable reader?) If you assume that your reader is a professional translator who is already highly sensitive to the signalling systems in his or her languages, who gained that sensitivity not by reading linguistic analyses of those systems but through long immersion in the two languages and twenty years of professional translating, and who is easily irritated at the suggestion that translators must rely on linguists for such sensitivity, how would that assumption guide your translation of the last sentence (the "easier said than done" one implying that greater linguistic achievements would make it easier to do)?

9. Оғзаки таржимага ўргатиш масалалари.

1 What certainties, stabilities, sureties are lost in a shift from text-based theories of translation to social action-based theories? How important are those certainties? Can we afford to do without them?

2 The idea of pretending to be a professional translator causes some students anxiety; in others it generates a pleasant sense of anticipation. How do you feel about it? And how can talking about how you feel about it help you do it?

3 In what ways are you currently grounded in a translator community? What kinds of professional help do you get from other members of that community? What aspects of your groundedness in that community remain undeveloped? How could you develop those aspects in professionally useful ways?

4 Try to list all the social communities to which you belong. Discuss how you can tell where one community ends and another one begins. Explore some ways in which your personality, behavior, speech patterns, and so on change when you move from one community to another (students, language professionals, family, neighbors, the garage where your car is fixed, etc.). What communities are a peripheral part of your life? Why?

5 In what ways do the translation theories you know serve the translator? How effective are those forms of "service"? How could translation theory be made to serve translators better?

(a) Discuss the ideology prevailing in your culture with regard to overt references to sexual acts in literature and especially on stage, and consider how that might affect Aristophanes translations into your target language.

(b) Go to the library and find as many Aristophanes translations into that target language as you can, and compare them both with each other and with your own assumptions about the ideology controlling them, as formulated in (a). How do the actual translations confirm or complicate your expectations?

(c) Do variations on the translations you found. Pick a scene describing overt sexuality and experiment with different versions: do one that uses the most vulgar terms you know; another that uses more clinical, scientific terms; a more euphemistic one; a moralizing one that shows open disapproval of the acts being described. As you do each variation, pay special attention to how you feel about each: where your own ideological resistances are, to vulgarity, to clinical distance, to euphemism, to moralism, or to several or all of them in different ways. Discuss these ideological resistances with others in the class; alone or in groups, write brief descriptions of them.

10. Компьютер дастурлари орқали таржима қилиш.

Exercise

Translate the following text into your target language. Let yourself sink into a reverie state while you translate: relax, breathe rhythmically, listen to music, let your mind wander to the shirts you've put on in your life.

Buttoning a shirt: take the two sides of the shirt front in your two hands and line them up, starting from the bottom. Move your fingers on one hand up the shirt to the bottom button, and the fingers on the other hand up the shirt to the bottom buttonhole. Push the button through the button-hole. Slide your fingers up to the next button and buttonhole, and the button it through the hole. Keep moving up the shirt, one button and one buttonhole at a time, until you reach the ladder button and button the top button. Or, if you like, leave the top button undone.

What happened when you reached the problem area " . . . until you reach the ladder button and button the top button"? What did you do? Could you feel yourself coming out of your reverie state and starting to analyze? Did the two mental states feel qualitatively different?

11. Турли соҳа ва жанрларга оид матнлар таржимаси.

Links appear here in the following categories:

- 1 Resource links pages.
- 2 On-line dictionaries, glossaries, term databases, encyclopedias.
- 3 Translation memory software manufacturers.
- 4 Translation agencies and companies.
- 5 Translator mailing lists.
- 6 Translator organizations.
- 7 Translation conferences.
- 8 Translation centers and programs.
- 9 Translation-related publications.

Resource links pages

Translator's Home Companion

<http://www.rahul.net/lai/companion.html>

Translation news, international news, glossaries (categorized by language), translation engines, other resources, tools garage, translation products, find a translator, find a job, organizations, translation agencies, education, conferences / seminars.

Specialized translation lists

FINANCIALTRANSLATORS: [http://groups, yahoo, com/group/
financialtranslators/](http://groups.yahoo.com/group/financialtranslators/)

LEGALTRANSLATORS: <http://groups.yahoo.com/group/legaltranslators/>

TECHTRANSLATION: <http://groups.yahoo.com/group/techtranslation/>

SPANGLISH (Spanish technical translation list): [http://majordomo.eunet.es/
listserv/spanglish/](http://majordomo.eunet.es/listserv/spanglish/)

MEDICAL_TRANSLATION: [http://groups.yahoo.com/group/medical_
translation/](http://groups.yahoo.com/group/medical_translation/)

BIOMED_TRANS (medical translation list): [http://www.pairlist.net/
mailman/listinfo/biomed_trans/](http://www.pairlist.net/mailman/listinfo/biomed_trans/)

MEDIVERT (Dutch medical translation list): [http://groups.yahoo.com/
group/medivert/](http://groups.yahoo.com/group/medivert/)

COURTINTERP-L (court interpreters' list): [http://www.pairlist.net/
mailman/listinfo/courtinterp-1/](http://www.pairlist.net/mailman/listinfo/courtinterp-1/)

COURTINTEKP-SPANISH (NAJIT Spanish court-interpreting list):
<http://www.pairlist.net/mailman/listinfo/courtinterp-Spanish/>
Computer-aided translation (CAT) lists

CATMT (computer aided translation and machine translation):
<http://groups.yahoo.com/group/catmt/>

TECNOTRAD (Spanish translation technology list): [http://www.rediris.es/list/info/
/tecnotrad.es.html](http://www.rediris.es/list/info/tecnotrad.es.html)

DEJAVU-L (Atril DejaVu users group): <http://groups.yahoo.com/group/dejavu-1/>

TW-USERS (TRADOS Translator's Workbench users group): [http://groups, yahoo,
com/group/TW_Users/](http://groups.yahoo.com/group/TW_Users/)
Job and profession lists

TRANSLATION-JOBS (available translation projects for agencies and freelancers):
[http://groups, yahoo, com/group/translation-jobs/](http://groups.yahoo.com/group/translation-jobs/)

JOBS-TRANSLATORS (job listings for freelance translators): [http://groups, yahoo, com/group/jobs-translators/](http://groups.yahoo.com/group/jobs-translators/)

U-JOBS (für den deutschsprachigen Markt relevante Übersetzungsaufträge aus aller Welt): <http://www.techwriter.de/thema/u-jobs.htm>

Terminology and linguistics lists

TERM-LIST: <http://www.uwasa.fi/comm/termino/termlist.html>

TLSFRM (Terminologie et Langues Specialises Forum): <http://www.lumbroso.fr/tlsfrm/cadres.htm>

LANGLINE (weekly mailing list): <http://www.electrifieditors.net/langline/index.htm>

FORENSIC-LINGUISTICS: <http://www.jisemail.ac.uk/lists/forensic-linguistics.html>

LINGUIST: <http://www.emich.edu/~linguist/>

NEWS-L (LanguageTech news): Subscriptions: listserv@multilingual.com

GLOSSPOST (multilingual glossary urls): <http://groups.yahoo.com/group/glosspost/>

TERMXCHANGE (information about new term databases): [http://groups, yahoo, com/group/termxchange/](http://groups.yahoo.com/group/termxchange/)

TERMS_ONLY (translation term queries only): http://groups.yahoo.com/group/terms_only/

WWSIET (WWW search-engine interface help for translators):
<http://groups.yahoo.com/group/wwwsift/>

Мустақил таълим ва мустақил ишлар

Мустақил таълим учун тавсия этиладиган мавзулар:

1. Таржима назарияси фанининг ривожланиш босқичлари.
2. Бадиий таржима муаммолари.
3. Таржимада муқобилликка эришиш.
4. Газета ва публицистик матнлар таржимаси.
5. Расмий ёзишмалар таржимаси.
6. Таржиманинг грамматик муаммолари.
7. Таржима трансформациялари.
8. Миллий реалияларни ифодаловчи бирликлар таржимаси.
9. Оғзаки таржима методлари.
10. Кетма-кет таржимага ўргатиш масалалари.
11. Синхрон таржима асослари.
12. Эквивалентсиз лексика ва унинг таржимаси.

FOR AUTHOR USE ONLY

Адабиётлар:

1. Aznaurova E.S Abdurakhmonova Kh.I, ... Translation theory and practice. –Т.: Ўқитувчи, 1989.–176 р.
2. Muminov A. A Guide to Consecutive Translation. – Т.: Tafakkur bo’stoni, 2013. –320р.
3. Гофуров И, Мўминов О, Қамбаров Н. Таржима назарияси. –Т.: Тафаккур-Бўстон, 2012. – 216 б.
4. Мусаев Қ. Таржима назарияси асослари. – Тошкент: Фан, 2005. – 352 бет.
5. Muminov O, Xodjayeva M, Mirzamuhamedova R, Alimova Z ... Practical Course in Translation. – Т.: O’zbekistonMilliykutubxonasonashriyoti, 2011. – 192 b.
6. Newmark P. Approaches to Translation. – Hertfordshire: Prentice Hall, 1988. 234 p.
7. Мўминов О, Қўлдошев А, Ҳошимов Ў. English for translators. – Т.: Шарқ, 2005. – 384 б.
8. Комиссаров В.Н. Общая теория перевода: Проблемы переводоведения в освещении зарубежных ученых. Учебное пособие. – М.:ЧЕРО, 2000.
9. Рахимов Ғ. Таржима назарияси ва амалиёти. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Давлат илмий нашриёти. Тошкент-2016. 176 б.
10. Алимов В. В. Теория перевода. Перевод в сфере профессиональной коммуникации. - Москва: УРСС, 2004.
11. Бархударов Л. С. Язык и перевод. - Москва: МО, 1975. - 190 с.
12. Виссон Линн. Практикум по синхронному переводу с русского на английский. - Москва, 2000. - С. 200.
13. Казакова Т. А. Translation Techniques. Практические основы перевода. Санкт-Петербург, 2001. - 320 с.
14. Комиссаров В. Н. Лингвистика перевода. - Москва, 1980. - 167 с.
15. Комиссаров В. Н., Коралова Д. Л. Практикум по переводу с английского языка на русский. - Москва, 1990. - 112 с.
16. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение. - Москва: ЭТС, 2002. - 410 с.
17. Мирзаев И. К. Слова-реалии и вопросы художественного перевода. - Самарканд, 1982. - 92 с.
18. Муминово О., Тургунов Р. Ёзма таржима. - Т., 2008. - 86 б.
19. Муминово О. М. A Guide to Simultaneous Translations. - Т., 2005.
20. Douglas Robinson. Becoming a Translator: An Introduction to the Theory and Practice of Translation

МУНДАРИЖА

Кириш.....	3
1 - м а в з у. Таржима назарияси ва амалиёти” фанига кириш	5
2 - м а в з у. Таржиманинг методик аспектлари.....	22
3 - м а в з у. Таржиманинг лексик-семантик муаммолари.....	60
4 - м а в з у. Таржиманинг прагматик муаммолари	63
5 - м а в з у. Таржиманинг лексик муаммолари.....	70
6 - м а в з у. Таржиманинг грамматик муаммолари	75
7 - м а в з у. Таржиманинг стилистик муаммолари	93
8 - м а в з у. Таржиманинг фразеологик муаммолари	96
9 - м а в з у. Таржимада лексик ва грамматик трансформациялар	109
10 - м а в з у. Синхрон таржиманинг ўзига хос хусусиятлари	115
11 - м а в з у. Тил ва нутқ семантикасининг синхрон таржимага оид муаммолари	122
Мунозара учун саволлар.....	130
Фандан оралик назорат учун тест саволлари.....	135
Фандан якуний назорат учун саволлар.....	157
Амалий машғулот учун мавзулар ва топшириқлар.....	167
Фандан мустақил таълим мавзулари.....	188
Адабиётлар рўйхати	189

The translator as learner

We don't know nearly enough about translators. Who are they? What kinds of childhood did they have? What got them interested in languages? Do they prefer to learn languages from books, in classrooms, in relationships, in the "native" country?

Where do they work? How do they work? And so on. This book makes many generalizations about translators, and how people become translators. Because so little sociological research has been done on translators and translator populations, these generalizations are highly problematic: based on the author's own experience and anecdotes told by friends, colleagues, and students, or postings to Lantra-L. Are translators really like this or that? Is this really the way people become translators?

Generally speaking, whenever a student disagrees with some generalization this book makes about translators - "This isn't true of me, or of any of the other translators I know!" — it is worthwhile to stop and discuss the differences. Sometimes they will be so minor as not to be worth extensive discussion. Sometimes they will stem from a discrepancy between some translator ideal with which the student identifies strongly and a specific claim this book makes about the professional realities of translation: the importance of sublimation for rapid translation, for example. In these latter cases the teacher may agree with the book, but will want to get the student to make the discovery on her or his own, by working through her or his own experience. But sometimes the discrepancies will arise from the fact that the complex variety of translators is far greater than any generalization could ever hope to capture. People translate for many different reasons, get very different satisfactions from the job, hate different aspects of it, etc. And this chapter is devoted to some of those differences.

FOR AUTHOR USE ONLY

**More
Books!**

yes
I want morebooks!

Buy your books fast and straightforward online - at one of world's fastest growing online book stores! Environmentally sound due to Print-on-Demand technologies.

Buy your books online at
www.morebooks.shop

Kaufen Sie Ihre Bücher schnell und unkompliziert online – auf einer der am schnellsten wachsenden Buchhandelsplattformen weltweit! Dank Print-On-Demand umwelt- und ressourcenschonend produziert.

Bücher schneller online kaufen
www.morebooks.shop

KS OmniScriptum Publishing
Brivibas gatve 197
LV-1039 Riga, Latvia
Telefax: +371 686 204 55

info@omniscryptum.com
www.omniscryptum.com

OMNIScriptum

FOR AUTHOR USE ONLY

FOR AUTHOR USE ONLY

FOR AUTHOR USE ONLY